

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

KATJA VINTAR MALLY

MAROKO

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

AFRIKA

M A R O K O

Katja Vintar Mally

Ljubljana 2010

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA
Afrika

MAROKO

Katja Vintar Mally

2. dopolnjena izdaja

© 2010, Ljubljansko geografsko društvo, Založba ZRC

Urednik: Drago Kladnik

Recenzenta: Blaž Repe, Aleš Smrekar

Korektorja: Drago Kladnik, Blaž Repe

Likovno-grafična ureditev in prelom: Brane Vidmar

Grafična zasnova: Milojka Žalik Huzjan

Kartografija: Boštjan Rogelj, Rok Ciglič

Fotografije: Nenad Jelenčič, Drago Kladnik, Katja Vintar Mally

Izdajatelj: Ljubljansko geografsko društvo

Za izdajatelja: Blaž Repe

Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika: Oto Luthar

Glavni urednik: Vojislav Likar

Tisk: Collegium graphicum, d.o.o., Ljubljana, Slovenija

Naklada: 600

Fotografija na ovitku: Med najbolj slikovitimi obrtniki v nekdanji maroški prestolnici Fezu so strojarji in barvarji kož, ki pa na lestvici spoštovanih poklicev ne segajo prav visoko, zato so locirani na obrobju z obzidjem obdanega starega mestnega jedra. Foto Nenad Jelenčič.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

913(64)(036)
908(64)

VINTAR Mally, Katja

Maroko / Katja Vintar Mally ; [kartografija Boštjan Rogelj, Rok Ciglič ; fotografije Nenad Jelenčič, Drago Kladnik, Katja Vintar Mally]. - 2. dopolnjena izd. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010. - (Vodniki Ljubljanskega geografskega društva. Afrika)

ISBN 978-961-254-220-7

252587008

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612542207>

UVOD

TEMELJNI PODATKI:	
Uradno polno ime:	Kraljevina Maroko
Državna ureditev:	parlamentarna monarhija
Površina:	458.730 km ²
Število prebivalcev (2010):	32.381.300
Gostota poselitve (2010):	70,6 prebivalcev/km ²
Glavno mesto:	Rabat (1.622.860 prebivalcev leta 2004)
Uradni jezik:	arabski
Denarna enota:	maroški dirham (MAD)
Bruto domači proizvod (2007):	2434 USD/prebivalca

Kraljevina Maroko se ponaša s strateško lego ob Gibraltarski ožini, ki je bolj kot ločnica most med afriško in evropsko celino ter vez med Sredozemskim morjem na severu in Atlantskim oceanom, ki obliva državo na zahodu. Arabsko ime Maroka je Al-Mamlakah al-Maghribiyah ali dobesedno 'Kraljestvo krajev, kje r zahaja Sonce', saj so v preteklosti maroška ozemlja dolgo predstavljala skrajni zahod znanega sveta.

Zdaj Maroko od vzhodne sosede Alžirije ločuje 1559 km dolga meja, ki poteka večinoma po hribovitem površju Atlasa in negostoljubnih puščavskih območjih Sahare. Na jugu meji na Zahodno Saharo, ki si jo po nezakoniti zasedbi skupaj z naravnimi viri protipravno prisvaja že tri desetletja.

Pričujoči vodnik na strnjen način podaja temeljne naravno- in družbenogeografske značilnosti države, pri čemer izpostavlja pogloblitve razvojne probleme in izzive. Zadnji del vodnika predstavi predlog priporočene poti po deželi z opisi glavnih zanimivosti. Pot popotnika vodi od svetovljanskih mest ob atlantski obali, čez rodovitna kmetijska območja in zgodovinska mesta v notranjosti države, vse do pristnih berberskih vasic in najbolj puščavskih predelov države. Prek visokogorskega osrčja Atlasa ga popelje nazaj na obsežne ravnike, kjer lahko spoznava slikovito mešanico arabske in berberske kulture ter evropskih kolonialnih vplivov.

NARAVNOGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI

Površje in geološka zgradba

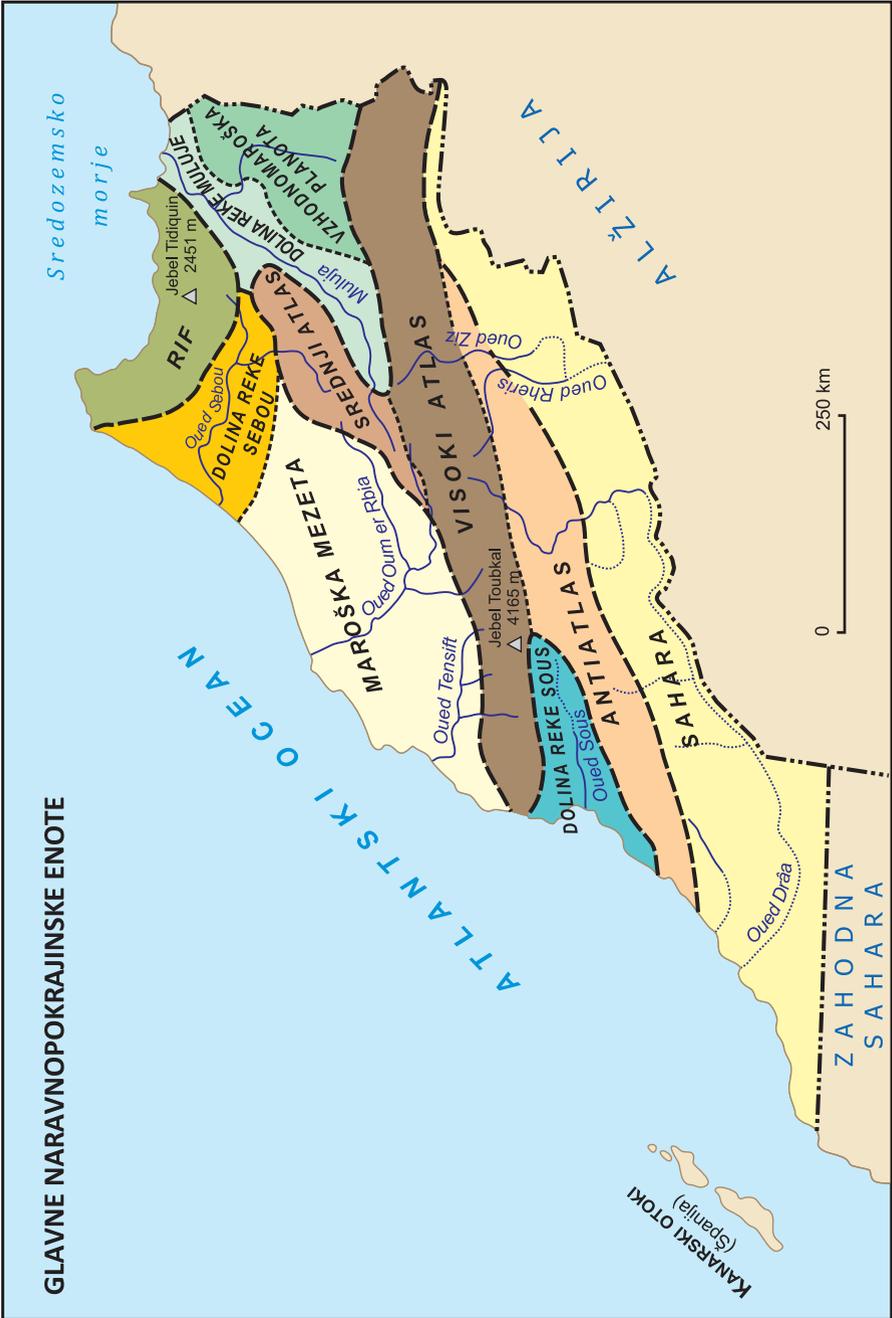
Maroko je najbolj gorata severnoafriška država, saj je njegova povprečna nadmorska višina kar 800 m (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). To je predvsem zasluga najbolj izrazite reliefne enote v državi – gorske verige Atlas, ki je ravno v Maroku najširša, najvišja in geološko najbolj pestra, kar se odraža tudi v veliki pokrajinski raznolikosti države. Nasprotje razgibanemu goratemu površju so obsežni ravniki, ki se postopoma spuščajo proti obalam Atlantskega oceana. Predstavljajo gospodarsko in prebivalstveno srce države.

Območje **Atlasa** je geološko precejšnja izjema na afriški celini, saj glavčina Afrike kot star kristalinski masiv, sestavljen večinoma iz granitov in gnajsov, ni doživela orogeneze že od predkambrija dalje. Na območju Atlasa sta se odrazila tako mlajšepleistocensko hercinsko, mezozojsko in kenozojsko alpidsko gubanje (Medved 1978). Gorski masivi Maroka še vedno veljajo za geološko nestabilne, zato državo ogrožajo močni potresi, kakršen je februarja 2004 razdejal območje Al-Hoceime na severu države, še močnejši pa je leta 1960 opustošil obalno mesto Agadir na jugu.

Orogeze so Maroko reliefno ločile od preostale Afrike v času, ko to območje od Evrope še ni bilo ločeno z Gibraltarskim prelivom. Globel Sredozemskega morja se je namreč ugreznila šele konec terciarja. Ugrezala se je še daleč v kvartar, Gibraltarska ožina pa se je začrtala šele na začetku pliocena.

Na območju Atlasa prevladuje površje iz mlajših mezozojskih in terciarnih sedimentnih kamnin, vendar so zaradi starejših gubanj marsikje na površju tudi predkambrijski kristalinski masivi in paleozojske kamninske plasti, še zlasti ob sredozemski obali in v zahodnih pokrajinah. Atlas ima izrazito slemenitev v smeri severovzhod-jugozahod. Njegovo osrednje višavje deli Maroko na saharški in atlantski del, medtem ko je sredozemsko območje omejeno le na ozko rifsko obalo. Zaradi tega je država bolj pod vplivom Atlantskega oceana kot Sredozemskega morja (Medved 1978).

Rif (Ar-Rif) skupaj z alžirskim Telskim Atlasom (Atlas Tellien) sestavlja zunanji gorski lok Atlasa, ki se vleče vzdolž obale Sredozemskega morja. Od reke Muluje (Oued Moulouya) na severovzhodu države se gorovje Rif razprostira v dolžini 300 km vse do Gibraltarske ožine; v Španiji pa se nadaljuje v Betijskem gorovju. V osnovi je zgrajen iz kristalinskih kamnin, ki jih prekrivajo jurski in terciarni apnenci ter fliši. Nižji predeli ob obali so v glavnem flišni in skupaj z rečnimi naplavinami sestavljajo najpomembnejša območja za gojenje sredozemskih kulturnih rastlin (Crkvenčič 1990). Ta območja so prostorsko izrazito

GLAVNE NARAVNOPOKRAJINSKE ENOTE

Za Rif so značilni razgiban relief, nezanesljive padavine in slabo rodovitne prsti. Poseljuje ga v glavnem berbersko prebivalstvo, ki se ukvarja tudi z gojenjem konoplje. Foto Drago Kladnik.

Srednji Atlas za nekaj mesecev prekrije snežna odeja. Po najvišjem grebenu teče razvodnica med Atlantskim oceanom in Sredozemskim morjem. Foto Nenad Jelenič.

Najvišje vzpetine Visokega Atlasa segajo več kot 4000 m visoko. Čeprav so manj namočene kot vrhovi Srednjega Atlasa, se na njih snežna odeja zadrži večji del leta. Foto Katja Vintar Mally.

Za Visoki Atlas so značilne globoke soteske. Med njimi je tudi Soteska reke Dadès z mnogimi kazbami, nekaterimi med zanimivo zaobljenimi skalnimi tvorbami. Foto Nenad Jelenčič.

omejena, saj je obalni pas precej ozek, Rif pa se strmo dviga nad Sredozemsko obalo in sega tudi več kot 2000 m visoko. Najvišji vrh je 2451 m visoki Jebel Tidiquin. Rif poseljuje v glavnem berbersko prebivalstvo, ki se v veliki meri ukvarja z gojenjem konoplje (Linzee Gordon in drugi 1998).

Vzhodno od povirnih krakov Muluje se kot nadaljevanje alžirskih ravnikov začenja prostrana **Vzhodnomaroška planota**, ki je že od nekdaj ozemeljsko sporno območje med Marokom in Alžirijo. Močni vetrovi in skromna količina padavin pogojujejo stepsko rastlinstvo, strateško pomembne so tamkajšnje zaloge premoga (Jerada) in mangana (Bou Arfa). **Srednji Atlas** (Moyen Atlas) od Rifa na severu razdvaja Dolina reke Sebou, medtem ko ga Muluja v zgornjem toku razmejuje od Visokega Atlasa na jugu, na vzhodu pa od Vzhodnomaroške planote. Srednji Atlas se vzpenja nad 3000 m visoko (Adrar Bou Nasser, 3340 m) in ga sestavljajo v glavnem mezozojski apnenci (Crkvenčič 1990). Pogorje ima bolj planotast značaj, je močno razrezano in brez jasne slemenitve. Predstavlja gorsko vez med Rifom in Visokim Atlasom ter hkrati razvodnico med Atlantskim oceanom in Sredozemskim morjem (Medved 1978). Obsežna zemljišča poraščajo bujni gozdovi zimzelenega hrasta in ceder, veliko je tudi pašnikov, zato je ob spravi lesa pomembna dejavnost živinoreja. Območje je pomemben vodni rezervoar, saj so padavine redne in za maroške razmere razmeroma obilne, v povprečju okrog 700 mm letno (Marokko 1992).

Visoki Atlas (Haut Atlas) je bolj ali manj vzporeden z južnim delom Srednjega Atlasa. Gorovje v zaledju Agadirja se proti severovzhodu hitro vzpne v najvišji vrh severne Afrike Jebel Toubkal, visok 4165 m, nakar se v skupni dolžini 700 km razteza in postopoma znižuje vse do Saharskega Atlasa (Atlas Saharien), katerega velika večina je v Alžiriji. Visoki Atlas je najdaljša in najvišja gorska veriga v državi (Marokko 1992), ki jo sestavljajo večinoma graniti in paleozojski skrilavci. Kljub nekaterim izrazitim gorskim oblikam ima na splošno značaj kopastih in planotastih uravnav, saj so prvotne atlaške gube že močno zabrisane (Medved 1978). Na kristalinskih območjih so maroške zaloge barita, mangana in antimona (Marokko 1992), pokrajina pa je izrazito kmetijska. Visoki Atlas je pomembna hidrografska in podnebna ločnica med atlantskim in saharskim delom Maroka (Crkvenčič 1990). Zahodna in severna pobočja so namočena, v višjih legah porasla s hrastovimi gozdovi, vmesne doline pa so rodovitne in dokaj gosto poseljene. Nasprotno so jugovzhodna pobočja sušna, izpostavljena delovanju suhih saharskih vetrov, redko poseljena in porasla z redkim grmovjem (Crkvenčič 1980).

Antiatlas na jugu države je v svojem vzhodnem delu navezan na Visoki Atlas, sicer pa se vzpenja južno od Doline reke Sous. V povprečju je visok 2000 m. Sestavljen je iz kristalinskih kamnin z obsežnim vulkanskim pokrovom okrog najvišjega vrha Siroua, visokega 3304 m (Crkvenčič 1990). Zaradi starosti (predkambrij) in posledično dolgotrajnega preperevanja ima Antiatlas mehke reliefne oblike. V sicer sušni in redko poseljeni pokrajini so pokrajinsko izstopajoči zaobljeni granitni bloki. Žetev žit, večinoma ječmena, je običajno skromna ali pa celo izostane. Ob spodnjem toku reke Drâa se pokrajina nadaljuje v prostrano hamado (Hamada du Drâa), ki je pravzaprav gruščnata puščava ali serir. Spada med najbolj vroča, življenju najmanj prijazna območja na svetu, saj temperatura grušč-

Južno od Atlasa je površje manj razgibano in bistveno bolj sušno. Človek je kultiviral le dna dolin vzdolž občasnih vodotokov, kjer dobro uspevajo zlasti datljeve palme. Foto Nenad Jelenčič.

Še najbolj tipični motivi naših predstav o Sahari se ponujajo v Erg Chebbiju blizu alžirske meje. Njegove slikovite peščene sipine ponekod segajo do 100 m visoko. Foto Nenad Jelenčič.

V Dolini reke Sebou med Srednjim Atlasom in Rifom nekatere pokrajinske prvine še spominjajo na Sredozemlje; med najbolj značilnimi so prostrani oljčni nasadi. Foto Nenad Jelenič.

nate podlage hitro preseže 70 °C. V zgornjem toku reke Drâa je 150 km dolga oaza datljevih palm, tamkajšnji temnopolti haratini in ilovnate vasi pa že opominjajo na bližino Pod-saharske Afrike. Vzhodno od reke Drâa se AntiAtlas nadaljuje v gorovje Jebel Sarhro, ki se vzpne do 2544 m visoko (Marokko 1992). Podobno kot v AntiAtlasu gre za tektonsko dvignjen rob Afriškega ščita iz kristalastih skrilavcev, granitov in gnajsov, s čimer sta obe gorovji geološko prej del bližnje Sahare kot mlajšega atlaškega območja (Natek K. in Natek M. 1999). Na severu to območje od Visokega Atlasa razdvaja Dolina reke Dadès (Marokko 1992), proti jugovzhodu pa prehaja v negostoljubno peščeno puščavo, tako imenovani Erg Chebi.

Območje med atlantsko obalo in gorskim sistemom Atlasa sestavlja okrog 200 km široka pokrajina iz obsežnih ravnin, ki se od vznožja Atlasa na nadmorski višini od 600 do 700 m stopničasto spuščajo proti 20 do 50 km široki obalni ravnini (Natek K. in Natek M. 1999). Na severu je gospodarsko in poselitveno središče **Dolina reke Sebou** s pritoki. Sebou je vrezana med Rif in Srednji Atlas. Njena dolina je skupaj s prelazom Taza (600 m) omogočala povezave med sredozemskim in atlantskim delom Maroka, po tej poti pa so v preteklosti na območje Maroka prodirali tudi kulturni vplivi vzhoda. V spodnjem toku se dolina močno razširi vse do Maroške Mezete. Še v neogenu je bila Dolina reke Sebou morski zaliv, tako da jo sestavljata v glavnem glina in lapor, ki ju ponekod prekinja starejša podlaga

(Crkvenčič 1980). Sebou in njeni pritoki jo nasipavajo od konca terciarja dalje. Rodovitna prst na napolavinah ter razpoložljiva rečna in padavinska voda (padavin je več kot 400 mm letno) sta temelj za razvoj sodobnega kmetijstva. Obsežne zaježitve so nekdanje stepe, ki so jih polnomadi izrabljali za živinorejo in priložnostno poljedelstvo, spremenile v območja intenzivnega gojenja žit, agrumov, zelenjave, tudi vinske trte in riža, ter intenzivnega vrtnarstva v okolici večjih mest (Bauer in drugi 1983).

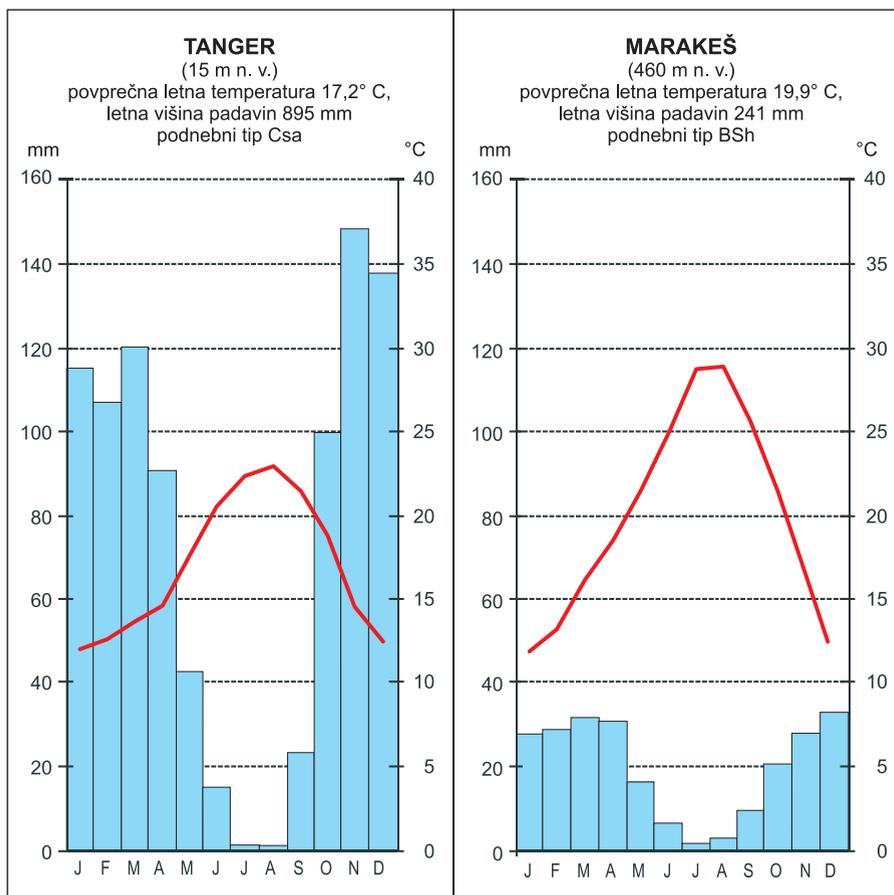
Maroška Mezeta je obsežna pokrajina, ki zavzema skoraj četrtno državnega ozemlja. Na zahodu jo omejuje Atlantski ocean, na severu Dolina reke Sebou, na vzhodu in jugu pa Srednji in Visoki Atlas. Kredni, terciarni in mlajši rečni nanosi večinoma v celoti prekrivajo kristalinsko podlago, ki je še največkrat razkrita v rečnih soteskah. Obalna območja so gospodarsko bolj razvita, medtem ko so višji predeli v notranjosti težje prehodni in bolj sušni, na površju pa se pojavljajo tudi graniti in paleozojski skrilavci (Medved 1978). Gospodarsko pomembna je "planota fosfatov" severno od Marakeša z bogatimi nahajališči Khouribga, Youssoufia in Benguerir, ki zagotavlja ugodne razmere za prebivalstveni in gospodarski razmah. Najpomembnejši vodni žili Maroške Mezete sta Tensift in Oum er Rbia; zaradi vodnatosti omogočata namakanje kmetijskih zemljišč.

Med Visoki Atlas in Antiatlas se kot lijak zajeda **Dolina reke Sous**. Je najbolj južno ležeča kmetijska pokrajina v državi, vendar z manj kot 250 mm letnimi padavinami donosno kmetijstvo brez namakanja ni možno. Podolje je tradicionalno območje odseljavanja, njegovo glavno mesto Agadir pa od rušilnega potresa leta 1960 in poznejše obnove gospodarsko stavi na turizem (Bauer in drugi 1983).

Brez dvoma je v Maroku med vsemi naravnogeografskimi dejavniki prav relief tisti, ki najbolj odločilno vpliva na način življenja in gospodarjenja, posredno tudi preko vpliva na padavinske, temperaturne, vodne in pedološke razmere.

Podnebje

Podnebje v Maroku je odvisno od večjega števila dejavnikov, med katerimi so pomembni zlasti zemljepisna širina, reliefne značilnosti, vpliv Atlantskega oceana s hladnim Kanarskim tokom in toplejšega Sredozemskega morja, oddaljenost od morja ipd. Subtropska lega na prehodu iz zmerno toplega v tropski pas ima za posledico nenehno menjavanje vpliva polarnih in tropskih zračnih gmot. Pozimi je severni Maroko v območju nizkega zračnega tlaka in pod vplivom vremenskega dogajanja v zmernem pasu, zato mu zahodni vetrovi in potujoče depresije z Atlantika prinašajo padavine. Poleti se saharско območje visokega zračnega tlaka razprostira tudi čez severno Afriko in ji prinaša jasno, suho vreme. Od junija do septembra dežja skorajda ni; poletna suša se daljša od severa proti jugu. Pomemben dejavnik podnebnih razmer v Maroku je nadmorska višina, saj vsa gorska območja dobivajo večje količine padavin, zlasti pa tista z ugodno ekspozicijo (na primer sever Rifa). Z vidika vodne oskrbe je zelo ugodno, da so zimske padavine v gorskem svetu v obliki snega, ki obleži tudi več mesecev (na Rifu dva do tri mesece, na Srednjem Atlasu

Vir: Müller 1996.

tri do štiri mesece in na Visokem Atlasu do pozne pomladi) in napaja vodotoke vse do zgodnjega poletja. Na temperaturne razmere v državi poleg oddaljenosti od morja, nadmorske višine in ekspozicije vpliva tudi hladen Kanarski tok. Zaradi njega imajo v južnem Maroku najmilejšo zimo, vendar tudi najhladnejše poletje, medtem ko se proti severu države njegov vpliv zmanjšuje in letne temperaturne amplitude se povečujejo (Medved 1978).

Po Köppnovi klasifikaciji lahko podnebje na severu države označimo kot sredozemsko – tip CSa (na primer Tanger) s poletno suho dobo s srednjo temperaturo najtoplejšega meseca več kot 22 °C in najhladnejšega meseca med –3 in 18 °C. V notranjosti države prevladuje predvsem stepsko podnebje tipa BSh (na primer Marakeš) s povprečno letno temperaturo

več kot 18 °C. Na skrajnem jugu države in južno od Antiatlata je podnebje puščavsko, tipa BWh (sušno s srednjo letno temperaturo več kot 18 °C). Izjema so visokogorska območja Atlasa, kjer so podnebne značilnosti zaradi velike nadmorske višine modificirane.

Povprečne dnevne temperature v obalnih mestih se poleti gibljejo med 20 in 23 °C, čeprav absolutni dnevni maksimumi občasno presegajo 40 °C. V notranjosti so poletne temperature praviloma nekaj stopinj višje, medtem ko je pozimi ravno nasprotno, notranjost je bistveno hladnejša in temperature se lahko občasno spustijo tudi pod ničlo. Navedene temperaturne razlike so zlasti posledica vpliva Atlantskega oceana, v notranjosti pa tudi spreminjajoče se nadmorske višine. Tako kot je pestra pokrajinska sestava Maroka, je pestro tudi njegovo podnebje.

Obalna območja Maroka ob Sredozemskem morju imajo izrazito sredozemsko podnebje. Na zahodu prejmejo tudi do 900 mm padavin, proti alžirski meji in na Vzhodnomaroški planoti pa se letna višina padavin zmanjša na manj kot 300 mm, zato ima pokrajina stepski značaj (Crkvenčič 1990). Največ padavin prejmeta Rif in severni del Srednjega Atlasa, kjer so skoraj povsem suhi le poletni meseci (Linzee Gordon in drugi 1998) in pade več kot 1500 mm padavin. Podobno namočeni so tudi deli Visokega Atlasa, kjer se v višinah nad 2500 m sneg obdrži čez celo zimo do pozne pomladi. V nižjih nadmorskih višinah je količina padavin bistveno manjša (Crkvenčič 1990). Ob atlantski obali je značilno naglo zmanjševanje količine padavin od severa proti jugu, kar je tudi posledica hladnega Kanarskega toka. Za kmetijstvo najbolj neugoden dejavnik je nestalnost padavin (Medved 1978), zato se brez uporabe namakanja količine pridelkov iz leta v leto izrazito spreminjajo. Sušnost ob srednji in južni atlantski obali nekoliko blaži megla, ki nastaja nad sorazmerno hladnim morjem, vendar v notranjost države ne seže in se sušnost stopnjuje. Medtem ko je v Dolini reke Sebou še več kot 400 mm padavin, tega praga za gojenje sredozemskih kulturnih rastlin večina Maroške Mezete ne dosega. V Dolini reke Sous na jugu pade samo še 190 mm (Agadir) dežja in južno od Atlasa polpuščavsko podnebje naglo preide v puščavsko z manj kot 100 mm padavinami (Crkvenčič 1990).

Medtem ko poletno vročino v obalnih predelih blaži morski vetrič, je notranjost države pogosto zadušljivo vroča, predvsem kadar zapihajo vroči puščavski vetrovi iz Sahare. Ti vetrovi se v Maroku imenujejo chergui (arabsko ash-sharqi v pomenu 'vzhodnik'), s seboj nosijo prah ter pesek in se, čeprav so najbolj pogosti spomladi, lahko pojavijo kadarkoli v letu (Linzee Gordon in drugi 1998).

Vodovje

Maroške reke se imenujejo oued, kar izvira iz arabske besede wādī. Izraz vadi je za večino vodotokov v Maroku primeren, saj dejansko tečejo le občasno, imajo v glavnem hudourniški značaj in so odvisni od sezonskih padavin ali topljenja snega v gorah. Za vodostaj večine rek je značilno izrazito sezonsko kolebanje, saj se struge pozimi izdatno napolnijo, poleti pa skoraj presahnejo. Pravi vadiji so le na saharskih območjih (na primer Drâa, Ziz,

Po zeleni priatlantski Maroški Mezeti tečejo stalni vodotoki, ki zagotavljajo vodo za namakanje obdelovalnih zemljišč, zato je pokrajina intenzivno obdelana. Foto Nenad Jelenčič.

Dadès, Rheris). Izvirajo večinoma v Visokem Atlasu in imajo vodo le v času kratkotrajnih padavin in topljenja snega, ko radi poplavlja (Linzee Gordon in drugi 1998). Najbolj znan maroški vadi je Drâa, ki s 1200 km celo velja za najdaljši vodotok v državi in se mu občasno uspe prek sušnih območij na jugu države prebiti vse do atlantske obale. Vadije na teh najbolj sušnih območjih spremljajo oaze, ki daleč naokrog zagotavljajo edino možnost človekove stalne naselitve.

Med stalnimi vodotoki je najdaljša 600 km dolga reka Oum er Rbia, ki izvira v Srednjem Atlasu, njen glavni pritok Tessaout pa v Visokem Atlasu. Reka se severno od mesta El-Jadida izliva v Atlantski ocean. Najbolj znana zajezeitev na njej je južno od Kasa Tadla, kjer je za jezom Bin el Uidan nastalo umetno jezero z 1,5 milijonov m^3 vode, namenjene za namakanje okoliških kmetijskih zemljišč in pridobivanje električne energije za oskrbo Casablance (Crkvenčič 1990). V tem delu reke je povprečni poletni pretok le $39 m^3/s$, medtem ko se v času deževja poveča celo na $2000 m^3/s$. Podobna razmerja med zimskimi viški in poletnimi nizki so tudi pri drugih sredozemskih in atlantskih vodotokih, ki imajo večinoma dežni ali dežno-snežni rečni režim. Mednje spada tudi 500 km dolga reka Sebou z izvirom v južnem Rifu in izlivom v Atlantik severno od Rabata. Sebou se ponaša z večjim številom zajezeitev, med katerimi je zelo pomembno jezero El Kansera z 225 milijoni m^3 vode. Namenjeno je reguliranju vodnega pretoka, predvsem zadrževanju zimskih vodnih viškov, in pridobi-

vanju električne energije. Pozimi reka v spodnjem toku poplavlja, poleti pa so poplavna zemljišča namenjena paši (ibid.). Podobno kot Sebou so na polsušni Maroški Mezeti za intenzivno namakalno kmetijstvo izkoriščeni tudi drugi vodotoki, ki prinašajo alohtono vodo iz namočenih goratih območij države (na primer Tensift in Oum er Rbia), to pa velja tudi za Dolino reke Sous na jugu.

Med rekami sredozemskega povodja je večja le 450 km dolga Muluja, ki izvira globoko v notranjosti države, v južnem delu Srednjega Atlasa. Tudi njen vodostaj je odsev padavinskih razmer, saj ima ob izlivu poleti povprečni pretok 5 m³/s, pozimi pa okrog 1000 m³/s (Medved 1978). Drugi vodotoki, ki tečejo v Sredozemsko morje, izvirajo v Rifu, zato so bistveno krajši in imajo hudourniški značaj.

Med severnoafriškimi državami ima Maroko zagotovo najbolj razvejeno rečno mrežo, kar je predvsem odraz padavinskih razmer. Večina vodotokov se napaja na najbolj namočenih območjih države (Rif, Srednji Atlas in Visoki Atlas) in je v bolj sušnih dolvodnih pokrajinah pomembna zlasti za vodno oskrbo in namakanje. V Maroku so zelo številne umetne akumulacije, ki so jih pospešeno gradili od obdobja protektorata dalje in so namenjene v glavnem namakanju kmetijskih zemljišč. Omeniti je potrebno tudi talno vodo, saj je življenjskega pomena zlasti na sušnih območjih brez površinskih vodotokov, kakršne so oaze na jugu Maroka. Talna voda se napaja podzemeljsko z Atlasa ali pa so v njej nakopičene zaloge fosilne arteške vode.

Prst, rastlinstvo in živalstvo

V Maroku je rodovitnost prsti v veliki meri odvisna od razpoložljivih padavin oziroma od možnosti namakanja in obdelave kmetijskih zemljišč. Na sredozemskem območju na severu je v predelih z več kot 700 mm padavinami razširjen kromični kambisol ali terra rossa, ki v porečju Muluje prehaja v druge kambisole in naprej proti sušnim vzhodnim planotam v kserosole. Slednji so zastopani tudi na večini drugih polpuščavskih območij v državi. Na najbolj sušnih vzhodnih in južnih območjih Maroka se pojavljajo velika sklenjena območja puščavskih prsti, tako imenovani jermosolov. Znotraj njih so doline večjih rek in vadijev (na primer Drâa, Ziz, Sous), ob katerih so se na mladih rečnih nanosih razvili fluviosoli. V Maroku se lahko rdeča peščena prst, ki je nastala na območjih z manj kot 300 mm padavinami, imenuje hamri. Ob zadostni količini vode je primerna zlasti za pridelavo ječmena. Podobno velja za večino drugih tipov prsti, ki se pojavljajo na Maroški Mezeti (kastanozemi, feozemi, kambisoli, kserosoli ...). Maroška posebnost je tirs (domače ime za vertisol), temna glinasta prst atlantskih obalnih nižavij, ki je sicer težka za obdelavo, vendar ob zadostni količini padavin zelo rodovitna. Na gorskih območjih Atlasa so razširjene rendzine in litosoli. Skeletna tla so v Maroku znana pod imenom dжебел in so še posebej močno izpostavljena eroziji (Soil map ... 1977, Crkvenčič 1990).

Biotska raznovrstnost v Maroku je med največjimi v Sredozemlju. V grobem je državo mogoče razdeliti na tri pokrajinskoekološke makroregije:

- atlantsko in sredozemsko obalno območje,
- gorska območja Atlasa,
- puščavsko območje, ki vključuje tudi stepska območja.

Znotraj teh območij je bilo opredeljenih več kot 40 različnih ekosistemov, kjer domuje okrog 4000 rastlinskih in več kot 400 ptičjih vrst (Linzee Gordon in drugi 1998). Poleg velikega števila ptičjih vrst živi v Maroku tudi 90 vrst plazilcev (na celotni evropski celine le 60!), obilo žuželk in sesalcev, od katerih so v preteklosti izumrle gazele, mufloni in levi (ibid., Marokko 1992). Verjetno najbolj bogat habitat so maroški gozdovi, v katerih domujejo dve tretjini znanih rastlinskih in tretjina živalskih vrst, vključno z večjim številom endemitov (Linzee Gordon in drugi 1998). Maroška morska območja so bogata z različnimi vrstami rib, pogosta zanimivost so tudi delfini. Ribji živelj že ogroža ribištvo s prelovom. Na kopnem prevladuje sredozemsko rastlinstvo, ki zaradi manjšanja količine padavin proti notranjosti in jugu države prehaja v stepsko in puščavsko. Za dobro namočena gorska območja v Atlasu so značilni gozdovi zimzelenega hrasta, hrasta plutovca in ceder ter divjih pistacij in brinov. Gozdna odeja je bila v preteklosti v veliki meri izkrčena; kot drugotno rastlinstvo jo je nadomestila grmičasta makija. Dolina reke Sous in zahodno obrobje Visokega Atlasa sta posebej znana po arganovem drevesu (*Argania spinosa*) z olivam podobnimi plodovi, iz katerih pridobivajo cenjeno jedilno olje (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). Travnna odeja je zaradi pomanjkanja poletnih padavin v večjem delu države skromna, zato v živinoreji prevladuje reja drobnice, ki zlasti v sušnih obdobjih povzroča ogoličenje tal in erozijo prsti. Zaradi pridobivanja obdelovalnih zemljišč je naravno rastlinstvo večinoma močno preoblikovano. Na območjih nekdanje stepe v atlantskem obalnem nižavju se tako dandanes razprostirajo značilni nasadi sredozemskih kulturnih rastlin, na primer oljk, pomaranč, mandarin in smokev, medtem ko so oaze v južnem Maroku znane zlasti po gojenju vsestransko uporabnih datljevih palm.

ZGODOVINA

Stari vek

Ozemlje zdajšnjega Maroka je bilo za naselitev privlačno že zgodaj v človeški zgodovini. Ostanke tako imenovanega Rabatskega človeka, ki so jih našli v jamah v bližini Rabata, dokazujejo prisotnost neandertalcev pred več kot 50.000 leti. V tistih časih so maroško ozemlje poraščali bujni gozdovi z obilico divjih živali, med njimi so bili levi, žirafe, panterji, noji, sloni in antilope, o katerih pričajo tudi petroglifi na skalah (Morocco 1992). Sicer pa takratni način življenja v veliki meri ostaja neznanka.

Predniki maroških Berberov naj bi se na območje severozahodne Afrike preselili iz zahodnega Egipta že okrog leta 3000 pr. n. št., čeprav njihov pravi izvor za zdaj ostaja nepojasnjen. Od 12. stoletja pr. n. št. so jih pogosto obiskovali feničanski trgovci in pomorščaki, ki so ustanovili prva obalna naselja, na primer Melillo, Ceuto, Tetouan, Tanger, Larache, Rabat, El-Jadido in Essaouiro. Navedena naselja so imela v glavnem funkcijo trgovskih postojank in so leta 814 pr. n. št. prišla pod nadvlado Kartažanov. Kartažanski pomorščaki in trgovci se v notranjost dežele niso podajali, bodisi zaradi nezanimanja za kolonizacijo tega prostora bodisi zaradi strahu pred bojevitimi Berberi. Leta 146 pr. n. št. so Kartažane premagali Rimljani, ki so si leta 42 pr. n. št. dokončno podredili tudi v vmesnem času nastalo berbersko kraljestvo Mavretanijo (Marokko 1992, Morocco 1992).

Na ozemlju zdajšnjega severnega Maroka so Rimljani ustanovili provinco Mauretania tingitana, ki je imperij oskrbovala z žitom in olivami (Marokko 1992), slovela pa je tudi po pridobivanju škrlata, modrikastordečega barvila iz sluznice podvodnih polžev, ki se je uporabljalo za svečana oblačila. Rimljani so imeli pri ustanavljanju rimskih naselbin veliko težav z vojaško neukrotljivimi Berberi, ki so jih imenovali Barbari (grško *barbaroi* v pomenu 'bradati'). V tretjem stoletju so Rimljani začeli v severni Afriki širiti krščanstvo. V ta namen so na območju Maroka delovale štiri škofije, mnogo Berberov je voljno sprejelo novo vero. Po preselitvi Judov iz Egipta so na ozemlju Maroka zaživele tudi judovske skupnosti, ki so se brez prekinitve ohranile do sodobnosti; judovska vera velja za najstarejšo še živo veroizpoved v Maroku (Morocco 1992).

V 5. stoletju so se po več kot štirih stoletjih vladavine oblastniki znova zamenjali. Leta 429 so severnoafriške rimske province osvojili germanski Vandali, ki so na svoji osvajalski poti požigali in uničevali vse za seboj, vključno z Rimom leta 455. Njihovo pustošenje naj bi med drugim severnoafriške Berbere prisililo v nomadizem, pri čemer so si pomagali s kamelami, ki so jih poznali šele od tretjega stoletja dalje (Morocco 1992). Vandalsko

Najbolje ohranjena antična naselbina je Volubilis severozahodno od Meknèsa. Med mnogimi preostanki so najbolj privlačni ostanki bazilike z začetka 2. stoletja. Foto Nenad Jelenčič.

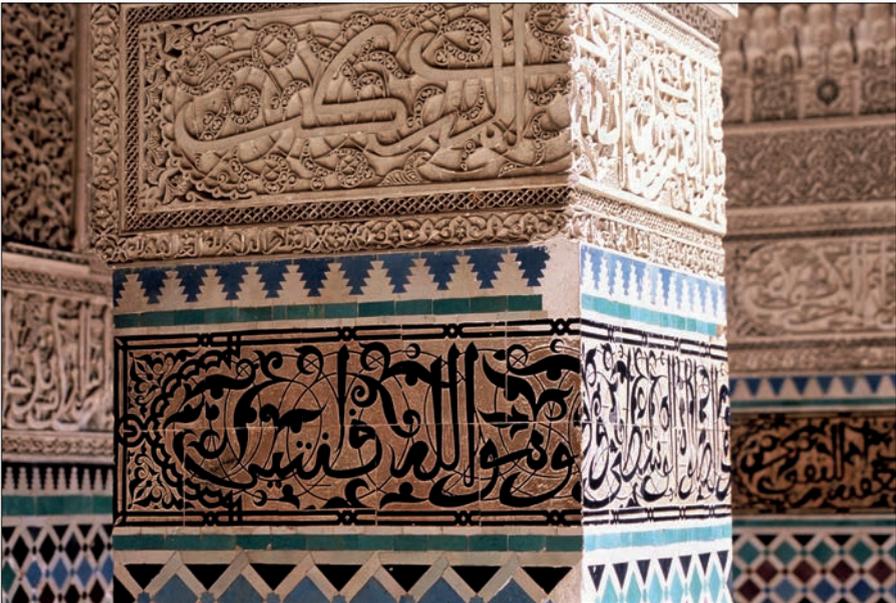
oblast so leta 533 zrušile bizantinske vojaške enote. Sledilo je stoletje nejasnih političnih razmer, ko se je na tisoče kilometrov vzhodneje začela prebujati, krepiti in širiti navzven nova verska gorečnost (ibid.).

Prihod islama in vladavina dinastij

Po smrti preroka Mohameda leta 632 so se začeli obsežnejši arabski pohodi in posledično tudi širjenje islama. Z obojim so se prebivalci Maroka srečali šele leta 683, ko je arabski vojskovodja Sidi Okba ibn Nafi dosegel atlantsko obalo, nakar je svoj v prvi vrsti vojaški pohod usmeril proti maroškemu jugu. Kljub uspehom se je pozneje v želji po novih zmagah umaknil. Drugi arabski osvajalski pohod je sledil med letoma 703 in 711. Vodil ga je Musa ibn Noseir, ki mu je Berbere uspelo versko spreobrniti in z obljubo o delitvi plena z načrtovanih osvajalskih pohodov berberske vojaške sile vključiti v lastno vojsko. Pod vodstvom Tarik ibn Ziada so se združene sile, ki jim je udarnost zagotavljala berberska konjenica, leta 711 podale čez Gibraltarsko ožino in v presenetljivo kratkem času osvojile Pirenejski polotok. Osvojitev je bila epohalnega pomena, saj je minilo več kot sedem stoletij, preden se je z rekonkvisto polotok dokončno otrešel Mavrov (Marokko 1992, Morocco 1992). Berberski

vojaški uspehi so povzročili ljubosumje pri Arabcih in Berberom prinesli trpko spoznanje, da enakovrednost vseh muslimanov, kot jo je tako privlačno oznanjal koran, v praksi ni bila sposobna zaživeti. Severnoafriški Berberi so se tako že leta 740 uprli Omajadom, arabskim kalifom, ki so vladali iz Damaska. V Maroku je bilo pozneje ustanovljenih več neodvisnih muslimanskih kraljestev (ibid.). Arabska in berberska ozemlja je ponovno uspelo v enotno državo združiti arabskemu voditelju Idrisu (789–791), ustanovitelju dinastije Idrisidov s prestolnico v Fezu (Natek K. in Natek M. 1999). V tem času je Fez postal središče mavrske kulture z največjo mošejo v državi, ki je kmalu postala tudi središče znanstvene dejavnosti z eno najstarejših univerz na svetu (Marokko 1992). Vladavina Idrisidov se je končala z zatonom dinastije leta 974, ko se je začel boj za njihovo dediščino med španskimi Omajadi, tunizijskimi Fatamidi, iraškimi Abasidi in Berberi z vzhoda (Morocco 1992). Od sredine 11. stoletja so ozemlju Maroka vladale tri berberske dinastije zapored.

Gospodarski in kulturni razcvet je Maroko doživel v času vladanja dinastije Almoravidov. Ti so najprej na jugu Maroka ustanovili svojo državo (1054–1147) in leta 1062 kot njeno prestolnico zgradili mesto Marakeš, nakar so leta 1069 zavzeli še Fez in velik del muslimanske Španije ter zahodne Alžirije (Morocco 1992, Severna ... 1994, Natek K. in Natek M. 1999). Zaton Almoravidov je bil prav tako nenaden kot njihov vzpon. Že leta 1147 jih je nadomestila dinastija Almohadov (1147–1269), ki si je do leta 1160 uspela prisvojiti Alžirijo, Tunizijo, zahodno Libijo in velika mesta v Andaluziji. Cveteli sta umetnost in kultura, a v njihovo vladavino spada tudi neslavni poraz s Kastilci leta 1212, po katerem si islam v Španiji ni več

Za islamsko arhitekturo je značilna živahna ornamentika, ki je geometrično zasnovana, poslikana na ploščah in izklesana kot kamnita ali lesena plastika. Foto Nenad Jelenčič.

opomogel in je pomenil začetek postopnega umika Mavrov (Marokko 1992, Severna ... 1994). Vladajoča dinastija se je kmalu pričela krhati, na pohodu pa je bila že nova – rodbina Merinidov (1269–1469). Merinidi so prestolnico spet premestili v Fez. V zgodovino so se zapisali z močno podporo kulturi. Dodatno so jo bogatili andaluzijski Judje in muslimani, ki so v severni Maroko pribežali pred rekonkvisto (ibid.).

Sredi 15. stoletja je berberska oblast postala zelo šibka, kar je v obalnih mestih Tanger, Ceuta, El-Jadida, Agadir, Safi in Essaouira omogočilo portugalsko prevlado, medtem ko je Melilla leta 1497 prišla pod oblast Špancev (Marokko 1992) in ta status obdržala vse do sodobnosti. Špance je med drugim gnalo tudi maščevanje za stoletja dolgo muslimansko nadvlado, končano s padcem Grenade leta 1492. Kot pogost izgovor za vojaško posredovanje Portugalcev in Špancev na maroškem ozemlju je služil tudi razmah piratstva z napadi na kristjane od začetka 15. stoletja dalje (Morocco 1992). Konflikti so višek dosegli z razglasitvijo svete vojne proti Evropejcem leta 1519. Njeni pobudniki so bili potomci preroka Mohameda iz rodbine Saaditov. Do sredine 16. stoletja jim je uspelo osvojiti ves Maroko in mu zavladati kot sultani in kalifi (1554–1659), a je država po dobrem stoletju ponovno razpadla (Natek K. in Natek M. 1999). Ena od posledic vladavine Saaditov je bil tudi dotok tisočev črnskih sužnjev, pa tudi prihod belopoltnih ubežnikov in najemniških vojakov, kar je močno vplivalo na rasno podobo prebivalstva.

Od prve polovice 17. stoletja dalje je bil Maroko pod vladavino monarhov arabskega rodu iz dinastije Alavitov. Njeno vladanje do današnjih dni je bilo prekinjeno le v obdobju protektorata (Severna ... 1994). Po ustanovitelju dinastije Mulaju Rašidu (1666–1672) je bil najbolj znan in obenem najbolj krvoločen njegov brat, sultan Mulaj Ismail (1672–1727). Od Rašida je nasledil močno centralizirano državo, iz katere je s pomočjo lastne vojske črnskih sužnjev pregnal Evropejce, deželo ubranil pred Turki (Natek K. in Natek M. 1999), uporniške Berbere pa s trdo roko prisilil plačevati davke. Okrog 2000 krščanskih sužnjev in 30.000 zapornikov je pol stoletja gradilo razkošno novo prestolnico države Meknès (Morocco 1992). Po smrti Ismaila je v državi zavladal kaos in tridesetletni boj za oblast med številnimi sinovi, iz katerega je na koncu kot vladar izšel vnuk Sidi Mohamed ben Abdalah (1757–1790), ki je, tako kot pozneje njegovi potomci, vladal zvečine premišljeno in umirjeno (Morocco 1992, Marokko 1992).

Obdobje kolonialne prevlade

Imperialistični apetiti evropskih velesil po severnoafriških deželah so se v 19. stoletju dotaknili tudi Maroka. Francoska priključitev Alžirije leta 1830 je povzročila upor rifske Berbere, ki jih je v boju podpiral tudi maroški sultan Mulaj Abd er Rahman (1822–1859). Francozi so zato obstreljevali Tanger in Essaouiro (Marokko 1992), po porazu pa je moral Maroko privoliti v trgovino z evropskimi izdelki in s sporazumom iz leta 1856 povsem odpreti maroški trg (Natek K. in Natek M. 1999). Francozi v tem času še niso poskušali zasesti Maroka, saj je za njegovo neodvisnost jamčila Velika Britanija (Severna ... 1994).

Za naselja v južnem delu države so značilne utrjene zgradbe z obrambnimi stolpi in majhnimi linami, imenovane kasbe. V njih so bile nastanjene vojaške posadke. Foto Nenad Jelenčič.

Konec 19. stoletja je bil Maroko močno obubožan, zadolžen pri pariških bankah, pretresali pa so ga tudi notranji nemiri, zlasti zaradi upornih Berberov (Marokko 1992). Na prelomu stoletja so se za ozemlje Maroka potegovali Velika Britanija, Francija, Španija, Italija in Nemčija. Maroko je kot strateško pomembno ozemlje v nasprotju z drugimi deli afriške celine ostajal dolgo neodvisen samo po zaslugi svoje organizirane družbe z bogato kulturo in državotvorno tradicijo, ki je slovela kot odporna na tuje invazije. Sčasoma so si velesile vendarle razdelile interesna območja. Italija se je zadovoljila z Libijo, Velika Britanija z Egiptom in Nemčija s Kamerunom (Morocco 1992), medtem ko je konferenca v španskem Algecirasu leta 1906 za Maroko predvidela privilegirani položaj Francije. Ta si je naknadno v skrivnem sporazumu s Španijo razdelila vplivna območja v Maroku (Morocco 1992) in od leta 1907 dalje postopoma zasedala ozemlje v zaledju Casablance (Marokko 1992). Leta 1911 so uporniški Berberi zasedli prestolnico Fez in sultan Hafid (1908–1912) je na pomoč poklical Francoze, ki so mesto zavzeli in sultana 30. marca 1912 prisilili v podpis sporazuma, s katerim je Maroko dokončno postal francoski protektorat. 27. novembra istega leta je severni Maroko postal protektorat Španije, medtem ko je Tanger (arabsko Tanjah) postal mednarodno prostotrgovinsko območje. Španiji sta pripadla tudi del ozemlja na jugu in eksklava Ifni. Francozi so prestolnico prestavili v Rabat, v vseh večjih mestih pa so začeli graditi nove četrti za Evropejce, tako imenovane ville nouvelle (ibid.). Prevezem

oblasti tudi tokrat ni potekal brez uporov. Najmočnejši je izbruhnil pod vodstvom Abd el-Krime, ki je razglasil neodvisno Rifsko republiko (1921–1926). Upor je uspelo zatreti združenim francosko-španskim silam (Natek K. in Natek M. 1999).

V naslednjih letih se je v Maroko priseljevalo na tisoče francoskih naseljencev, ki so si prisvojili kmetijsko najugodnejša območja in na njih ustanovljali sodobne kmetijske obrate. Začelo se je tudi z izgradnjo sodobne infrastrukture s pristanišči, cestami, železnicami in zajezitvami rek za namakanje. Vse to je bilo v prvi vrsti namenjeno francoskim gospodarskim interesom, zlasti izkoriščanju rudnih bogastev, pridelovanju žit za potrebe matične države in dolgoročno vzpostavitvi tržišča za prodajo francoskih industrijskih izdelkov (Marokko 1992). Popolna podrejenost domačega prebivalstva se je odrazila v krepitvi in širjenju nacionalističnih gibanj, ki so se iz mest postopoma razširila tudi na podeželje, kjer je poprej marsikatero berbersko pleme simpatiziralo s Francozi.

Nacionalistična gibanja so Francozom očitala predvsem priseljevanje in monopol tujcev, pa tudi pretirano birokratizacijo države, pri čemer so vse odločitve sprejemali Francozi. Konflikti med domačini in Francozi so se zaostriili ob izgonu sultana Mohameda V. leta 1953. Sultan je namreč odkrito podpiral leta 1943 ustanovljeno stranko Istiqlal, ki je zahtevala politične spremembe in neodvisnost. Izgonu priljubljenega sultana so sledili množične demonstracije in oborožen upor pripadnikov Istiqlala (Morocco 1992). Ob siceršnjih mednarodnih težavah Francozi niso našli druge rešitve, kot da so Mohamedu V. omogočili vrnitev v domovino in ga ponovno nastavili za sultana.

Neodvisni Maroko

Obdobje neodvisnega Maroka se pričinja novembra 1955, ko se je sultan Mohamed V. vrnil na prestol in napovedal skorajšnjo odpravo francoskega protektorata. Do nje je uradno prišlo 2. marca 1956. Po pridobitvi neodvisnosti Maročani niso hiteli s preganjanjem Francozov, ampak so jih obdržali kot svetovalce, nekateri zemljiški posestniki pa so ostali v Maroku vse do srede sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Premišljena politika do bivših kolonialnih struktur je državi omogočila mirnejši napredek, zlasti na gospodarskem področju (Morocco 1992).

Leta 1956 je bil ukinjen tudi španski protektorat v severnem delu Maroka. Konec leta je bil k Maroku priključen še Tanger in na začetku leta 1958 tudi južni del nekdanjega španskega Maroka. Španija mu je leta 1969 prepustila še eksklavo Ifni, obdržala pa je Ceuto in Melillo. Tudi po osamosvojitvi so Maroko pretresali številni notranji nemiri, zato je moral po smrti Mohameda V. njegov sin Hasan II. (1961–1999) državi vladati s trdo roko (Natek K. in Natek M. 1999). Še kot kronski princ je leta 1959 zatrl upor v Rifu, ki so ga zaradi premajhnega iztržka po pridobitvi neodvisnosti spodbudile nacionalistične stranke. Leta 1963 se je država zapletla v kratkotrajno in neuspešno vojno z Alžirijo, saj je zahtevala del ozemlja, kjer meja ni bila nikoli določena. Z vojsko so leta 1965 zatrli študentske nemire, v letih 1971 in 1972 pa sta sledila dva spodletela vojaška prevrata. V drugi polovici sedemdesetih let je

Tanger je bil k Maroku priključen šele leta 1956. Od leta 1912 je bil središče nevtralnega Tangerskega območja pod skupno upravo velesil. Foto Drago Kladnik.

prišlo do zadnje ozemeljske širitve države. Po umiku Špancev leta 1976 je Maroko zasedel severni del Zahodne Sahare, po umiku Mavretanije leta 1979 pa tudi njen južni del (Morocco 1992). Maroška zasedba Zahodne Sahare že trideset let predstavlja jabolko spora v regiji. Do premirja leta 1991 so se dogajali oboroženi spopadi med Maročani in fronto POLISARIO, v zadnjih petnajstih letih pa se je spor prenesel zlasti na diplomatsko raven. Kralj Hasan II. si je vseskozi prizadeval za posodobitev države in bil večkrat deležen očitkov, da pretirano simpatizira z zahodnimi velesilami. Med Zalivsko vojno je na primer poslal 1300 vojakov v podporo ameriškim silam, medtem ko so doma potekale množične demonstracije v podporo Iračanom (Morocco 1992).

Država je leta 1962 dobila prvo ustavo in z njo postala parlamentarna monarhija, v kateri dejanska oblast ostaja v rokah kralja. To se z novo ustavo iz leta 1992 ni spremenilo. Kralj je najvišji zastopnik ljudstva in poglavar vernih, predseduje vladi, izdaja zakone, podpisuje in ratificira mednarodne dogovore, je vrhovni poveljnik oboroženih sil in vrhovni predstavnik sodne oblasti (Länderbericht ... 2004). Politiko kralja Hasana II., ki je bil drugi kralj Maroka in sedemnajsti monarh iz več kot tri stoletja vladajoče dinastije Alavitov, po njegovi smrti leta 1999 nadaljuje sin Mohamed VI. Slednji je še povečal hitrost političnih in gospodarskih sprememb, septembra 2002 so brez zapletov izvedli parlamentarne volitve in septembra 2003 tudi lokalne volitve (Arab ... 2004).

Leta 1996 je bil z referendumom vpeljan dvodomni parlament, nakar so sledile prve zares svobodne volitve, leta 2002 pa je bil sprejet nov volilni zakon. Ta je med drugim uvedel tudi poseben sistem ženskam namenjenih nacionalnih list, ki jim zagotavlja najmanj 30 sedežev v parlamentu. Parlament je sestavljen iz poslancev in svetnikov, ki imajo kljub političnim spremembam še vedno zelo omejene pristojnosti. V spodnjem domu, imenovanem Majlis al-Nuwab, je 325 neposredno izvoljenih poslancev s petletnim mandatom. Zgornji dom, imenovan Majlis al-Mustasharin, ima 270 članov z devetletnim mandatom. Pristojnosti obeh domov so primerljive, maroška ustava pa zagotavlja večstrankarski sistem. Parlament se voli po proporcionalnem sistemu na podlagi volilnih list, pri čemer je potrebno na občinski ravni preseči triodstotni volilni prag. Volilno pravico imajo vsi državljani, starejši od 20 let. Po volitvah leta 2002 je v parlamentu zastopanih kar 29 političnih strank. Po ustavi ministre na predlog premiera imenuje kralj, vlada pa je odgovorna tako parlamentu kot kralju (Der Fischer ... 2004, Länderbericht ... 2004, Schicho 2004).

Maroko je član številnih mednarodnih organizacij, med drugim Organizacije združenih narodov, Svetovne trgovinske organizacije, Arabske lige, Organizacije islamske konference, Arabsko-magrebske unije itd. Do leta 1985 je bil tudi član Afriške unije, a se je iz nje umaknil, ko je njena redna članica postala Zahodna Sahara. Leta 1996 je postal pridružena članica Evropske unije, kar predstavlja temelj intenzivnega gospodarskega sodelovanja med obema stranema ter gospodarskega napredka in liberalizacije države. Režim Mohameda VI. velja za najbolj demokratičen arabski režim, Maroko pa je tudi na kulturnem in verskem področju ena od najbolj liberalnih islamskih držav.

ZAHODNA SAHARA

Najbolj pereč mednarodni politični problem, v katerega je zadnjih trideset let vpleten Maroko, je spor glede suverenosti Zahodne Sahare, ki je tudi glavna ovira pri sodelovanju držav Magreba. Korenine zahodnosaharskega vprašanja segajo še pred obdobje španske kolonialne nadvlade. V srednjem veku so namreč na 252.120 km² zdajšnjega ozemlja Zahodne Sahare (Der Fischer ... 2004) živela v glavnem nomadska berberska plemena, ki so po prihodu Arabcev prevzela arabski jezik in islam, za verskega poglavarja pa priznavala maroškega sultana (Natek K. in Natek M. 1999). Leta 1884 je Španija kolonizirala območje Río de Oro v zaledju Dakhle, leta 1912 pa je postal španska posest tudi severni del Zahodne Sahare, imenovan Sagüía el-Hamra (ibid.). V redkih oazah v polpuščavski in puščavski notranjosti so prebivalci gojili dateljne, proso, ječmen in redili drobnico, sicer pa je bila dežela gospodarsko precej nezanimiva.

Do korenitega preobrata je prišlo na začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja, ko so odkrili bogata nahajališča fosfatov in jih na začetku sedemdesetih let začeli tudi izkoriščati. S tem se je zanimanje Maroka za zahodnosaharsko ozemlje še dodatno povečalo, saj si je že vse od pridobitve samostojnosti leta 1956 prizadeval vzpostaviti svoje "zgodovinske" meje, kakršne naj bi imel že v 15. stoletju. V ta namen se je leta 1974 obrnil na mednarodno sodišče v Haagu, ki je odločilo, da ozemlje Zahodne Sahare nikoli ni pripadalo kateri od sosednjih držav in je hkrati prebivalstvu priznalo pravico do samoodločbe (Zahodna ... 2005). Maroko se s takšno odločitvijo ni sprijaznil in je oktobra 1975 svoje zahteve podkrepil s tako imenovanim "zelenim pohodom" okrog 350.000 maroških civilistov, ki so v prvih dneh novembra peš vkorakali na sporno ozemlje. Neposredno zatem so se v Madridu sestali predstavniki Maroka, Mavretanije in Španije ter podpisali tripartitni sporazum, po katerem je Španija severni dve tretjini ozemlja prepustila Maroku, južno tretjino pa Mavretaniji, čemur sta sledila umik Špancev in vojaška zasedba ozemlja s strani obeh sosed.

Zasedbi se je z orožjem uprla fronta POLISARIO (Frente Popular para la Liberación Sagüía el-Hamra y del Río de Oro), ki je bila ustanovljena 10. maja 1973 in je pod svoje okrilje združila različna politična gibanja Saharcev. Prizadevanja za njihovo avtonomijo namreč segajo že v šestdeseta leta 20. stoletja, vrhunec pa so doživela 28. februarja 1976, ko so uradno razglasili Demokratično arabsko republiko Saharo (ibid., Severna ... 1994, Natek K. in Natek M. 1999).

Oborožen upor fronte POLISARIO sta podpirali zlasti Libija in Alžirija. Ker je nikoli objavljena vojna vedno znova segala tudi na ozemlje Mavretanije in že močno ogrožala njen obstoj, se je Mavretanija leta 1979 odpovedala svojemu deležu, ki ga je nemudoma zasedel Maroko. Nenehni boji med uporniki in maroško vojsko so potekali vse do 6. septembra 1991, ko je začelo veljati premirje.

Maroko je gospodarsko in strateško najbolj zanimiv del Zahodne Sahare utrdil z nasi-pi, bodočo žico in minskimi polji, ki se raztezajo v loku od maroške meje do Atlantika v skupni dolžini okrog 2400 km (Severna ... 1994). Medtem so se Saharci večinoma umaknili v begunska taborišča okrog Tindoufa na jugozahodu Alžirije. Po različnih navedbah naj bi v tamkajšnjih begunskih taboriščih živelo med 120.000 in 165.000 ljudi, ki so v veliki meri odvisni od mednarodne humanitarne pomoči. Na drugi strani pa je Maroko samo v letu 1991 na zasedena območja naselil okrog 40.000 Maročanov. V naslednjih letih se jim je pridružilo še na desettisoče novih maroških

priseljencev, po nekaterih ocenah celo do 120.000. Vlada jih privablja z davčnimi olajšavami in drugimi ugodnostmi, v ozadju pa tiči pridobivanje glasov na morebitnem referendumu o samoodločbi (Hobbs in Saulter 2006).

Maroko in POLISARIO sta namreč načeloma privolila v izvedbo referenduma že pred več kot dvajsetimi leti, odločitev pa leta 1991 potrdila tudi z mirovnim načrtom. Referendum je bil predviden za začetek leta 1992, zato je Varnostni svet OZN za nadzor premirja in izvedbo referenduma zagotovil posebne mirovne sile (MINURSO). Čeprav je premirje vzdržalo, pa je bilo treba v preteklih petnajstih letih nenehno podaljševati mandat mirovnim silam, saj se izvedba referenduma vedno znova prestavlja za nedoločen čas.

Glavni problem pri njegovi izvedbi je volilni imenik, osnovan na zahtevi, da se referendum lahko udeležijo le stalni prebivalci nekdanje španske kolonije. Zato so kot izhodišče uporabili španski popis iz leta 1974, ki je na ozemlju Zahodne Sahare zabeležil okrog 73.000 prebivalcev, večinoma nomadov iz osmih ljudstev. POLISARIO je navajal oceno 150.000 prebivalcev in oporekal točnost španskemu popisu, saj je ta potekal že v času večjih napetosti in ni zajel velik del nomadskega prebivalstva, ki takrat ni imel stalnega bivališča. Maroška stran je številčni oceni oporekala, čes da so vanjo vključeni tudi vsi ekonomski migranti, živeči v sosednjih državah. Stvari še dodatno zapleta zahteva Maročanov, da se v volilni imenik vnesejo priseljenci z maroškega juga, ki naj bi nekdanji tudi bili puščavski nomadi v tem delu španske Sahare, zato obe sprti strani ne zmoreta doseči kompromisa. V spor se vmešavajo še tuje države, ki iščejo ravnovesje med lastnimi interesi in iskanjem poti za vse sprejemljivih rešitev.

Najbolj izrazito podpira Saharce Alžirija, ki je zaradi tega deležna očitkov, da si prek Zahodne Sahare želi pridobiti dostop do Atlantskega oceana in strateških virov. V regiji ima pomembne strateške, politične in gospodarske interese tudi Evropska unija, a zaradi različnih stališč držav članic do reševanja saharkega vprašanja ostaja razmeroma nedejavna. Najbolj neposredno sta v spor vpleteni Španija in Francija. Mnogo demokratskih španskih politikov se ni nikoli sprijaznilo s tripartitnim madridskim sporazumom iz leta 1975 in se čutijo odgovorne za usodo Zahodne Sahare ter njenih prebivalcev. Toda zaradi lastnih interesov v odnosih z Marokom in Alžirijo se Španija ni nikoli nedvoumno opredelila. Španska javnost je sicer vseskozi večinsko podpirala POLISARIO in zahteve po neodvisnosti, vendar španska politika ni hotela ogroziti svojega ribolova v maroških in zahodnosaharskih vodah, saj bi to lahko sprožilo socialne nemire v španskih pokrajinah, ki so močno odvisne od ribištva. Na drugi strani pa Španija ni želela preveč pritiskati na Maroko, saj bi ta ponovno glasneje zahteval nadzor nad španskima eksklavama Ceuta in Melilla in odprl vprašanje lastništva vrste manjših otokov v neposredni bližini maroške obale.

Španija se je zatorej omejila na močno podpiranje pobud OZN ter stalno zagotavljanje humanitarne pomoči begunskim taboriščem v Alžiriji. Nasprotno je Francija odkrito podpirala invazijo Maroka in Mavretanije, ne le po diplomatski poti in kot vplivna članica Varnostnega sveta, ampak tudi s prodajo orožja in svojimi vojaškimi enotami v Mavretaniji (1977–1978). Francoska politika je konflikt označila kot vprašanje dekolonizacije in Zahodni Sahari priznala pravico do samoodločbe šele po umiku Mavretanije. Čeprav so se zatem odnosi Francije z Alžirijo in Mavretanijo izboljšali, je njen glavni zaveznik v regiji ostal Maroko. Francija in konzervativne arabske monarhije ob Perzijskem zalivu so se bale predvsem, da bi vojaški poraz v Zahodni Sahari destabiliziral politično zmerni in prijateljski režim, ogrozil čeda-

lje tesnejše in močnejše gospodarske odnose in največjo francosko skupnost v tujini. Čeprav se je Francija uradno razglasala za nevtralnno in ni nikoli uradno priznala maroške suverenosti nad Zahodno Saharo, je ostala glavna dobaviteljica orožja in denarne pomoči ter poglavitna zagovornica maroških interesov v Evropski uniji. Javnost v Franciji se za razliko od španske za konflikt ne zanima pretirano, država pa vseeno zagotavlja širokogrudno humanitarno pomoč beguncem v alžirskih taboriščih. Precej drugih članic Evropske unije je ves čas podpiralo pravico Saharcev do samoodločbe, denimo Irska, Grčija, Švedska, Finska in Avstrija, druge so bile v odnosih do Maroka bolj previdne in so se, tudi v želji po preprečevanju notranjega razkola v EU, v razpravah v Združenih narodih raje vzdržale enostranske naklonjenosti (Vaquer i Fanes 2004).

Od leta 2000 dalje na področju izvedbe referendumu ni opaziti bistvenega napredka. Navori generalnega sekretarja OŽN Kofija Annana in njegovega posebnega odposlanca Jamesa Bakerja so se leta 2002 izkristalizirali v obliki štirih možnih rešitev. Prva je predlagala izvedbo referendumu v skladu z mirovnim načrtom iz leta 1991, druga status avtonomije Zahodne Sahare znotraj Maroka, čemur bi po nekaj letih sledil referendum (tako imenovani prvi Bakerjev načrt), tretja je predvidevala delitev ozemlja med sprti strani, četrta pa dokončen umik sil MINURSO in s tem tudi odstop OŽN od nadaljnjih prizadevanj za reševanje konflikta.

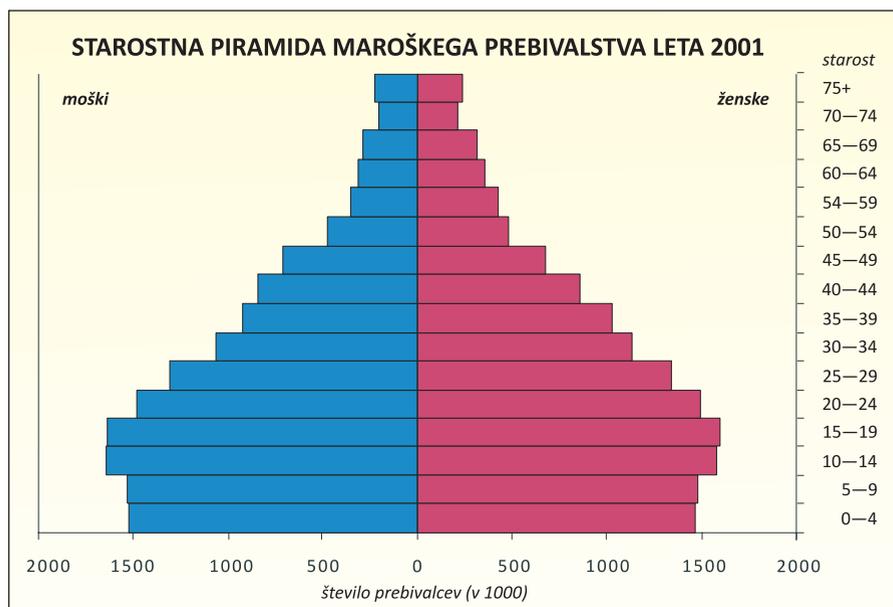
Združene države Amerike so ob podpori Velike Britanije odkrito podpirale možnost avtonomije, Rusija se je zavzemala za drugačne rešitve, Španija pa je zavrnila vsiljevanje kakršnekoli rešitve brez privoljenja obeh vpletenih strani (Vaquer i Fanes 2004). Bakerjev načrt sta nazadnje zavrnili tudi POLISARIO in Alžirija. Drugi Bakerjev načrt je zato namesto mednarodnopravne neodvisnosti predlagal močno, s strani Maroka nadzorovano obliko avtonomije s samoodločbenim referendumom po preteku petih let. Sredi leta 2003 je POLISARIO pokazal pripravljenost sprejeti takšen načrt, zato so Španija, Alžirija in ŽDA začele izvajati močnejši pritisk na Maroko, vendar se je na njegovo stran znova postavila Francija, češ da mu zanj nesprijemljive rešitve ni treba sprejeti. Tako se je rešitev ponovno odložila, mandat MINURSO je bil podaljšan in leta 2004 je Baker zaradi neuspeha s svojega položaja odstopil (Der Fischer ... 2004).

V zadnjih desetletjih politične negotovosti so nomadizem in kmetijstvo v oazah izpodrinili mestni način življenja, rudarstvo in industrija. Več kot polovica prebivalstva živi v glavnem mestu El Aaiún (francosko Laâyoune; 185.000 prebivalcev leta 2005), sicer pa ozemlje ostaja zelo redko poseljeno (1 preb./km²) (Der Fischer ... 2007). Zahodno Saharo medtem priznava okrog polovica držav Afriške unije in približno tri desetine drugih držav po svetu, njena vlada pa deluje iz azila v Alžiriji. Maroko si še naprej lasti zaloge fosfatov in bogata nahajališča železove rude, intenzivno raziskuje morebitna nahajališča nafte in zemeljskega plina, trži pa tudi zahodnosaharska ribolovna območja.

PREBIVALSTVO

V Maroku so ob popisu leta 2004 našeli 29.891.708 prebivalcev oziroma 65 prebivalcev na km² (Der Fischer ... 2007). Za novejša obdobja so na voljo le ocene, ki za leto 2010 navajajo 32.381.300 prebivalcev oziroma 71 prebivalcev na km² (United Nations ... 2010). Prebivalstvo Maroka še vedno hitro narašča, čeprav povprečna letna stopnja rasti prebivalstva nazaduje že od sedemdesetih let dalje. Leta 1971 je znašala 2,8 %, na začetku 21. stoletja leta 2001 pa le še 1,6 %; v prihodnosti je pričakovati še nadaljnji upad rasti (Morocco ... 2004). Po ocenah naj bi od 5 do 7 milijonov Maročanov živel v tujini (Schicho 2004), od tega naj bi jih bilo okrog 2 milijona na začasnem delu, saj država tradicionalno ni sposobna zaposliti hitro rastoče delovne sile.

Prebivalstvo Maroka ima še vedno značilnosti mladega prebivalstva (leta 2001 je bil indeks starosti 16,1, samo 5,1 % ljudi je bilo starejših od 65 let), čeprav že počasi prehaja v zrelo fazo, saj se življenjska doba nenehno daljša in zato narašča delež starejšega prebi-

Vir: Demographic ... 2003.

Kljub zmanjševanju rodnosti je za maroško prebivalstvo še vedno značilna prevlada mladih. Zaradi boljše zdravstvene oskrbe se hitro povečuje tudi število starejših. Foto Nenad Jelenčič.

valstva. Iz starostne piramide je razvidno tudi zmanjševanje rodnosti v zadnjem obdobju. Leta 2001 je rodnost znašala 24,2 ‰, umrljivost vsega 5,9 ‰, naravni prirastek pa je bil velik - 18,3 ‰ (Demographic ... 2003). Po vseh teh merilih ima Maroko mlad demografski režim s še vedno hitro rastjo prebivalstva. Prebivalstvo v državi se je v zadnjih treh desetletjih podvojilo.

Medtem ko zdaj Maročani živijo v povprečju 71,2 let, je v prvi polovici sedemdesetih let prejšnjega stoletja povprečna življenjska doba znašala le 52,9 let (Human ... 2004; United Nations ... 2010). Daljšanje življenja je posledica izboljšane zdravstvene oskrbe prebivalstva in višje kakovosti življenja. Kljub temu so nekateri zdravstveni kazalci še vedno neugodni, denimo umrljivost dojenčkov (leta 2005 36 na 1000 živorojenih) in mater na porodu (leta 2005 240 na 100.000 porodov) (Human ... 2007). Cepljenja se sicer izvajajo po celotni državi, vendar je na podeželju dostop do zdravstvene oskrbe omejen, njena kakovost pa slaba. Zdravstveno zavarovan je zelo majhen delež prebivalstva, vsega 15 ‰ (Länderbericht ... 2004).

Kljub napredku Maroko ostaja gospodarsko najslabše razvita severnoafriška država. Tudi po indeksu človekovega razvoja, leta 2007 je bil na 130. mestu med 182. uvrščenimi državami, ga prehitevajo tako Libija (55. mesto), Tunizija (98. mesto) in Alžirija (104. mesto) kot tudi Egipt (123. mesto).

Narodna, jezikovna in verska sestava

Po preselitvi Berberov na območje zdajšnjega Maroka pred okrog 5000 leti se je narodna in jezikovna podoba dežele nenehno spreminjala. Najbolj korenite spremembe večinskemu berberskemu prebivalstvu so od konca 8. stoletja dalje povzročali arabski zavojevalci, ki so uveljavili drugačen jezik, kulturo, vero in s tem nov način življenja. Poleg arabskih vplivov so se v zadnjih stoletjih na to prehodno območje s severa širili evropski vplivi, z juga pa vplivi Podсахarske Afrike. Prebivalstvo se je intenzivno mešalo in stapljalo, tako da ga zdaj sestavljajo tako ljudje temne polti kot tudi ljudje modrih oči in zelo svetle polti.

Ob popisu leta 2004 je v Maroku živelo približno 60 % arabsko govorečega prebivalstva, od 30 do 40 % Berberov in okrog 60.000 tujcev; zlasti Francozov, Špancev, Italijanov, Tunizijcev in Alžircev (Der Fischer ... 2007). Berberi, etnična posebnost severne Afrike, so najštevilčnejši prav v Maroku in Alžiriji. Od Arabcev so najprej sprejeli islam, nato pa so se postopoma navzeli še njihovih navad in prevzeli jezik (Hobbs in Saulter 2006). Čeprav je dandanes le okrog 5 % Maročanov čistega arabskega porekla, je arabizacija zaznamovala več kot polovico prvotnega berberskega prebivalstva. Tako dandanes na obalnih ravninah med mestoma Tanger in Essaouira prevladujejo dialekti arabskih nomadov, ki so se priseljevali v srednjem veku in na severu domača berberska plemena počasi izrivali v višje nadmorske višine, medtem ko so se v rečnih dolinah in oazah na jugu z njimi dodobra pomešali (Marokko 1992). Dotok arabskega prebivalstva se je znatno povečal s koncem rekonkviste na Pirenejskem polotoku, ko so španski monarhi z njega dokončno pregnali tako Mavre kot Jude (Linzee Gordon in drugi 1998).

Maroko ima med vsemi magrebskimi državami še vedno največji delež berberskega prebivalstva, ki pa je etnično močno neenotno zaradi raznolikih vplivov, ne le arabskih, ampak tudi drugih tujih osvajalcev in priseljencev (Marokko 1992). Prišleki so bili najpogosteje samski moški, ki so se poročali z berberskimi dekletmi. Modre oči in svetle lase so na primer prinesli že Vandali v 5. stoletju. Po zasedbi Pirenejskega polotoka so se med prebivalce prikradle južноеvropske poteze, cvetoča trgovina s podsaharskimi sužnji je povzročila dotok temnopoltega prebivalstva, največji vpliv tujcev pa je bilo gotovo čutiti v obdobju protektorata (ibid.). V 19. in zgodnjem 20. stoletju je namreč dominantna sila v regiji postala Francija, ki je z investicijami podpirala razvoj rudarstva in industrije ter izgradnjo namakalnih sistemov, elektrarn, železnic, pristanišč in cest, vmešavala pa se je tudi v prebivalstvena razmerja (Hobbs in Saulter 2006). Katoliška cerkev je v tem času želela Berbere celo pokristjaniti, kar je bila ena njihovih glavnih zamer francoski nadoblasti. Francozi so v upravi dajali prednost Judom ter po principu "deli in vladaj" skušali poglobljati nasprotja med arabskim in berberskim prebivalstvom (predvsem jezikovne razlike in razlike v sodni praksi), kar pa jim ni uspelo, saj je oboje močno povezovala islamska kultura. Judje, ki so se na maroško ozemlje naselili že v času rimskega imperija in se po preselitvi iz Španije številčno močno okrepili, so po pridobitvi neodvisnosti Maroka in ustanovitvi Izraela državo zapustili. Večina od 255.000 Judov se je iz strahu pred pogromi izselila, med njimi tudi gospodarsko uspešni potomci španskih Judov in Judje iz južnega Maroka, ki so

Večina Maročanov je sunitskih muslimanov. Starejši se oblačijo v tradicionalna oblačila, medtem ko je pri mladih opaziti več svobode, a njihova oblačila niso izzivalna. Foto Nenad Jelenčič.

bili deloma arabizirani, deloma berberizirani. Po odpravi statusa protektorata je Maroko zapustila tudi večina Špancev in Francozov (Marokko 1992), tako da je dandanes tujcev le še nekaj desetisoč. Ob preostali zapuščini sta francoščina in španščina ohranili status sporazumevalnega jezika.

Arabščina, edini uradni jezik v državi, je materni jezik 60 % prebivalstva. Različni berberski dialekti nimajo statusa uradnega jezika, njihovo širjenje je za razliko od arabščine omejeno na vseh ravneh. V zadnjih letih zato postajajo vse glasnejši glasovi, ki zahtevajo neomejeno priznanje kulturnih in jezikovnih pravic berbersko govorečega prebivalstva (Länderbericht ... 2004). Samo 40 % Maročanov obvlada katerega od semitsko-hamitskih berberskih jezikov: tarifit, tachelhit, tamazigt ... V osnovni šoli se prva dva razreda poučuje v arabščini, od tretjega razreda dalje vzporedno tudi v francoščini. Berberščina v šoli nima prostora, saj vladajoči sloj gleda na maroški narod kot na homogen, arabski, četudi več kot tretjina ljudi arabsko sploh ne razume. Arabščina kot uradni jezik je seveda na pohodu in s televizijo prihaja tudi v domove tistih, ki niso nikoli obiskovali šol. V prid arabščini je tudi dejstvo, da jo Berberi čislajo kot sveti jezik korana (Marokko 1992). Širjenje arabščine pospešuje tudi preseljevanje v mesta, saj v velikih mestih z arabskimi medinami in francosko arhitekturo berberski otroci jezik svojih staršev hitro pozabijo (ibid.). Berberski jeziki in kultura so se še najbolj ohranili v gorskem svetu in na jugovzhodu države (Natek K. in

Natek M. 1999), kot etnična posebnost pa so se v oazah južno od Atlasa ohranili tudi haratini, potomci nekdanjih sužnjev iz Podсахarske Afrike.

Verska podoba Maroka je razmeroma enotna. 99 % prebivalcev je sunitskih muslimanov, izjemo predstavlja le okrog 69.000 kristjanov, večinoma katoličanov, in 8000 Judov (Der Fischer ... 2004). Maroko je muslimanska država in islam je državna vera, čeprav ustava zagotavlja svobodno opravljanje vseh verskih obredov. Judovska in krščanska skupnost lahko lastni veri sicer neomejeno prakticirata, vendar je po islamskem pravu spreobračanje muslimanov v druge vere strogo prepovedano. Nezakonit je že sam poizkus spreobračanja in misionarje lahko izženejo iz države. Petkove molitve, učne načrte šol korana in gradnjo novih mošej v državi nadzoruje posebno ministrstvo za islamske zadeve (Länderbericht ... 2004).

Mesta in podeželje

Čeprav število prebivalcev v Maroku hitro narašča, pa to od srede devetdesetih let 20. stoletja ne velja več za podeželje, saj tamkajšnje število okrog 12,8 milijonov ljudi ostaja nespremenjeno. Iz tega lahko sklepamo, da se naravni prirastek na podeželju izniči z odselitvami prebivalstva v tujino in v domača mesta. Delež mestnega prebivalstva se zato nenehno povečuje; leta 2010 je bil ocenjen na 56,7 % (Human ... 2009).

Najgosteje poseljeni deli države so ravninska območja ob atlantski obali in Dolina reke Sebou, kjer na desetini ozemlja živi tri petine Maročanov in kjer so se razvila največja mesta v državi. V nasprotju s tem so južni deli Maroka in Atlas zelo redko poseljeni (Natek K. in Natek M. 1999).

Po popisu v letu 2004 je bilo največje mesto Casablanca (arabsko Ad-Dār-al-Bayda) z 2.933.684 prebivalci (Der Fischer ... 2007). Casablanca je bila do leta 1900 majhen kraj, iz katerega so Francozi ustvarili gospodarsko središče in pomembno pristanišče za izvoz fosfatov (Severna ... 1994), ki je še vedno pravi magnet za priseljence in zato znano po barakarskih naseljih. Glavno mesto Rabat ("Biser Maroka") je drugo največje v državi in skupaj z mestom Sale sestavlja somestje z 1.622.860 prebivalci. Obema največjima obalnima mestoma po velikosti sledijo Fez (946.815 prebivalcev), Marakeš (823.154 prebivalcev), Meknès (536.232 prebivalcev) in Oujda (400.738 prebivalcev), mesta, ki se razvijajo na obsežnih ravninah ob vznožju atlaškega gorovja. Več stotisoč prebivalcev imajo še obalna mesta Agadir (678.596 prebivalcev), Tanger (669.685 prebivalcev) in Kenitra (359.142 prebivalcev), v notranjosti dežele pa spadajo med večja mesta še Tetouan s 320.539 prebivalci, Safi z 284.750 prebivalci in Beni-Mellal s 163.286 prebivalci (Der Fischer ... 2007). Maroko je nesporno dežela velikih mest in po njihovem številu se lahko primerja s podobno velikimi evropskimi državami. Stanje je deloma posledica velikega pomena tako imenovanih "kraljevih mest" (Fez, Marakeš, Meknès in Rabat), saj je bilo menjavanje prestolnic od nekdanj domena maroških sultanov in kraljev, po drugi strani pa so novejša industrijska in prista-

Podeželje v južnem delu Maroka je redko poseljeno. Še največ ljudi živi v oazah. Tamkajšnja naselja se s svojo značilno barvitostjo čudovito skladajo s kamnito okolico. Foto Nenad Jelenčič.

niška mesta nenehno privlačila podeželsko prebivalstvo, ki si v njih išče boljše možnosti preživetja (Severna ... 1994).

Selitve s podeželja v mesta spodbuja slabše gospodarsko in socialno stanje na podeželskih območjih, kjer je kar sedem desetlin Maročanov, ki živijo pod državno mejo revščine (Löfgren 1999). Pod to mejo živi na podeželju skupno 3,5 milijonov ljudi ali dobra četrtina vsega podeželskega prebivalstva. V kolikor prištejemo ekonomsko ranljive sloje podeželskega prebivalstva, delež preseže 80 %, medtem ko je primerljiv delež v mestih 44 % (Morocco workforce ... 2003).

Podeželsko prebivalstvo je v primerjavi z mestnim v slabšem položaju glede dostopa do električne energije, pitne vode in ostale infrastrukture, šolanja, izobraževanja, pri čemer so še zlasti v slabem položaju ženske. Podeželsko prebivalstvo je bistveno slabše izobraženo, kar se odraža v deležu slabo plačane nekvalificirane delovne sile. Glavni vir neenakosti med podeželskim in mestnim prebivalstvom je prav izobrazbeni razkorak, saj kvalificirani delavci prejemajo v povprečju šest- do sedemkrat višje plače. V podeželskem gospodarstvu prevladuje kmetijstvo, ki zaposluje okrog štiri petine aktivnega prebivalstva in ustvarja okrog tri petine dodane vrednosti (Löfgren 1999). Na drugi strani pa preseljevanje v mesta povečuje tamkajšnjo stopnjo brezposelnosti (21,5 % leta 2000), ki je okrog štirikrat večja od tiste na podeželju (5,0 % leta 2000), znižuje plače zaposlenih zaradi

velike ponudbe delovne sile in slabša tamkajšnja kakovost življenja. Zlasti brezposelnost je v Maroku glavni vir socialnih napetosti. Četudi so podatki o njej za podeželje navidezno nizki, zakrivajo slabo izkoriščenost zaposlenih in nizko produktivnost. Brezposelnost je zlasti pereča pri mladih v starosti od 15 do 34 let (20 %), posebej še na mestnih območjih (34 %). Med izobraženci je brezposelnih celo do 40 % diplomantov humanističnih študijev, kar tretjina univerzitetnih diplomantov pa se po končanem študiju zateče še k poklicnemu izobraževanju, saj ugotovijo, da so z diplomo slabo zaposljivi (Morocco workforce ... 2003). Država skuša beg možganov preprečevati s povečanim obsegom zaposlovanja v javni upravi, kar prinaša le delni uspeh. Razmere lajšajo tudi delovni emigranti, ki delajo večinoma v evropskih državah in s finančno pomočjo svojim družinam bistveno prispevajo tudi k deviznemu prihodku države.

Izobraževanje in položaj žensk

Leta 2001 je bilo kar 62 % prebivalstva Maroka mlajšega od 30 let, vendar se je le majhen delež lahko pohvalil z dobro izobrazbo. Kljub znatnim javnim izdatkom za izobraževanje (med 5 in 7 % BDP) ostajata kakovost in obisk šol nizka. To se odraža tudi v nizki stopnji pismenosti (56 % leta 2007), zlasti med ženskim prebivalstvom (le 43 %), medtem ko je delež pisemenih moških bistveno večji (69 %) (Human ... 2009). Izobraževanje na primarni ravni je obvezno za otroke med 6. in 15. letom starosti, vendar veliko otrok šolanje predčasno opusti.

Maroški izobraževalni sistem sestavljata predšolsko izobraževanje (šole korana, vrtci, mala šola...) in obvezno devetletno (6 + 3) osnovnošolsko izobraževanje (Morocco workforce ... 2003). V obdobju 1990–2004 je državi vpis na nižjo stopnjo osnovnošolskega izobraževanja uspelo povečati z 52 na 92 % otrok in vpis na višjo stopnjo z 18 na 32 % mladine. Šolanje na srednji šoli nadaljuje skromnih 15 % dijakov (Afrol ... 2005), še nižji pa je vpis na visokošolski študij. Več kot 95 % učencev se šola v državnih šolah. Zasebne šole so pogostejše na osnovnošolski ravni; v zadnjih desetih letih se je število šolarjev v njih s 100.000 povečalo na 250.000.

Vzporedno so se porajale tudi nove visokošolske ustanove, predvsem v partnerstvu s tujimi šolami in univerzami. Iz podatkov je razvidno, da veliko mladih šolanje opusti že v starosti 11 ali 12 let. Letno naj bi bilo takih kar 240.000, še zlasti na podeželskih območjih. Do šestega razreda opusti šolanje v povprečju 54 % generacije, na podeželju pa celo do 75 % fantov in 85 % deklet, tako da zadnje tri razrede osnovnošolskega izobraževanja obiskuje le 15 % fantov in manj kot 10 % deklet. Slaba izobrazba je ena bistvenih ovir gospodarskega razvoja, zato si država prizadeva z raznimi programi opismenjevanja in poklicnega izobraževanja naknadno delovno usposobiti odrasle in mlajše odrasle osebe (Morocco workforce ... 2003).

Toda pridobljena izobrazba še ne zagotavlja delovnega mesta. Vsako leto vstopi na trg delovne sile okrog 300.000 mladih, medtem ko se ustvari le 100.000 novih delovnih mest.

Čeprav se vloga žensk spreminja, se zlasti starejše ženske še vedno skrbno zakrivajo pred pogledi. Najbolj vestno to počno v mestecu Rissani na pragu Sahare. Foto Nenad Jelenčič.

Brezposelnost nesorazmerno močno prizadeva ženske, mlade in bolj izobražene (Arab ... 2004), za katere ni ustreznih zahtevnejših delovnih mest.

Kljub naporom za izboljšanje položaja žensk, kažejo kazalci na velike razlike v položaju obeh spolov. Na podeželskih območjih je kar 75 % žensk nepismenih in v osnovnih šolah se šola le 47 % deklic (Länderbericht ... 2004). To je odsev prevladujoče miselnosti, po kateri je staršem bolj pomembna izobrazba sinov, saj naj bi jim ti pozneje zagotovili varno starost (Marokko 1992). V mestih je položaj nekoliko boljši, saj je nepismena le četrtnina žensk, šolo pa obiskuje 83 % deklet. Delež žensk v celotni delovni sili se giblje med 25 in 30 % (Länderbericht ... 2004), o njihovi ekonomski neenakopravnosti pa priča podatek, da v povprečju zaslužijo le 40 % plače svojih moških sodelavcev.

V 20. stoletju sta se položaj in vloga žensk v družbi sicer postopno, a močno spremenila. Politične pravice je ženskam zagotovila že ustava iz leta 1962, konkretni napori za izboljšanje njihove udeležbe v političnem življenju pa imajo precej krajšo zgodovino (Länderbericht ... 2004). Po novih volilnih zakonih je 30 sedežev v parlamentu rezerviranih za ženske in na volitvah septembra 2002 je bilo po zaslugi posebnega sistema nacionalnih list za ženske prvič izvoljenih kar 35 poslank (Länderbericht ... 2004). Spreminja se tudi gospodarska vloga žensk, ki so zaradi visoke stopnje brezposelnosti neredko edine zaposlene v družini.

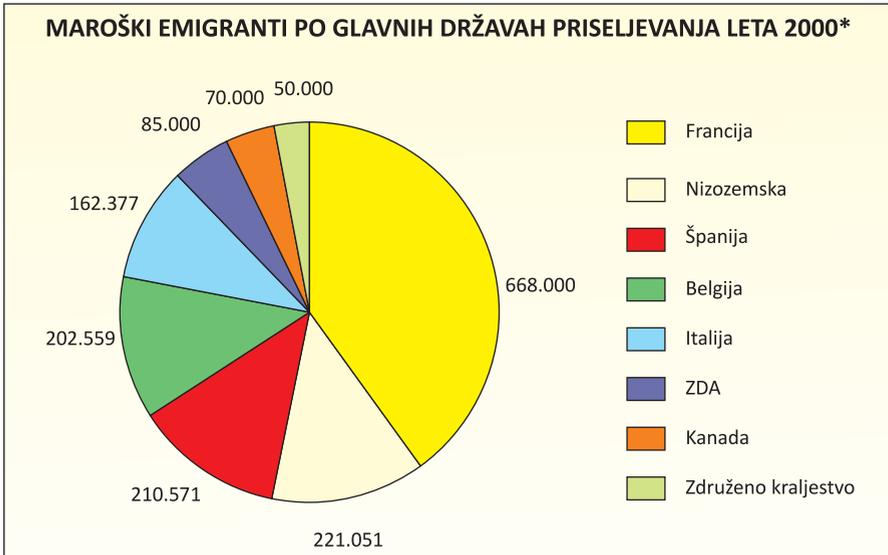
Nekaj neobičajnega niso več niti ločitve zakonov, saj so matere ločenke oz. samohranilke lahko ekonomsko povsem samostojne. Ženske rojevajo vse manj otrok, v povprečju se je v obdobju 1971–2001 število rojstev na žensko v rodni dobi zmanjšalo s 7,4 na 2,8 (Morocco ... 2004), do leta 2010 pa že na 2,4 (United Nations ... 2010). Predvsem v mestih je rodnost nižja, razširjena je uporaba kontracepcijskih sredstev, način življenja pa postaja vse bolj liberalen in podoben zahodnemu, kar se na zunaj kaže tudi v izginjanju tradicionalnega načina oblačenja in posnemanju evropskih vzorov (Marokko 1992). Poligamija ni bila nikoli zakonsko prepovedana, toda velika večina moških si ekonomsko ne more privoščiti več kot eno ženo, ki pa mora običajno tudi sama na delo v tovarno ali na polje.

V zadnjih letih je bilo narejenih precej formalnih korakov za izboljšanje položaja žensk. Decembra 2000 je Maroko najprej ratificiral sporazum o odpravi sleherne oblike diskriminacije žensk (Länderbericht ... 2004), oktobra 2003 pa je kralj Mohamed VI. napovedal reformo družinskega prava, ki je bila januarja 2004 potrjena tudi s strani parlamenta. Maroko ima sicer tradicijo dogovorjenih zakonskih zvez, vendar se po novi zakonodaji ženskam ni treba več možiti proti lastni volji, najmanjša možna starost ob poroki pa se je povečala s 15 na 18 let. Obenem se je ločitveni postopek za ženske olajšal, za moške pa otežil, saj žena ne smejo zapustiti brez slehernih obveznosti, kar je bil običaj v preteklosti. Po novem tudi v Maroku o delitvi premoženja, plačevanju preživnine in skrbništvu nad otroki odloča sodišče. Čeprav poligamije še vedno niso odpravili, so jo s pravnimi ovirami bistveno omejili, saj je med drugim odvisna od soglasja prve žene (Der Fischer ... 2004). Na ta način so se na začetku 21. stoletja formalno okrepile pravice žensk na številnih področjih, kot so zakon, ločitev, lastnina in dedovanje. Kako bodo novosti zaživele v praksi, bo seveda pokazala šele prihodnost.

Mednarodne delovne migracije

Mednarodne delovne migracije so za Maroko izjemnega pomena in imajo že zelo dolgo tradicijo. Z njimi se ne rešuje le socialnih in gospodarskih stisk na lokalni ali regionalni ravni, ampak je finančni učinek emigracij tudi pomemben makroekonomski dejavnik. Število in ekonomska moč postavljata emigrante za pomemben politični in gospodarski dejavnik, za kar je zainteresirana tudi država. Srednja ocena števila maroških delovnih emigrantov se giblje okrog dveh milijonov, natančnih podatkov pa zaradi različnega pojmovanja in registriranja priseljencev v državah gostiteljicah ni na voljo. Po omenjenih ocenah naj bi maroška emigrantska skupnost predstavljala okrog 7 % celotnega prebivalstva. Kar 85 % maroških emigrantov živi in dela v evropskih državah, zlasti v Franciji, Španiji, Belgiji, na Nizozemskem, v Italiji, Nemčiji in Veliki Britaniji, pomembni pa sta tudi maroški skupnosti v Združenih državah Amerike in Kanadi (Collyer 2004). Velik obseg transferjev denarja dokazuje, da emigranti ohranjajo tesne stike s svojci v matični državi. Njihov denar predstavlja ob turizmu največji vir maroških deviznih prilivov.

Začetki mednarodnih delovnih emigracij v Maroku segajo v 19. stoletje, ko so se sezon-

* Za Libijo in Nemčijo ni razpoložljivih podatkov. Vir: Collyer 2004.

ski kmečki delavci udingjali na velikih kolonialnih posestih v sosednji Alžiriji. Migracije je še dodatno spodbudila kolonialna prisotnost Francozov in deloma tudi Špancev. Zlasti pomembne so bile emigracije v Francijo med svetovnimi vojnami, vendar se je pozneje velika večina emigrantov vrnila. V šestdesetih letih 20. stoletja je Maroko podpisal vrsto sporazumov o delovnih migracijah, npr. z Nemčijo (leta 1963), Francijo (leta 1963), Belgijo (leta 1964) in Nizozemsko (leta 1969), dejansko pa se je večina migracij dogajala mimo omenjenih dogovorov. Emigracija je bila sprejeta kot način zmanjševanja gospodarskih in političnih pritiskov na območjih, ki sta jih najbolj bremenila brezposelnost in pomanjkanje virov (na primer Rif in Sous). Tradicionalno je emigriralo nekvificirano podeželsko prebivalstvo, ki se je v Evropi zaposlovalo zlasti v rudarstvu, industriji in slabše plačanih poklicih. Beg možganov je postal zaskrbljujoč šele v zadnjem času, ko se je izboljšala izobrazbena raven emigrantov (Collyer 2004) in se je med izobraženci povečala brezposelnost. V tujini živeči Maročani svojim družinam od nekdaj pošiljajo velik del zaslužka, po nekaterih ocenah iz konca šestdesetih let celo od 80 do 90 %. To je s poenostavljanjem bančnega poslovanja spodbujala tudi matična država. V preteklih desetletjih delovnih emigrantov v tujino drugi družinski člani niso spremljali. Družine so ostajale doma in bile pogosto popolnoma odvisne od njihovega zaslužka. V šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja so na delo v tujino odhajali zlasti samski podeželski moški, bodisi pripadniki delavskega razreda ali pa brezposelni in neizobraženi kmečki fantje, ki so v tujini živeli

Velik del delavcev v tujini zapusti Maroko pri španski eksklavi Ceuti. V njej ljudje med čakanjem na trajektno zvezo "poskrbijo", da se pristaniška cona koplje v umazaniji. Foto Drago Kladnik.

zelo skromno in izolirano. Finančni uspeh posameznih emigrantov je sčasoma začel stvari spreminjati. Delo v tujini je postalo privlačno tudi za mestno prebivalstvo, ki ni bilo nujno brezposelno in je običajno za seboj pritegnilo cele družine. Migracije so spremenile svoj prvotni značaj in začela je naraščati bojazen pred usihanjem deviznega priliva. Vse več Maročanov z družinami se je sčasoma naturaliziralo in pridobilo državljanstvo države gostiteljice. Samo v obdobju 1991–2000 je državljanstvo ene od članic Evropske unije pridobilo skoraj 400.000 Maročanov. Povečana naturalizacija ne pomeni nujno tudi izgube stika z domovino, kar dokazujejo naraščajoči transferji denarja v devetdesetih letih. Novejše študije nakazujejo, da emigracija zadeva vse regije v državi in ni nič več posebnost posameznih območij. V tujini zaslužen denar se je v zadnjih desetletjih odrazil tudi v pokrajinskih spremembah, predvsem na območjih Rifa in Sousa, ki sta tradicionalni območji odseljevanja. Posamezni deli obeh pokrajin so znani po razkošnih vikendih emigrantov, v številnih vaseh pa se izvajajo obsežni razvojni projekti, kot so gradnja cest, namakalnih sistemov in jezov ter napeljava električnega omrežja, ki jih financirajo izključno emigranti. Tisti, ki se vrnejo domov za stalno, prisluženi denar raje investirajo na mestnih območjih, kjer se naselijo in s tem še dodatno vplivajo na povečevanje razvojnih razlik med mesti in podeželjem (Collyer 2004).

Preglednica: Denarna sredstva, ki so jih v Maroko pošiljali emigranti v letih 1990–2002.

leto	milijonov USD
1990	1680
1991	1735
1992	1686
1993	1657
1994	1530
1995	1530
1996	1717
1997	1641
1998	1757
1999	1729
2000	2089
2001	3354
2002	2885

(Vir: Collyer 2004)

Splošne razmere v družbi

Omeniti je potrebno še nekaj pomembnih dejavnikov, ki vplivajo na družbene razmere v državi in na njen položaj v mednarodni skupnosti. Eden izmed večjih problemov je nesvoboda govora in pisane besede v državi, zaradi česar Maroko pogosto kritizirajo v tujini. Odkar je na čelu države Mohamed VI. in je bil leta 2002 spremenjen zakon o tisku, se je medijska svoboda precej povečala. Kljub temu so zakonska določila še vedno zelo omejujoča (Länderbericht ... 2004) in neredke so novice o sankcijah zoper kralju neposlušne novinarje in urednike (Der Fischer ... 2004).

Združeni narodi in nevladne organizacije opozarjajo tudi na primere mučenja. To je glede na zakonodajo, ki varuje telesno nedotakljivost oseb, kazenskopravno sicer preganjano, vendar pa Maroko v svojem kazenskem pravu mučenja ni opredelil skladno s sporazumi z Združenimi narodi, katerih podpisnik je država. Smrtna kazen sicer obstaja, a je bil leta 1993 nanjo uveden moratorij (Länderbericht ... 2004).

Država ima vse tipične poteze centralizirane in hierarhične birokracije, ki jo močno pesti tudi korupcija. Po indeksu zaznane korupcije (Transparency International) je Maroko med 133. obravnavanimi državami uvrščen na 70. mesto. Korupcija ni le močno nezaželen prekršek, ampak se navaja tudi kot eden od pomembnejših razlogov za zaostajanje gospodarskega razvoja države (Länderbericht ... 2004).

Kljub številnim reformam se državi očitata demokratični primanjkljaj in še vedno nerešeno zahodnosaharsko vprašanje, zaradi katerega se je velik del proračunskih sredstev

dolga leta stekal v vojsko namesto v reševanje najpomembnejših družbenogospodarskih problemov. Državo na začetku 21. stoletja najbolj pestijo revščina, pretirana rast prebivalstva v mestih, neprimerna komunalna infrastruktura v stanovanjskih soseskah, nizka stopnja pismenosti in izobrazbe, pri čemer bo morala biti v prihodnosti glavna skrb namenjena odpravljanju previsoke brezposelnosti.

TEMELJNE PREBIVALSTVENE ZNAČILNOSTI

Število prebivalcev leta 1971:	15,4 milijona
Število prebivalcev leta 2010:	32,4 milijona
Prebivalstvo mlajše od 15 let leta 2010:	28 %
Prebivalstvo starejše od 60 let leta 2010:	8 %
Rodnost v letih 2005–2010:	20,5 ‰
Smrtnost v letih 2005–2010:	5,8 ‰
Naravni prirastek v letih 2005–2010:	14,7 ‰
Letna rast prebivalcev v letih 2005–2010:	1,5 %
Stopnja celotne rodnosti v letih 2005–2010:	2,4 otrok na žensko
Delež mestnega prebivalstva leta 1975:	37,8 %
Delež mestnega prebivalstva leta 2010:	56,7 %
Pričakovano trajanje življenja v letih 1970–1975:	52,9 let
Pričakovano trajanje življenja v letih 2005–2010:	71,2 let
Pričakovano trajanje življenja žensk leta 2007:	73,3 let
Pričakovano trajanje življenja moških leta 2007:	68,8 let
Delež pismenega prebivalstva leta 2007:	55,6 %
Delež pismenih žensk leta 2007:	43,2 %
Delež pismenih moških leta 2007:	68,7 %
Smrtnost dojenčkov leta 1970:	119 ‰
Smrtnost dojenčkov leta 2005:	36 ‰
Podhranjeni otroci, mlajši od 5 let, v letih 1996–2005:	10,0 %
Prebivalstvo pod državno mejo revščine v letih 1990–2004:	19,0 %
Izdatki za zdravstvo leta 2004:	234 USD na prebivalca
Število zdravnikov na 100.000 prebivalcev v letih 2000–2004:	51
Prebivalstvo z dostopom do osnovnih zdravil leta 1999:	50–79 %

Vir: Human ... 2004, Human ... 2007, Human ... 2009, World Development ... 2010, United Nations ... 2010.

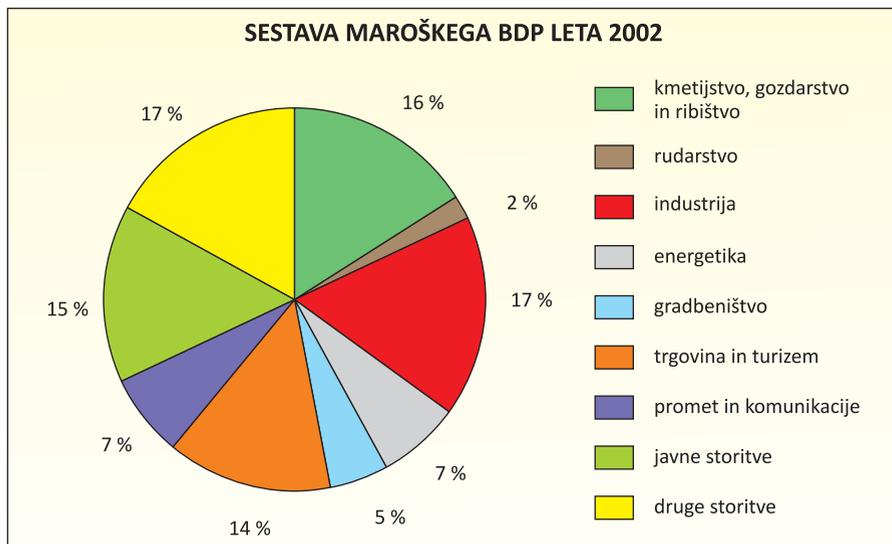
GOSPODARSTVO

Maroško gospodarstvo temelji na sorazmerno skromnih naravnih virih in je še vedno v veliki meri odvisno od kmetijstva. V zadnjih letih država stavi zlasti na industrijski razvoj, turizem in nove surovine, do katerih je prišla z zasedbo Zahodne Sahare. Pospešek gospodarskemu razvoju si obetajo tudi od močnejše navezave na Evropsko unijo na eni strani (Schicho 2004) in s partnerstvom z Združenimi državami Amerike na drugi. Marca 2004 je bil v Rabatu podpisan sporazum o prosti trgovini med Marokom in ZDA, ki, z izjemo tekstilnih proizvodov in kmetijskih pridelkov ter izdelkov, predvideva ne le postopno ukinjanje uvoznih ovir za ameriško blago, temveč tudi odpravljanje ovir za investitorje. Medtem ko je to prvi tovrstni sporazum med Združenimi državami in eno od afriških držav (Der Fischer ... 2004), pa je že leta 2000 stopil v veljavo pridružitveni sporazum med Evropsko unijo in Marokom, ki med drugim predvideva tudi postopno uvajanje proste trgovine. Že zdaj 72 % maroške zunanje trgovine poteka z EU, kjer so njegove glavne partnerice največje države Francija, Španija, Italija, Velika Britanija in Nemčija. Trgovanje z afriškimi državami je skromno (4 %), znotraj držav Magreba pa praktično ne obstaja. Maroški trgovinski odnosi z ostalimi arabskimi državami so omejeni izključno na energente (Upline ... 2005).

Okrog 31 milijonov prebivalcev Maroka je leta 2007 ustvarilo BDP v višini 75,1 milijarde USD oziroma 2434 USD na prebivalca (Human ... 2009), s čimer se Maroko uvršča med države s srednje visokimi dohodki. V strukturi BDP s 55 % izstopajo storitvene dejavnosti, čeprav je v njih zaposlena le dobra tretjina aktivnega prebivalstva (41 % aktivnih moških in 24% aktivnih žensk). V primarnih dejavnostih je zaposlenih 37 % aktivnih moških in 61 % aktivnih žensk, ki ustvarijo le 15 % BDP. Gospodarstvu ne uspeva aktivirati hitro rastoče delovne sile, zato je brezposelnost velika, v povprečju okrog 10 %, v nekaterih mestih pa je brezposelna celo petina prebivalstva (Länderbericht ... 2004, World Development ... 2010). Tudi sicer so opazne precejšnje razlike v gospodarski razvitosti mest in podeželja.

Po gospodarski krizi na začetku osemdesetih let 20. stoletja je vlada izvedla številne gospodarske ukrepe, tako da so bila devetdeseta bolj stabilna, čeprav gospodarska rast tudi v zadnjih nekaj letih še vedno znatno niha. Na splošno je bila gospodarska rast v letih na prelomu stoletja nižja (v povprečju le 2,3 % letno) od tiste v osemdesetih letih (v povprečju 4 % letno), tako zaradi zunanjih vplivov, denimo šestih suš v desetih letih, upočasnjene gospodarske rasti v Evropi, kot zaradi zastojev pri izvajanju strukturnih reform (Länderbericht ... 2004).

Leta 1992 je država sprejela program privatizacije, ki je zajel 114 podjetij, zlasti hotelov, bank, finančnih podjetij, proizvodnjo cementa in tekstila, rudnike, naftne rafinerije. Njegov

Vir: African ... 2005.

učinek na maroško gospodarstvo je bil izrazito pozitiven (Upline ... 2005). Do začetka leta 2004 je država odprodala približno polovico predvidenih podjetij, z izkupičkom pa večinoma pokrivala proračunski primanjkljaj. K napredku zadnjih let so znatno prispevale tudi posodobitev carinske uprave, reforma telekomunikacij in liberalizacija trga v skladu s pridružitvenim sporazumom z Evropsko unijo.

Zanimivo je bilo leto 2003, ko je gospodarska rast dosegla celo 5,5 %. To leto so namreč zaznamovale obilne padavine in posledično se je za kar 20,6 % povečala kmetijska pridelava, ki je vplivala na visoko splošno gospodarsko rast, znižala cene živil, medtem ko je šibko mednarodno povpraševanje zajezilo inflacijski pritisk. Podatek o povečanju kmetijske pridelave še dodatno dokazuje nesorazmerno velik pomen kmetijstva v državi in njegovo pretirano odvisnost od zunanjih dejavnikov (Arab ... 2004, Länderbericht ... 2004). V zadnjih letih Maroko uspešno ohranja makroekonomsko stabilnost, stopnja inflacije pa ostaja pod 3 %. Državo iz leta v leto pesti proračunski primanjkljaj, ki je v veliki meri posledica preobsežnega javnega sektorja, katerega plače predstavljajo več kot polovico proračunskih izdatkov. To gre vsaj deloma pripisati tudi prizadevanjem državne politike, da z zaposlovanjem v javnem sektorju doma zadrži najbolj izobraženo prebivalstvo (Arab ... 2004).

Glavni maroški izvozni artikli so tekstil, ribje konzerve, predelana hrana, fosfati in njihovi derivati. Zaradi rastočih energetskega potreb ter večjega povpraševanja po uvoženem potrošnem blagu in industrijski opremi je v plačilni bilanci stalni primanjkljaj, ki se ga pokriva z zasebnimi transferji delovnih emigrantov in s presežki v storitvenih dejavnostih, zlasti v turizmu. Večina cen se oblikuje prosto. Izjema so le nekateri temeljni artikli,

na primer zemeljski plin, rastlinsko olje, sladkor in moka, ki jim cene določa vlada. Država ima monopol nad izkoriščanjem fosfatov in trženjem tobaka, soudeležena pa je tudi pri zagotavljanju drugega blaga in storitev. Tuje in domače investicije imajo z izjemo gradbeništva enak status, tako da imajo tujci lahko v večini sektorjev stoddostni lastniški delež. Investirajo lahko tudi v kmetijstvo, vendar jim ni omogočeno lastništvo kmetijskih zemljišč (Länderbericht ... 2004).

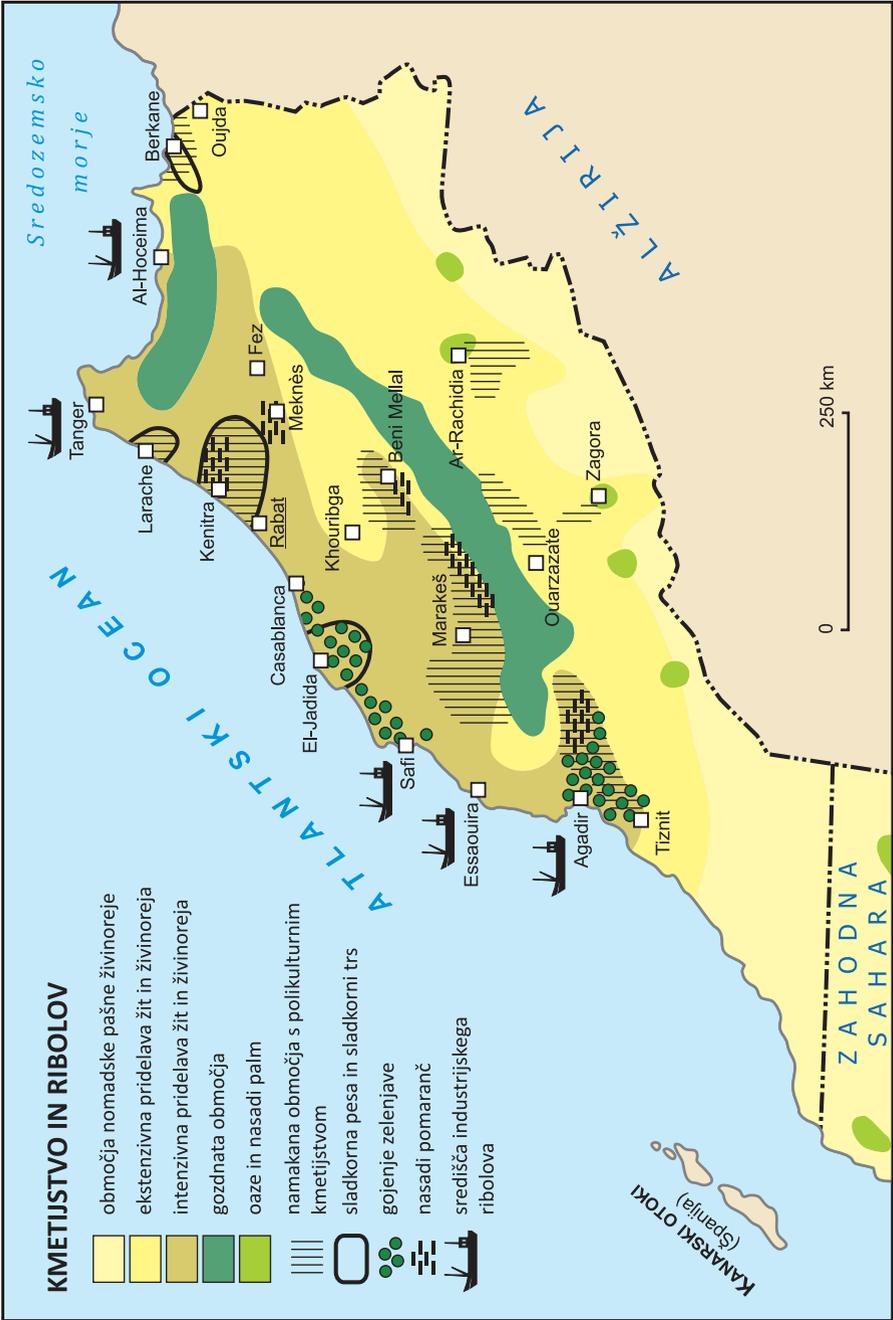
Državna gospodarska strategija poudarja boj proti korupciji in si prizadeva za posodabljanje uprave in kmetijstva, diverzifikacijo gospodarstva s poudarkom na razvoju turizma, ribištva, telekomunikacij in informacijske tehnologije ter vzpostavljanju brezcarinskih območij. Za doseg te ciljev se povezuje z uspešnimi mednarodnimi podjetji, ki naj bi zagotovila potrebna finančna sredstva in znanje za izvedbo projektov, s katerimi se bodo ustvarjala nova delovna mesta (Upline ... 2005). Veliko naporov bo potrebnih tudi za zmanjševanje regionalnih razlik in izpolnjevanje socialnih zahtev, kar temelji na boju proti revščini ter zagotavljanju kakovostne zdravstvene oskrbe in izobraževanja.

Kmetijstvo in ribištvo

V maroškem kmetijstvu je opazno nasprotje med tradicionalnima poljedelstvom in živinorejo ter sodobnim in v izvoz usmerjenim pridelovanjem. Kmetijsko najugodnejša so območja priobalnih nižavij, ki se vzdolž rečnih dolin nadaljujejo v notranjost države. Njive in trajni nasadi zavzemajo 22 % državnega ozemlja, le malo manjši je delež gozdov (20 %), medtem ko je skupni delež travnikov in pašnikov bistveno večji (47 %) (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997).

Ob fosfatih so kmetijski pridelki in izdelki najpomembnejši izvozni artikel Maroka. Leta 2002 so predstavljali dobro desetino skupne vrednosti izvoza, od tega največ mandarine (14 %), paradižnik (12 %), pomaranče (10 %), olive (9 %), pomembno zastopani pa so tudi stročji fižol, sir, jagode, moka itd. (Food ... 2004). Na drugi strani mora država veliko hrane tudi uvažati, tako da je vrednost kmetijskega uvoza kar dvakrat večja od vrednosti izvoza. Zaradi spremenljive količine padavin donosi pridelkov iz leta v leto močno kolebajo, zato je vedno znova potreben uvoz žita, zlasti pšenice, koruze in ječmena, uvažajo pa tudi precej sladkorja in soje. Sicer pa so bili v Maroku leta 1999 glede na količino pridelka najpomembnejši kmetijski pridelki sladkorna pesa (3,22 milijonov ton), pšenica (2,15 milijonov ton), ječmen (1,47 milijonov ton), precej se je pridelalo tudi koruze, krompirja, pomaranč in oliv (Encyclopaedia ... 2002, Food ... 2004, Schicho 2004).

V kmetijstvu sta zaposleni dobri dve petini prebivalstva, ki se ukvarjata večinoma s tradicionalnim kmetovanjem. Slednje ostaja hrbtenica gospodarstva, a ga pestijo številni problemi, med njimi zlasti nezadostna tehnološka opremljenost majhnih kmetij in pomanjkljiva infrastruktura; tudi zato so posledice čedalje pogostejših suš vse bolj izrazite (Upline ... 2005). Namakajo le 1,3 milijona ha obdelovalnih zemljišč, kar je slabe tri odstotke državnega ozemlja oziroma 14,4 % njiv in trajnih nasadov (Food ... 2004). Več kot 80 % kmetij je

Na poljih sušne notranjosti pridelujejo zlasti žito. Ker je letina zaradi negotovih padavin navadno pičla, mora Maroko pšenico in koruzo uvažati. Foto Katja Vintar Mally.

Za maroško živinorejo je značilna reja drobnice. Ovčereja je bolj razširjena od kozjereje, medtem ko je govedoreja zaradi neugodnih naravnih razmer zelo skromna. Foto Katja Vintar Mally.

manjših od 5 ha. Majhna posest pomeni slabše možnosti preživetja, otežuje pridobivanje kreditov, lastniki majhnih kmetij pa so v primeru suš zelo ranljivi. Že sicer močno preseljevanje s podeželja v mesta se tako v sušnih letih še dodatno okrepi. Vlada je v preteklosti v okviru načrta za namakanje milijona hektarov obdelovalnih zemljišč namenila precejšnja sredstva za izgradnjo vodnih zajetij (Upline ... 2005). Povečevanje namakalnih zemljišč ostaja prioriteta kmetijske politike.

Na posameznih območjih v notranjosti države je še vedno živ nomadizem, vendar so se ljudje večinoma že stalno naselili, črede domačih živali pa pasejo pastirji, ki jih pri njihovih selitvah nič več ne spremljajo cele družine. Tudi večina od 16,6 milijonov ovac, 5,1 milijon koz in 2,6 milijonov glav govedi (stanje leta 1999) je v lasti pastirjev in kmetov. Njihova reja zahteva tudi precejšnjo proizvodnjo krme (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997, Encyclopaedia ... 2002), ki jo morajo v sušnih letih uvažati. Sodobno kmetovanje je omejeno na večja območja ravnega površja, kjer so tržno usmerjene kmetijske obrate zasnovali že francoski kolonisti. Zdaj so ti kmetijski obrati spet v lasti Maročanov, ki na njih kmetujejo z izdatnim gnojenjem in namakanjem. Večina jih goji kulturne rastline za izvoz, zlasti zgodnjo zelenjavo, sladkorno peso, krompir in južno sadje, s katerim so uspešno prodrli na zahodnoevropski trg (ibid.).

Za preživetje kmečkega prebivalstva v Rifu na severu države ima poseben pomen gojenje konoplje, kar predstavlja precejšen mednarodni problem, saj je Maroko postal eden glavnih dobaviteljev hašiša za evropski trg. Študija iz leta 2003 ugotavlja, da od gojenja

V zaledju atlantske obale je ponekod na uravnanem površju z rodovitno prstjo razvito zelenjadarstvo. Zgodnjo zelenjavo izvažajo na zahodnoevropsko tržišče. Foto Nenad Jelenčič.

konoplje živi več kot 2,5 % Maročanov. Središče njenega pridelovanja je 134.000 ha obsežno območje v Rifu, kjer so konopljo v omejenem obsegu gojili že v antiki. Od sedemdesetih let 20. stoletja dalje so njeno gojenje spodbujali ne le široka razširjenost uporabe raznih drog in še posebej konoplje v evropskih državah, ampak tudi veliki razvojni problemi na podeželju. Večina proizvodnje je osredotočena na vsega 20.000 km² ozemlja, ki jih od vzhoda proti zahodu prepreda gorska veriga Rifa. Za pokrajino so značilni razgiban relief, nezanesljive padavine, slabo rodovitne in eroziji podvržene prsti ter nadpovprečna gostota poselitve (124 ljudi na km²). S tradicionalnih območij gojenja v osrednjem Rifu se konoplja v zadnjih dvajsetih letih širi na nova in nova območja. Širjenje je zajelo tudi kakovostnejša in namakana zemljišča, zaradi njega se krči gozd, kar pospešuje erozijo prsti. Na preučnem območju so gojili konopljo na kar 27 % njiv, pri čemer je sodelovalo 75 % vasi in 66 % kmetij, na katerih je živelo okrog 800.000 ljudi (od 1,65 milijona podeželskega prebivalstva na tem območju). Pridelke konoplje je bil ocenjen na okrog 47.000 ton, potencialna proizvodnja hašiša pa na 3080 ton. V povprečju so kmetje konopljo gojili na 1,3 ha nenamakanih in 0,3 ha namakanih zemljišč. Zaslugek na nenamakanih zemljiščih je bil sedem- do osemkrat večji, kot če bi na njih gojili ječmen, na namakanih zemljiščih pa kar dvanajst- do šestnajstkrat večji, zato je s finančnega vidika preusmerjanje kmetov v pridelovanje konoplje povsem razumljivo. 66 % konoplje prodajo surove in 34 % predelane v hašiš. Vrednost pridelane konoplje se ocenjuje na 214 milijonov USD ali 0,57 % državnega BDP v letu 2002. V povprečju naj bi pridelava konoplje kmečkimi gospodinjstvom, ki se ukvarjajo z njenim gojenjem, prinesla polovico njihovih letnih dohodkov. Skupni promet s hašišem maroškega izvora se na evropskem trgu ocenjuje na kar 12 milijard USD letno, pri čemer večina zaslužka ostane preprodajalskim mrežam (Morocco cannabis ... 2003). Zaskrbljujoče je predvsem dejstvo, da gojenje narašča na škodo drugih kmetijskih dejavnosti, konoplja pa postaja monokultura. Slednje predvsem zaradi izdatne rabe umetnih gnojil in izčrpanja prsti ogroža ekosisteme, za Rif tako značilni gozdniki pa se leto za letom umikajo poljem konoplje, kar erozijo prsti še dodatno pospešuje.

Sorazmerno nova gospodarska dejavnost v Maroku je ribištvo, ki so ga vpeljali francoski, španski in portugalski ribiči. Pred 1. svetovno vojno je imelo izrazito lokalni pomen, pozneje pa so v maroških vodah ribarile zlasti tuje ladje. Zaradi premajhne ribiške flote in preslabo razvite industrije konzerv je Maroko z Evropsko unijo sklenil vrsto štiriletnih ribiških sporazumov, pri čemer lahko španske in portugalske ladje v maroških in zahodnosaharskih vodah lovijo v zameno za tehnično pomoč in finančna sredstva EU (Upline ... 2005). Najbolj bogata ribolovna območja so vzdolž zahodnosaharske obale; kljub spornemu lastništvu so bila vključena v ribolovne sporazume iz osemdesetih in devetdesetih let 20. stoletja, plačila za kvote pa so se stekala neposredno v Rabat (Afrol ... 2005).

Pomen ribištva in ribiške industrije se je v Maroku pričel krepiti v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko je država začela razvijati lastno ribiško floto in konzervno industrijo ter povečevati ulov, takrat pa se je polastila tudi zahodnosaharskih voda. Leta 2004 je bil Maroko z letnim ulovom 897.000 ton na 25. mestu na svetu (Der Fischer ... 2007). Zlasti znan je po ulovu sardel (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). Najpomembnejša ribiška

V zadnjih desetletjih narašča pomen maroškega ribištva; ribiške ladje lovijo tudi v zahodnosaharskih vodah. Nalovljene ribe so čedalje pomembnejše v prehrani. Prizor je iz pristanišča v Essaouri. Foto Katja Vintar Mally.

pristanišča so Al-Hoceima ob Sredozemskem morju ter Tanger, Casablanca, Safi, Essaouira in Agadir ob Atlantskem oceanu. Sčasoma je Maroko postal najpomembnejši proizvajalec in izvoznik ribjih proizvodov v Afriki in arabskem svetu. Za ohranjanje lastnih ribolovnih interesov je pred leti svojo izključno gospodarsko cono razširil na 200 morskih milj.

Rudarstvo in energetika

Rudarstvo ustvarja slaba 2 % BDP in prispeva okrog 30 % k celotnemu maroškem izvozu. Daleč najbolj pomembno je izkoriščanje fosfatov. Maroko ima tudi precej dolgo tradicijo pridobivanja železa, svina, mangana, bakra, cinka, srebra, kobalta, barita in fluorita. Največ rudnikov je v Antiatlasu, Visokem Atlasu in Rifu.

Maroko je s sedmimi desetlinami svetovnih zalog fosfatov tudi njihov največji izvoznik, medtem ko je po pridobljeni količini za Združenimi državami Amerike in Rusijo na tretjem mestu. Proizvodnja fosfatov je v rokah leta 1920 ustanovljenega državnega podjetja OCP (Office Chérifien des Phosphates). Podjetje, ki zaposluje okrog 30.000 delavcev, ima še vedno monopol. Stroški pridobivanja fosfatov so nizki, saj jih izkopavajo v dnevnikih

kopih z visoko koncentracijo v rudi (Upline ... 2005), neugodno je le cenovno kolebanje na svetovnih trgih, ki se hitro odrazi v državnem gospodarstvu. Glavna maroška nahajališča fosfatov na matičnem ozemlju so Khouribga, Youssoufia in Benguerir, medtem ko na območju Zahodne Sahare, kjer nahajališča ocenjujejo za najbolj bogata na svetu, zaenkrat izkoriščajo le nahajališča v okolici naselja Boukra.

Med fosilnimi gorivi so bile do pred kratkim znane le skromne zaloge premoga. Položaj se je korenito spremenil avgusta leta 2000, ko so odkrili nafto in zemeljski plin v bližini Talsinnta, naselja na vzhodu države, približno 200 km od alžirske meje. Zaloge na celotnem območju Talsinnta ocenjujejo na milijardo sodčkov naftnih ekvivalentov; sestavlja jih večina zemeljski plin. Pričakovana dnevna proizvodnja bi lahko bila med 100.000 in 125.000 sodčkov naftnih ekvivalentov, kar ustreza trenutni državni porabi. Po odkritju omenjenih zalog je vlada za raziskovanja na priobalnih območjih in na kopnem podelila vrsto koncesij ameriškim, britanskim, južnoafriškim in švedskim naftnim družbam (Upline ... 2005). Ker je Maroko pri pokrivanju energetske potrebe močno odvisen od uvoza, bi pridobivanje domačega zemeljskega plina pomenilo ne le veliko znižanje proizvodnih stroškov v industriji, ampak tudi manjši uvoz nafte in s tem izboljšanje zunanjetrgovinske bilance.

Po ocenah iz začetka leta 2004 naj bi bilo v Maroku 1,6 milijonov sodčkov zalog nafte in 1,2 milijardi m³ zemeljskega plina. Njune zaloge so bržkone še mnogo večje, saj prostrana območja za zdaj ostajajo neraziskana. Sporno je predvsem raziskovanje na priobalnih območjih Zahodne Sahare, ki naj bi bilo najbolj obetavno, saj naj izkoriščanje tamkajšnjih zalog po zahtevah Združenih narodov ne bi bilo mogoče, dokler ne bo pravni status Zahodne Sahare dokončno urejen.

Črpanje manjših količin nafte in zemeljskega plina je zaenkrat omejeno na zaledje mesta Essaouira in kotlino Gharb na severu. Načrpane količine še zdaleč ne pokrivajo domačih energetske potrebe, zato Maroko ostaja največji uvoznik energije v severni Afriki. Maroko v Španijo izvažajo manjše količine električne energije, hkrati pa čez maroško ozemlje in Gibraltarski preliv poteka tranzit alžirskega zemeljskega plina v Španijo in na Portugalsko (Arab ... 2004). V Maroku sta le rafineriji Samir pri Mohammediji ter v Sidi Kacemu; glede na njune trenutne kapacitete ne bi bili sposobni predelati morebitnih večjih količin doma načrpane nafte.

Vzporedno s prebivalstveno rastjo in gospodarskim razvojem države močno narašča povpraševanje po energiji, še zlasti električni. Tako je v obdobju 1980–2001 letna stopnja rasti porabe električne energije znašala 5,7 %. Napreduje tudi elektrifikacija na podeželju, kjer naj bi do leta 2008 z elektriko oskrbovali že štiri petine območij (Arab ... 2004). Da je predvideni korak velik, pove podatek za leto 1999, ko je bilo na električno omrežje priključenih le 22 % podeželskih gospodinjstev, v mestih pa na primer kar 89 % (Morocco workforce ... 2003).

Veliko večino električne energije se proizvede v termoelektrarnah na nafto in premog. Večino obeh energentov uvažajo, z izjemo manjših količin premoga iz domačega rudnika pri kraju Jerada na skrajnem severovzhodu države; njegova proizvodnja se postopoma zmanjšuje. Leta 2001 so imele maroške elektrarne 4100 MW inštalirane moči. Največji termoelektrarni na premog sta pri mestih Mohammedia in Jorf Lasfar. V prihodnji energetski

oskrbi bodo zagotovo imeli pomembno vlogo tudi obnovljivi viri energije, saj naj bi se njihov delež pri zagotavljanju električne energije z 0,2 % v letu 2003 povečal na 10 % v letu 2011. Načrtovani sta vetrni elektrarni z močjo 60 MW pri Essaouiri in z močjo 140 MW pri Tangerju. Pri Ain-Mokhtarju naj bi postavili sončno elektrarno z inštalirano močjo 220 MW (Arab ... 2004), medtem ko ostaja potencial atlaških vodotokov v veliki meri neizkoriščen.

Industrija

Prispevek industrije k državnemu BDP (14 % leta 2008) je primerljiv s kmetijskim, čeprav celotni sekundarni sektor še vedno zaposluje približno pol manjši delež aktivnega prebivalstva (World Development ... 2010). Največji zaslužek prinaša kemična industrija, vključno s predelavo fosfatov. Največ delavcev zaposlujeta delovno intenzivni tekstilna in usnjarska industrija. Primerjava s konkurenčnimi državami pokaže, da sta največji oviri maroške tekstilne industrije nizka produktivnost in zastarela tehnologija. V letu 2004 se je na primer izvoz maroških tekstilnih izdelkov v Skandinavijo zmanjšal za 9 %, konkurenčna Tunizija pa je v tem letu izvoz na iste trge povečala za 16 %. Dodaten problem je pomanjkanje kvalificirane delovne sile, saj je delež nepismenih med državami Magreba največji prav v Maroku (Afrol ... 2005). Slabo izobrazbo zaposlenih v industriji je potrdila tudi raziskava v letu 1999. Kar 28 % industrijskih delavcev je bilo nepismenih, 40 % jih je imelo končano le osnovno šolo, nadaljnjih 25 % srednjo in samo 7 % višjo ali visoko šolo (Morocco workforce ... 2003). Industrija je večinoma razvita v večjih mestih, kot so Casablanca, Safi, Rabat, Meknès itd. Velik pomen imajo živilska industrija (proizvodnja olivnega olja, moke in sladkorja, konzerviranje sadja, zelenjave in rib, predelava mleka), ki je namenjena tako izvozu kot oskrbi domačega trga, proizvodnja cementa ter strojna, kovinska in elektrotehnična industrija, na primer montaža vozil, proizvodnja elektromotorjev, elektronskih sestavnih delov (Natek K. in Natek M. 1999).

Obrt je najbolj razvita v večjih mestih, kot so Marakeš, Meknès, Fez in Tanger. Po kakovosti in oblikovanju so svetovno znani ročno tkani tekstilni izdelki, preproge ter usnjarski in lončarski izdelki (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997).

Država predvideva hitrejši razvoj industrijskega sektorja in do leta 2015 v njem načrtuje 300.000 novih delovnih mest. Državni načrti vključujejo posodobitev in racionalizacijo v tekstilni industriji in razvojne spodbude za povečanje konkurenčnosti uspešnih vej industrije, kot so elektronika, živilska, avtomobilska in ribiška industrija; velika pričakovanja so vezana zlasti na olajšan dostop do severnoameriškega in evropskega trga.

Turizem

Turizem v Maroku se uspešno razvija od sedemdesetih let 20. stoletja. V obdobju 1975–1990 se je število tujih turistov povečalo z okrog 1.200.000 na okrog 4.100.000. Prvo polo-

vico devetdesetih let je zaznamoval tretjinski upad mednarodnih turističnih prihodov, razmere pa se postopoma izboljšujejo od leta 1996. Leta 2003 je Maroko obiskalo 4,5 milijonov turistov, največ evropskih iz Francije, Španije, Belgije, Nemčije, Italije in Velike Britanije. Čeprav turizem vedno znova prizadevajo nestabilne politične razmere in z njimi povezani teroristični napadi, kakršen je bil bombni napad v Casablanci maja 2003, to ni bistveno vplivalo na število turističnih obiskov v zadnjih letih. Največ nočitev je v večjih mestih, kot so Agadir, Marakeš, Casablanca, Tanger, Fez in Rabat. Čeprav so leta 2001 v Maroku zabeležili le 0,54 % svetovnih mednarodnih turističnih prihodov in 0,4 % svetovnega turističnega zaslужka, je turizem glavni vir deviznega priliva v državi.

V naslednjih letih je zlasti zaradi bližine razvite Evrope in vsaj delne turistične neodkritosti mogoče pričakovati nadaljnjo turistično rast. Precejšnji neizkoriščeni potenciali so tako v obmorskih in gorskih oblikah turizma kot tudi v alternativnih, ki pa zahtevajo boljše infrastrukturo, učinkovitejšo promocijo in mednarodno povezovanje. S temi cilji je na prelomu tisočletja turizem postal pomembna državna prioriteta. Država in turistična industrija sta si do leta 2010 zastavili ambiciozne cilje (Upline ... 2005):

- število mednarodnih prihodov turistov povečati na 10 milijonov letno,
- število nočitev povečati s 14 na 50 milijonov letno,
- prenočitvene kapacitete hotelov povečati z 80.000 na 115.000 postelj,
- prihodke od turizma povečati z dveh na osem milijard USD letno,
- število zaposlenih v turizmu povečati z 0,6 na 1,2 milijona.

Država je na dobri poti, da navedene cilje uresniči, saj ocene za leto 2004 kažejo, da se je obisk povečal za petino in dosegel rekordnih 5,5 milijonov tujih gostov .... Silovit porast je rezultat agresivnega oglaševanja na evropskem trgu in sklenitve pogodb o čarterskih poletih iz raznih delov Evrope. Z njimi se je v Maroko prepeljalo največ tujih gostov, čeprav se je povečal tudi njihov individualni obisk. V letu 2004 so na primer zabeležili kar 64 % povečanje števila belgijskih in 16 % povečanje števila španskih turistov. Razcvet turizma in povečan obisk spremlja tudi večanje naložb v turistično infrastrukturo (Afrol ... 2005).

Promet

Maroko ima sorazmerno gosto cestno omrežje v skupni dolžini okrog 60.000 km, približno polovica cest je asfaltirana. V državi poteka program gradnje sodobnih avtocest, ki naj bi do leta 2010 na v smeri sever–jug potekajočo prometno hrbtenico Tanger–Rabat–Casablanca–Marakeš–Agadir navezal prečne avtocestne krake Rabat–Fez–Oujda, Tanger–Tetouan–Ceuta, Tanger–Saidia, Casablanca–El-Jadida in Agadir–Taroudant (Kingdom ... 2005). Prioritete maroške prometne politike ob izgradnji prometnic predvidevajo še posodobitev voznega parka, izboljšanje prometne varnosti in znižanje transportnih stroškov ob sočasni liberalizaciji in umiku javnega sektorja (Afrol ... 2005).

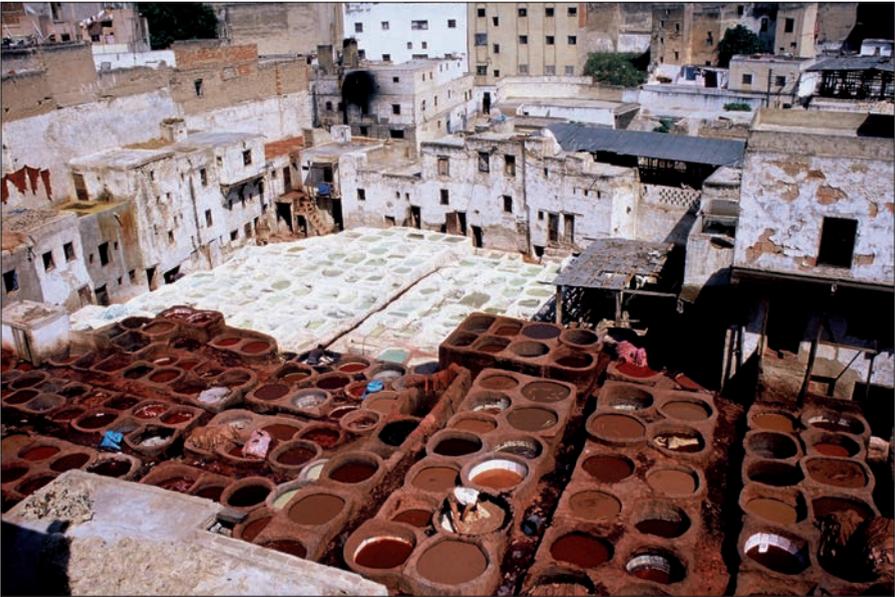
Dolžina vseh železniških prog je 1907 km; glavna proga povezuje mesta Tanger, Rabat, Casablanca in Marakeš. Konec leta 2003 sta se Maroko in Španija dokončno dogovorila

Maroške tržnice so prava paša za oči. Skrbno aranžirani prodajni artikli privabljajo poglede mimoidočih. Med raznoliko ponudbo so tudi olive in limone, značilni sredozemski sadeži. Foto Nenad Jelenčič.

Ena najbolj slikovitih »obrtnih con« je v medini Starega Feza, kjer se delavnice s trgovnicami vrstijo druga za drugo. Med pomembnejše artikle spadajo izdelki umetnega kovaštva. Foto Nenad Jelenčič.

Surovina za znamenite usnjene izdelke so kože, ki jih strojijo in barvajo v slikovitih kadeh, zaradi neprijetnega vonja postavljeneh zunaj mestnega vrveža, blizu obzidja. Foto Nenad Jelenčič.

Izdelovanje preprog z živahnimi vzorci je značilno zlasti v srednjem in južnem delu države. Sušilnica na ulici v Marakešu je obenem tudi prvovrsten razstveni prostor. Foto Nenad Jelenčič.

za izgradnjo 28 km dolgega železniškega predora pod Gibraltarskim prelivom, ki bo del 39 km dolge dvotirne železniške proge med krajema Punta Malabata v Maroku in Punta Palomas v Španiji. Izbrana podvodna povezava sicer ni najkrajša, je pa geološko in s tem gradbeno najugodnejša. Dokončna trasa bo določena, ko naj bi bile končane vse potrebne raziskave, pripravljeni podrobni načrti in dogovorjeno financiranje projekta. Dogovarjanja med sosednjima državama potekajo že vrsto let, saj se porajajo tudi pomisleki o ekonomski upravičenosti gradnje. Obstoječe medcelinske povezave zagotavljajo trajekti, vendar je obseg prometa čez Gibraltarsko ožino razmeroma skromen, vzdrževanje bodočega predora pa bo zagotovo drago (Afrol ... 2005).

V mednarodnem prometu so pomembne še pomorske in letalske povezave, ki potekajo prek večjega števila letališč in pristanišč. Med mednarodnimi letališči so najpomembnejša Casablanca, Agadir, Tanger in Rabat. Za premagovanje večjih razdalj so na voljo notranje letalske povezave, ki povezujejo skoraj vsa večja mesta.

NAJPOMEMBNEJŠI GOSPODARSKI KAZALCI	
Aktivno prebivalstvo leta 2008	11,8 milijona
Kmetijstvo (delež BDP leta 2008; delež aktivnih v letih 2004–2008)	15 % BDP; 37 % aktivnih moških; 61 % aktivnih žensk
Industrija in rudarstvo (delež BDP leta 2008; delež aktivnih v letih 2004–2008)	30 % BDP; 22 % aktivnih moških; 15 % aktivnih žensk
Storitve (delež BDP leta 2008; delež aktivnih v letih 2004–2008)	55 % BDP; 41 % aktivnih moških; 24 % aktivnih žensk
Stopnja brezposelnosti v letih 2005–2008	9,6 %
Stopnja inflacije leta 2006	2,6 %
BDP na prebivalca leta 2007	2434 USD
BDP po kupni moči na prebivalca leta 2007	4108 USD
Povprečna letna rast BDP na prebivalca v obdobju 1990–2007	2,0 %
Javni izdatki za izobraževanje, izraženi v deležu BDP, v letih 2002–2004	6,7 %
Javni izdatki za zdravstvo, izraženi v deležu BDP, leta 2004	1,7 %
Javni izdatki za vojsko, izraženi v deležu BDP, leta 2005	4,5 %
Višina zunanjega dolga kot delež BNP leta 2008	24,4 % BNP
Vrednost uvoza proizvodov in storitev leta 2008	46,5 milijarde USD
Vrednost izvoza proizvodov in storitev leta 2008	33,7 milijarde USD
Glavni zunanjetrgovinski partnerji leta 2008	Francija, Španija, Italija, Nemčija, Kitajska, ZDA, Brazilija, Saudova Arabija ...

Vir: Human ... 2007, Der Fischer ... 2007, Human ... 2009, World Development ... 2010.

OKOLJSKI PROBLEMI

Hitro rast maroškega prebivalstva in gospodarstva spremlja čedalje obsežnejša degradacija okolja zaradi nesmotrnega ravnanja z naravnimi viri. Ti so sicer razmeroma skromni, zlasti neugodne pa so omejene zaloge vode in rodovitnih prsti. Intenzivno kmetijstvo, pospešena urbanizacija, hitra industrializacija in razvoj turizma v zadnjih letih porajajo resne okoljske probleme, zlasti onesnaževanje zraka, prsti in voda, deforestacijo in dezertifikacijo. Območje Maroka je zelo občutljivo za podnebne spremembe, občasno pa ga prizadevajo tudi naravne nesreče, zlasti suše, poplave in potresi. Leta 2002 je bila skupna okoljska škoda ocenjena na skoraj 8 % državnega BDP (Tarradell 2004).

Država se je že razmeroma zgodaj zavedla okoljskih problemov, zato je leta 1995 sprejela nacionalno strategijo varstva okolja in trajnostnega razvoja. S strategijo si je na področju kakovostnejšega okolja zastavila vrsto srednjeročnih (do leta 2005) in dolgoročnih (do leta 2020) ciljev, jasno pa je opredelila tudi vključevanje okoljskih zahtev v gospodarsko in socialno politiko. To se je odrazilo že v državnem programu gospodarskega in socialnega razvoja za obdobje 2000–2004, ki vsebuje tudi ukrepe trajnostnega razvoja (Länderbericht ... 2004). Za izvajanje nacionalne strategije varstva okolja in trajnostnega razvoja je Maroko sprejel Nacionalni program varstva okolja. Njegove prioritete izpostavljajo varovanje in trajnostno gospodarjenje z vodnimi viri, prstmi in naravo, varovanje zraka ter hitrejšo uveljavljanje obnovljivih virov energije, preprečevanje naravnih ujm in velikih tehnoloških tveganj, izboljšanje okolja v mestih ipd. Nov krovni zakon varstva okolja je država sprejela leta 2003, ministrstvo za okolje pa deluje že vse od leta 1995 (ibid.). Za izpolnjevanje okoljevarstvenih zahtev in interesov so zadolžena tudi druga ministrstva, kar je dolgoročno gotovo predpogoj za uspešno okoljsko politiko.

Izčrpavanje in onesnaževanje vodnih virov

Na razpoložljivost vodnih virov v državi vpliva v prvi vrsti časovna in prostorska razporeditev padavin. Medtem ko nekatera gorska območja na severu prejmejo tudi do 2000 mm padavin letno, višina padavin na najjužnejših puščavskih planotah ne doseže niti 25 mm (First National ... 2001). Količina padavin se iz leta v leto spreminja, s tem pa tudi obseg kmetijske pridelave, saj je kar polovica razpoložljivih obdelovalnih zemljišč na območjih z manj kot 400 mm padavinami, zato jih vsak izostanek dežja hudo prizadene (ibid.). Na ta način količina padavin izrazito vpliva na splošno gospodarsko stanje v državi, v kateri

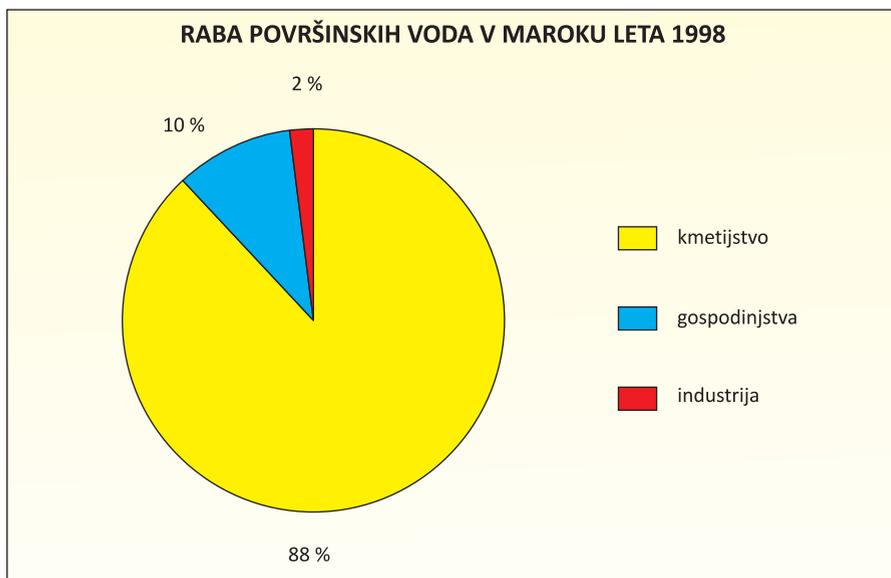
V deželi s sušnim podnebjem so izjemnega pomena vodni zbiralniki. Izkoriščajo že skoraj polovico razpoložljivih vodnih virov. Foto Katja Vintar Mally.

živi na podeželju 43,3 % prebivalcev, ki so po večini življenjsko odvisni od kmetijstva. Na podeželju je tudi bistveno slabša oskrba s primerno pitno vodo, saj jo lahko uživa le 58 % tamkajšnjega prebivalstva (World Development ... 2010).

Podatki za leto 2007 kažejo, da Maroko izkorišča okrog 43 % razpoložljivih vodnih virov (ibid.), s čimer se uvršča v sam svetovni vrh. Razlog za takšen pritisk na vodne vire ni le rast prebivalstva, ampak zlasti naraščajoče potrebe po namakanju v kmetijstvu, pa tudi večja poraba v razvijajočih se industriji in turizmu. Daleč največji porabnik vode je kmetijstvo, znotraj katerega s 83 % prednjači namakalno kmetijstvo (First National ... 2001). Ta delež je glede na to, da se namaka samo razmeroma skromnih 14 % njiv in trajnih nasadov, izjemno velik. Ker je večanje namakalnih zemljišč ena od razvojnih prioritet maroškega kmetijstva, bo s preprečevanjem velikih izgub vode v obstoječih namakalnih in vodovodnih sistemih nujno potrebno zagotoviti tehnološko učinkovitejšo rabo vode.

Intenziviranje kmetijske pridelave zahteva čedalje večjo porabo gnojil in posledično prihaja do obremenjevanja voda s hranili. K njihovemu onesnaževanju veliko prispevajo tudi gospodinjstva, saj je čiščenje odpadkov skoraj povsem neurejeno.

V gospodinjstvih so leta 2007 porabili le desetino zajete vode, vsi drugi gospodarski sektorji (brez kmetijstva) pa so porabljali le skromne 3 % (World Development ... 2010). V prihodnje se pričakuje rast porabe tako v gospodinjstvih kot v nekmetijskih dejavnostih.

Vir: *Earthtrends ... 2003.*

Zlasti zaskrbljujoče so napovedi predvidenih podnebnih sprememb, ki utegnejo v posameznih delih države količine razpoložljive vode bistveno zmanjšati.

Deforestacija, dezertifikacija in erozija prsti

V 20. stoletju je postalo resen okoljski problem izsekavanje gozdov. Samo v obdobju 1940–1982 je izginila kar četrtnina maroških gozdov, po različnih ocenah pa naj bi letno še vedno izsekali med 30.000 in 40.000 ha gozdov, torej kar okrog 1,5 % preostalega gozdnega pokrova (Middle ... 2005). Na revnih podeželskih gorskih območjih, kjer je sodoben način življenja s stalno naselitvijo nadomestil tradicionalno tranzimanso, je človekov pritisk že močno presešel nosilno zmogljivost gozdnih ekosistemov. Glavni razlogi za to so pretirana paša, nenadzorovana sečnja in neracionalno obrezovanje drevja. Kljub temu so v Srednjem Atlasu gozdovi še vedno pomembni pri preživetju podeželskih skupnosti, ki jim je les glavni vir goriv; drva marsikje zagotavljajo kar 80 % porabljene energije na podeželju. Gozdovi so pomembni tudi pri prehrani domačih živali in za pridobivanje raznih proizvodov, kot so pluta, med, zdravila, oreški, sadje itd. (ibid.).

Razen za kurjavo se prostrana gozdna območja izsekavajo tudi zaradi naraščajočih potreb po krmu, gradbenem materialu in obdelovalnih zemljiščih. Zaradi tega je bila že med svetovnimi vojnama in neposredno po pridobitvi neodvisnosti izgubljena večina gozdov

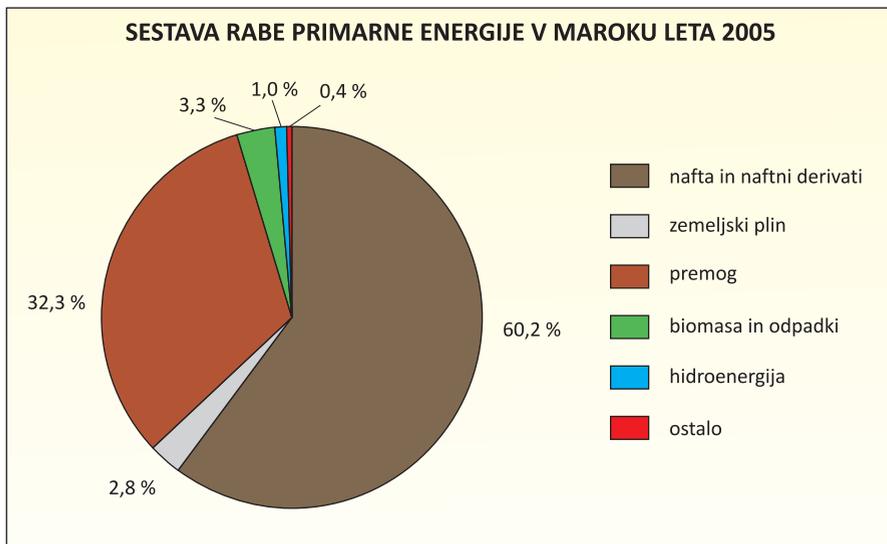
na severu države. V Rifu in Visokem Atlasu, pa tudi ponekod drugod, nedovoljena sečnja bistveno presega dovoljeno, predvsem na bolj odmaknjenih in izoliranih območjih, kjer je nadzor gozdarjev pomanjkljiv in neučinkovit (Linzee Gordon in drugi 1998). Posamezni primeri pričajo tudi o deforestaciji zaradi napačnega gospodarjenja z gozdovi, ki ga je povzročilo nekritično prenašanje delovnih metod iz evropskih gozdov. Dober primer tega je na široko uveljavljena praksa redčenja gozdov z namenom pospeševanja rasti posameznih drevesnih vrst. V gozdovih na območju Rabata so na primer z namenom pospeševanja rasti hrasta plutovca odstranjevali košeničico, vendar so bili učinki ravno nasprotni od pričakovanj. Gozdovi so zaradi obsežne erozije in pomanjkanja vode v tleh začeli propadati (Linzee Gordon in drugi 1998). V zadnjih letih se Maroko problema deforestacije loteva z večjo pozornostjo. Z načrtnim pogozdovanjem skuša letno nadomestiti približno tretjino gozdov, ki jih država izgubi z izsekavanjem (Clean ... 2004).

Z izsekavanjem gozdov je povezan problem erozije prsti. Dežnica vsako leto odplakne večje količine prsti, kmetijski donosi pa se tudi zaradi njihovega siromašenja nenehno zmanjšujejo. Odstranjena prst se kot mulj kopiči v vodnih akumulacijah, to pa povzroča čedalje pogostejše in obsežnejše poplave. Zato se je znašel na udaru kritik tudi širokopotezni državni kmetijski program, s katerim so za preusmeritev vode na kultivirana območja zgradili številne zaježitve in vodne črpalke. To je povzročilo znižanje gladine podtalnice, s tem pa mnogi ekosistemi ne zmorejo več ohranjati svoje živalske in rastlinske raznovrstnosti, na primer v pedsaharskih dolinah (Linzee Gordon in drugi 1998). Prizadeta so tudi mokrišča, ki so sicer znana po svoji izredni biotski dragocenosti. Raziskava iz leta 1999 je pokazala, da je v Maroku imelo status zavarovanih območij samo 10 od 47 zajetih mokrišč; večino med njimi ogrožajo razvoj, sprememba habitatov, vnos eksotičnih ribjih vrst ipd. Primerjave s podobno raziskavo iz leta 1978, ki je zajela tudi 24 od omenjenih mokrišč, kažejo, da je bila v vmesnem obdobju kar četrtnina mokrišč uničena (Youth 2003).

Dezertifikacija ali širjenje puščav je v severni Afriki in tudi Maroku že tisočletni naravni proces, ki berbersko prebivalstvo postopoma potiska v gorske predele Atlasa. Človeku je ta proces z nepremišljenimi posegi v okolje uspelo še dodatno spodbuditi. Marsikje v Maroku je temelj krajevnega gospodarstva živinoreja, ki je na sušnih in goratih območjih zaradi omejenih naravnih razmer za poljedelstvo tudi edini vir zaslužka. Položaj se dodatno poslabša med daljšimi sušnimi obdobji, ko se črede živali začno zgoščati na prostorsko omejenih območjih, ki jih popolnoma izčrpajo. Pasoče se živali poteptajo tudi mladike in s tem izničijo možnost naravne regeneracije. Ogolitev pokrajine je seveda prvi korak k dezertifikaciji (Linzee Gordon in drugi 1998).

Kakovost zraka in gospodarjenje z odpadki

Pri zadovoljevanju energetskega potreb je Maroko skorajda v celoti odvisen od uvoza fosilnih goriv, leta 2000 jih je na primer uvozil kar 97 %. Poleg neposrednih negativnih vplivov

Vir: Human ... 2007.

njihovega izgorovanja na okolje je takšna odvisnost močno neugodna tudi s strateškega in gospodarskega vidika. Zato bo morala država v prihodnosti v večji meri uveljaviti rabo obnovljivih virov energije, katerih delež se ne bi smel omejit le na predvidenih 10 % v letu 2011. Svetovne primerjave kažejo, da ima Maroko precejšnje potenciala za izkoriščanje vetrne in sončne energije (Clean ... 2004).

V obdobju 1980–2004 se je poraba električne energije več kot podvojila, z 254 kWh na 652 kWh na prebivalca (Human ... 2004, Human ... 2007). Pričakovati je, da bo poraba energije naraščala vzporedno z gospodarsko rastjo, država pa bo morala poskrbeti tudi za bolj učinkovito rabo energije, predvsem z menjavo tehnologij. V državne energetske bilance trenutno ni vključena poraba lesa za kurjavo, ki je marsikje na podeželju edini dosegljivi energetski vir in naj bi po ocenah predstavljala celo do tretjino porabljene energije v državi (First National ... 2001).

Uporaba fosilnih goriv znatno prispeva k onesnaženosti zraka, predvsem na industrijskih in mestnih območjih. Stopnjevanje urbanizacije in mobilnosti je tudi v Maroku povzročilo rast prometa, ki postaja pereč okoljski problem zlasti v velikih mestih, kot sta Rabat in Casablanca. Njegova rešitev se nakazuje v izboljševanju kakovosti voznega parka in uporabljenega goriva, pa tudi v večji učinkovitosti javnega prevoza (Clean ... 2004).

Med večjimi okoljskimi problemi je tudi gospodarjenje z odpadki, ki je v glavnem omejeno na njihovo odlaganje. Problematika je najbolj težavna v velikih mestih. Po ocenah naj bi na nelegalnih odlagališčih končala večina od 6.000.000 ton letno proizvedenih komunalnih odpadkov, kakor tudi okrog 975.000 ton industrijskih odpadkov (Clean ... 2004).

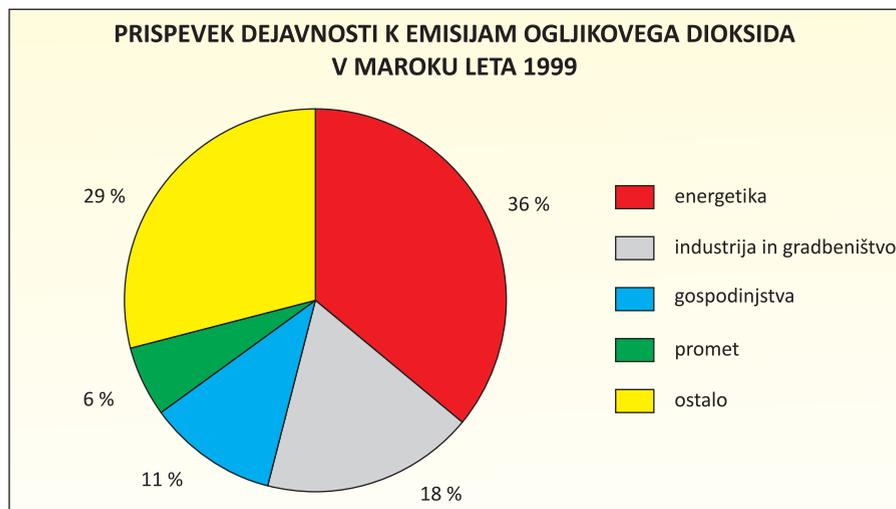
Toplogredni plini in podnebne spremembe

Prispevek Maroka k svetovnim emisijam toplogrednih plinov je sorazmerno skromen, bolj zaskrbljujoča pa je hitra rast emisij in izpostavljenost države posledicam napovedanih podnebnih sprememb. V letu 2004 je Maroko prispeval 0,1 % svetovnih emisij CO₂ ali 1,4 tone na prebivalca, kar za tri četrtine več kot leta 1980 (Human ... 2003, Human ... 2007).

Proučevanje podnebnih sprememb v Maroku za obdobje 1970–2000 je pokazalo več posledic, s katerimi se država postopoma že sooča in pomenijo breme ne le na okoljskem, temveč tudi na gospodarskem in socialnem področju. Povečala se je na primer pogostnost in intenzivnost suš, pojavljajo se neobičajno hude poplave, snežna odeja na vrhovih Rifa in Atlasa se obdrži za krajši čas, spreminja se prostorska in časovna razporeditev padavin, drugačne so poti ptičjih migracij in spreminja se njihov čas. Tako zdaj na primer opažajo nekatere ptice, ki so se običajno pojavljale južno od Marakeša, bistveno severneje, tudi že na območju Rabata.

Še hujše posledice podnebnih sprememb se napovedujejo v prihodnjih desetletjih, ko naj bi se zvišale povprečne letne temperature, letna količina padavin pa zmanjšala in osredotočila na krajše zimsko obdobje. Obeta se tudi več ekstremnih vremenskih pojavov, kot so suše, viharji in poplave, kar bo imelo dolgoročno negativne posledice zlasti za kmetijstvo in podeželsko prebivalstvo (First National ... 2001).

Maroko se je dokaj zgodaj zavedel daljnosežnosti posledic podnebnih sprememb na svojem ozemlju, zato je že leta 2002 ratificiral kjotski sporazum. Prizadevanja niso usmerjena le v zmanjševanje emisij toplogrednih plinov, ampak tudi v zasnovo vrste projektov, s katerimi iščejo možnosti prilagoditev na posledice pričakovanih podnebnih sprememb,

Vir: *Earthtrends ... 2003.*

zlasti na manjšanje količine razpoložljive pitne vode. Projekti se osredotočajo na racionalnejšo rabo vode v namakalnih sistemih, torej na manjšanje izgub vode v njih, prilagajanje izdatnosti namakanja posameznim kulturnim rastlinam, pa na možnosti rabe prečiščene odpadne in brakične vode za namakanje, razsoljevanje morske vode, zbiranje meteorne vode v času močnih nalivov ter na možnosti uveljavljanja sušnega kmetijstva, povečevanja namakalnih zemljišč in pospeševanja gojenja za vlago manj zahtevnih kulturnih rastlin (ibid.). Pri izvajanju tovrstnih ukrepov država pričakuje izdatnejšo tehnično in finančno pomoč mednarodne skupnosti.

PRIPOROČENA POT

1. dan: Casablanca

Casablanca (arabsko Ad-Dār-al-Bayda) nima tako burne zgodovine kot druga velika maroška mesta, saj je pravi razcvet doživela šele v 20. stoletju. Zdaj je Casablanca gospodarska prestolnica Maroka in obenem največje mesto v državi. Ob zadnjem popisu leta 2004 je imela tri milijone prebivalcev, čeprav naj bi v mestu dejansko živelo celo več kot pet milijonov ljudi, večina med njimi v revnih, komunalno neurejenih barakarskih naseljih. V iskanju boljšega življenja se v mesto dnevno zgrinja na stotine priseljencev z revnih podeželskih območij, tako da slumi (bidonvilles) pokajo po šivih in je Casablanca po nekaterih navedbah takoj za Kairo drugo največje mesto v Afriki.

Območje Casablance naj bi bilo poseljeno že zelo zgodaj, čeprav takrat še ni imelo pomembnejše vloge v tem delu afriške celine. Tako naj bi na območju zdajšnjega mesta že v 7. stoletju pr. n. št. obstajala feničanska naselbina, odkritje rimske galeje pa govori o rabi, če ne že tudi o poselitvi tega območja v 1. stoletju pr. n. št. (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997).

Prva naselbina, ki jo v 8. stoletju omenjajo arabski zgodovinarji, je bila berberska Anfa. Majhno пристanišče za žito je v 14. stoletju postalo gnezdo roparskih piratov (Marokko 1992), zato je leta 1468 posredovala portugalska vojaška odprava, ki je s 50 ladjami in z 10.000 možmi Anfo popolnoma opustošila. Toda pirati so kaj kmalu spet postali dejavni, zato so morali Portugalci ponovno posredovati v letih 1515 in 1575. Po zadnjem zavzetju naselja so Portugalci v njem tudi ostali, preimenovali pristanišče v Casa Branca ('Bela hiša'), zgradili utrdbo in jo pred Arabci in Berberi uspešno branili vse do leta 1755, ko je kolonijo uničil potres. Sultan Sidi Mohamed ben Abdalah je šele na koncu 18. stoletja zaukazal prizadeto območje ponovno poseliti in na njem ustanoviti utrjeno muslimansko mesto z veliko mošejo. Še leta 1830 je bila Casablanca pravzaprav le malo večja vas z okrog 600 prebivalci. Blaginja se je vrnila šele s povečanim zanimanjem industrializiranih evropskih držav za nakup volne in žit, ki jih je bilo v zaledju Casablance na pretek (Linzee Gordon in drugi 1998). Oznaka Casa Branca se je sčasoma arabizirala v Dar el Beida v enakem pomenu, kar se je v španščino prevedlo kot Casablanca (Marokko 1992). Pod tem imenom je mesto še vedno znano širom po svetu.

Evropski vpliv pa ni prinašal le blaginje, temveč je med domačini povzročal precejšnje zamere, kar je leta 1907 vodilo v medsebojno nasilje, ki se je končalo s posredovanjem francoske vojske, bombardiranjem in zasedbo mesta (Linzee Gordon in drugi 1998). Fran-

Casablanca je mesto širokih bulvarjev in obsežnih parkov. Večji del mesta je bil zgrajen v prvih desetletjih 20. stoletja, ko je bil ta del Maroka francoski protektorat. Foto Nenad Jelenič.

cozi so najprej razširili in razvili medino, ki je bila vse do izselitve Judov ob ustanovitvi Izraela v glavnem judovska četrt. Francoski general Lyautey in njegov glavni arhitekt Henri Prost sta se leta 1915 lotila načrtovanja novega mestnega središča z mrežo širokih bulvarjev, velikimi belimi stanovanjskimi, trgovskimi in upravnimi stavbami, načrtovanimi v slogu, ki združuje evropsko in maroško tradicijo. V tridesetih letih 20. stoletja je bila južno od mesta zgrajena nova medina, imenovana Habouss ali 'Okrožje vernih' (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). V naslednjih desetletjih se je mesto širilo na vse strani, tako načrtno kot nenačrtno, kar še zlasti velja za prostrane revne četrti priseljencev.

Zaradi ugodnih naravnih razmer za pristajanje velikih parnikov so Francozi leta 1912 v Casablanci zasnovali glavno maroško pristanišče. Pred visokimi oceanskimi valovi so ga zaščitili z 18 m visokim in 3,2 km dolgim valobranom.

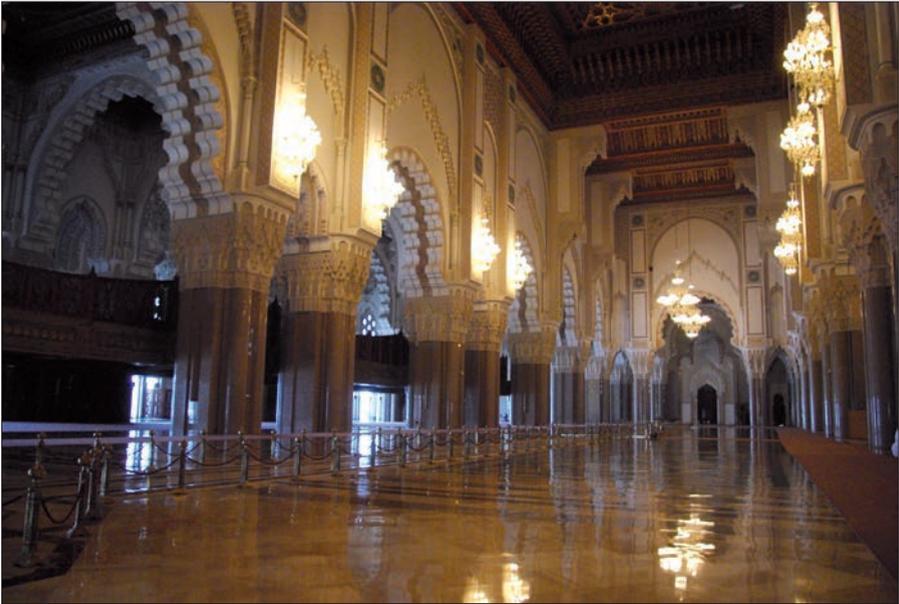
V pristanišču opravijo skoraj tri petine državnega pretovora, pri čemer levji delež zavzema izvoz fosfatov. Veliki pristaniški kompleks je pritegnil tudi industrijo, medtem ko je pomen ribištva in potniškega prometa precej manjši. Ob pristanišču so tudi veliko nakupovalno središče, sodobni hoteli in številne restavracije (Linzee Gordon in drugi 1998). Nedaleč stran je četrt Roche Noires, kjer je največja zgostitev industrije v Casablanci, ki velja tudi za industrijsko središče države. Največ je obratov tekstilne in druge lahke industrije, zastopana pa je tudi težka industrija. Z izjemo stanovanjskih četrti na jugu in zahodu, so tovarne razpršene po celotnem mestnem območju (The golden ... 2003).

Ena največjih maroških znamenitosti je Velika Mošeja Hasana II, ki so jo dogradili leta 1993 nad atlantsko obalo. Foto Nenad Jelenčič.

V času francoskega protektorata je mesto doživelo skokovit napredek, prebivalstvo pa je s 25.000 v letu 1912 naraslo na milijon v letu 1960 (Marokko 1992). Casablanca se je sčasoma uveljavila ne le kot pristaniško in industrijsko mesto, temveč tudi kot središče finančnih poslov in trgovine. Dinamično mlado mesto uteleša novodobni Maroko, kjer se prepletata zahodni in tradicionalni arabsko-berberski način življenja. V mestu se izmenjujeta bogastvo na eni strani in izjemna revščina na drugi, kjer so prostitucija, kriminal in nemiri precej pogostejši kot kjerkoli drugje v državi (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997).

Casablancu s svetom ne povezuje le pristanišče, ampak tudi pomembno mednarodno letališče, ki je 30 km južno od mesta in je matično letališče državne letalske družbe Royal Air Maroc (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). Mesto ima tudi dobro železniško in avtocestno povezavo z glavnim mestom Rabatom na severu in drugimi večjimi mesti v državi. V Casablanci je ogleda vredno zlasti staro arabsko mestno jedro medina, ki se je izoblikovalo v 19. stoletju. Zdaj velja za manj kakovostno mestno četrt, nekoč pa je v njej prevladovalo judovsko prebivalstvo. Skromen obseg medine priča o majhnosti mesta pred pričetkom velikopotezne francoske gradnje (Linzee Gordon in drugi 1998). Ob drugih mošejah v Casablanci je v medini tudi Grand Mosque, mošeja, ki jo je dal zgraditi sultan Sidi Mohamed ben Abdalah, da bi z njo zaznamoval vnovično zavzetje naselja Anfa, ki je bilo nekaj časa pod oblastjo Portugalcev (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997).

Notranjost mošeje lahko naenkrat napolni kar 25.000 vernikov. Foto Katja Vintar Mally.

Sodoben utrip mesta je najbolj zaznaven v središču, kjer je čutiti močan pridih mediteransko in francoskega načrtovanja. Posebej živahna sta bulvar Mohamed V. in ulica za pešce Moulay Abdallah, med trgi pa izstopata Place Mohammed V. in Place des Nations Unies. Na tem območju so pomembne upravne zgradbe, trgovine, restavracije, hoteli in gledališča. Avenija Hasana II. proti jugu vodi v Park arabske lige, zeleno promenado z bujnimi palmami, ki je pravo nasprotje vrvežu mestnega središča. V mestu si velja ogledati tudi novo medino, Veliko mošejo Hasana II., stanovanjsko četrt Anfa z vilami na pobočjih nad morjem in mondeno obmorsko letovišče Ain Diab (The golden ... 2003), ki se širi ob plažah zahodno od mesta. Popotnik pa bo zaman iskal prizorišča, kjer je bil leta 1942 posnet slovit film Casablanca, po katerem je mesto zaslovelo, saj v njem niso posneli niti enega samega samcatega kadra (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997).

Velika mošeja Hasana II. stoji severno od medine, na razgledni točki nad atlantsko obalo. Velja za drugi največji verski spomenik na svetu, takoj za Meko. Na predlog Hasana II. je postavljena na najbolj zahodni točki muslimanskega sveta, zasnoval pa jo je francoski arhitekt Michel Pinseau. Mošejo so intenzivno gradili pet let. Pri gradnji je sodelovalo 30.000 delavcev ter najboljših obrtnikov in umetnikov iz celotne države. Z izjemo petdesetih lestencev so vsi uporabljeni materiali maroškega izvora. Četudi ima zunanost mošeje francoski pridih, je notranjost povsem maroška.

Krasijo jo vrhunski lesorezi in štukaturni ornamenti, cedrovina s Srednjega Atlasa, marmor iz Agadirja in granit iz Tafraoute. Mošeja je bila dokončana avgusta 1993. Notranjost mošeje sprejme 25.000 vernikov, ploščad okrog nje pa še dodatnih 80.000. Kralj Hasan II. si je zaželel postaviti tudi najvišji minaret na svetu, ki je z 210 m višine in laserskim snopom v smeri Meke, viden okrog 35 km daleč v notranjosti države. Mošeja je največja na svetu tudi po površini; v njej sta tudi knjižnica in muzej. Visokotehnoška je tudi njena notranjost s centralnim ogrevanjem tal, električnimi vrati in pomično streho. Prostrana molilnica je dovolj velika, da bi vanjo spravili pariški Notre Dame ali baziliko svetega Petra. Zanimivo je, da so večino denarnih sredstev za gradnjo mošeje zbrali s prostovoljnimi prispevki vernikov, ki so nanjo zelo ponosni. Velika mošeja Hasana II. je ena redkih mošej, ki je odprta za turiste. V ta namen so večkrat dnevno organizirani vodeni ogledi v tujih jezikih, od obiskovalcev pa se zahtevajo spodobna oblačila in primerno obnašanje (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997, Linzee Gordon in drugi 1998).

2. dan: Casablanca – Rabat

Rabat (arabsko Ar-Ribāt) je glavno mesto Maroka in drugo največje mesto v državi. Stoji ob ustju reke Bou Regreg in se je sčasoma z sosednjim mestom Sale na drugi strani reke zraslo v veliko somestje z 1,6 milijoni prebivalcev leta 2004. Rabat je predvsem politična prestolnica s sedežem vlade, kraljevo rezidenco in tujimi diplomatskimi predstavništvi. Njene glavne znamenitosti so iz različnih obdobij bogate zgodovine mesta.

Prva naselbina v neposredni bližini zdajšnjega mesta, na območju mlajše nekropole Chel-lah, naj bi obstajala že v 8. stoletju pr. n. št. Domače prebivalstvo so najprej obiskovali Feničani, pozneje tudi Rimljani. Oboji so patroljirali vzdolž atlantske obale in tam vzpostavljali svoja oporišča. Tako se je ob reki Bou Regreg (v sodobnosti ima nekoliko spremenjen tok in teče bolj vzhodno) izoblikovala rimska naselbina Sala Colonia, ki je preživelata tudi zaton rimskega imperija in pozneje postala sedež neodvisnega berberskega kraljestva.

Medtem ko sta dinastiji Idrisidov in Almoravidov naselbino zapostavljali in je z zamuljenjem rečnega pristanišča njen pomen močno nazadoval, je v obdobju do 10. stoletja na severnem obrežju reke zraslo novo mesto Sale (Linzee Gordon in drugi 1998). Njegovi prebivalci, pleme Zenata, so na območju zdajšnje trdnjave ali kazbe zgradili ribat, utrjen samostan, po katerem je mesto dobilo ime Ribat al-Fatah ('Samostan zmage'). Rabat je skrajšana in popačena oblika prvotnega imena, ki poudarja vlogo mesta kot verskega zatočišča in trdnjave (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997) plemena Zenata v boju proti heretičnemu rivalskemu plemenu južno od reke. Slednje je ob prihodu Arabcev na koncu 7. stoletja sicer prevzelo islam, vendar s številnimi prilagoditvami, ki zenatskim pravovercem niso bile po godu. Še vedno ostaja nejasno, ali je bila Sala Colonia takrat že prazna ali pa so omenjena nasprotja njeno praznjenje zgolj pospešila (Linzee Gordon in drugi 1998). Preobrat je pomenil prihod Almohadov v 12. stoletju, ki so boje končali in na območju

ribata zgradili kazbo kot izhodišče za vojaške pohode proti španski rekonkvisti. Trenutek slave je Rabatu prinesel šele tretji almohadski vladar, Jakub al Mansur. Po uspešnih odpravah v Španijo je želel Rabat spremeniti v veliko prestolnico. V ta namen je dal zgraditi obsežno obzidje s štirimi vrati, ki skupaj z oceanom in reko še vedno obkroža tako staro medino in kazbo kot tudi novejšo francosko mestno jedro. Ambiciozni načrti so vključevali tudi izgradnjo velike Hasanove mošeje, ki naj bi bila največja na muslimanskem zahodu. Smrt al Mansurja leta 1199 je pomenila konec velikih načrtov in ponovni zaton mesta (ibid.), ki je sredi 16. stoletja imelo vsega 100 naseljenih hiš.

Edini omembe vreden preostanek dinastije Merinidov je nekropola na območju Chellah. Rabat in Sale sta ponovno oživila šele v 17. stoletju, po prihodu muslimanskih beguncev iz krščanske Španije, mavrskih piratov in avanturistov različnih narodnosti. Mesti sta cveteli na račun piratstva, prestrezanja evropskih trgovskih ladij ter ubežnikov iz Španije in Portugalske; v prvi polovici 17. stoletja sta ustanovili neodvisno republiko Bou Regreg (ibid.). Medtem ko so pirati obvladovali kazbo, so se andaluzijski prišleki okrog leta 1610 naselili v medini. Njihov vpliv je še vedno opazen v pravilnosti mestnega tlorisa, v dekorativnih prvinah stavb in v obrti. Nastala medina je bila bistveno manjša od tiste, ki si jo je zamislil al Mansur, na kar kaže tudi obzidje, ki so ga v 17. stoletju zgradili med medino in zdajšnjim središčem mesta (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). Ker se noben alavitski sultan ni resno lotil nadziranja piratov, so bili ti dejavni še pozno v 19. stoletju.

Čeprav je ob koncu 18. stoletja sultan Mohamed ben Abdalah za kratek čas prestoloval v Rabatu, to ni imelo večjega vpliva na razvoj mesta (Linzee Gordon in drugi 1998). Porast trgovine z Evropo v 19. stoletju je sicer začasno oživil vlogo Rabata kot пристanišča, vendar so ga sčasoma izpodrinile druge luke, saj plitvo rečno ustje ni bilo primerno za pristajanje večjih ladij, mesto pa je bilo zaradi nepredvidljivih piratov še vedno težko obvladljivo. Leta 1907 so se v Rabatu izkrkali Francozi in ga okupirali vse do leta 1912, ko je bil tudi uradno razglašen protektorat (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). Francozi so takrat prestolnico iz Feza, ki je bil preblizu vira možnih političnih nemirov, prenesli v Rabat, saj je njegova lega ob morju omogočala tako lažjo obrambo kot lažjo oskrbo mesta (Linzee Gordon in drugi 1998). Večino novega dela Rabata, tako imenovani ville nouvelle, sta načrtovala in zgradila general Lyautey in arhitekt Henri Prost. Medina je ostala v glavnem nedotaknjena, novo mesto pa se je razširilo na območju med medino na severu in kraljevo palačo na jugu, kjer so bili pred tem večinoma travniki in pašniki. Novo mesto je zapolnilo tako prostor znotraj starega almohadskega obzidja kot tudi zunaj njega (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997) in se je posrečno vklopilo v zgodovinsko okolje, posamezne četrti pa so medsebojno povezali široki bulvarji (The golden ... 2003). Rabat je namreč do leta 1912 sestavljalo pet prostorsko ločenih enot: medina in Kasbah des Oudaïas na severu, Chellah na jugovzhodu, Mechuuar ali kraljevi kompleks na jugu in Sale onstran reke Bou Regreg (Morocco 1992). Velik del novega mesta, ki je zapolnil vmesni prostor, zdaj sestavljajo stanovanjska območja (Agdal, Souissi, Hassan, Orangers) (The golden ... 2003). V zadnjih dvajsetih letih se je Rabat širil v vse smeri, saj je močan magnet za priseljence z revnejših območij države in podobno kot Casablanca doživlja hitro prebivalstveno rast (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997).

Hasanov stolp s konca 12. stoletja je simbol prestolnice Rabata. Njegov 44 m visok minaret, ki bi po načrtih moral biti še precej višji, je zelo obiskana razgledna točka. Foto Nenad Jelenčič.

Med ogleda vrednimi mestnimi znamenitostmi so zagotovo najstarejši ostanki antične rimske naselbine Sala Colonia, ki so v južnem delu Rabata, zunaj mestnega obzidja. Čeprav naj bi bilo tam kar 1500 let pristanišče Feničanov, Rimljanov, Berberov in Arabcev, je izkapanin dokaj malo in so zgolj potrdile obstoj naselbine. V 13. in 14. stoletju je na istem mestu nastala nekropola Merinidov Chellah, ki so jo v 13. stoletju obdali z obzidjem. Poleg napol divjih vrtov je tam zdaj mogoče občudovati obzidje z dekorativnimi vrati, ruševine merinidske mošeje in rimsko-berberske izkapanine naselbine Sala Colonia, seveda le tiste, ki jih Merinidi niso uporabili pri gradnji nekropole (Morocco 1992, Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997).

Ena najbolj privlačnih točk v Rabatu je Kasbah des Oudaias, ki kraljuje nad strmo obalo Atlantika in estuarijem Bou Regrega (Linzee Gordon in drugi 1998). Trdnjavo so na mestu utrjenega samostana (ribat) zgradili v času Almohadov, pozneje pa so jo večkrat obnovili in utrdili (Linzee Gordon in drugi 1998, The golden ... 2003). Južno od kazbe se širi stara medina, ki je nastala v 17. stoletju, v glavnem po prihodu andaluzijskih muslimanov. Ti so v njej zapustili neizbrisen pečat, na jugu pa so zgradili obzidje, ki sega do reke Bou Regreg. Kot v drugih maroških medinah, so tudi v rabatski mošeja, hamami (javna kopališča) in raznovrstna ponudba številnih trgovinic. Ob andaluzijskem obzidju je Bulvar Hasana II., ki ločuje medino od ville nouvelle in na katerega se navezuje glavna prometnica Avenija Mohameda V. Ob njej je večina najpomembnejših administrativnih zgradb, velepo-

slaništev in hotelov, ki so osredotočeni v smeri proti Trgu Abrahama Lincolna na vzhodu (Linzee Gordon in drugi 1998). Rabat je dobro povezan z drugimi obalnimi mesti in notranjostjo države; železniška proga je speljana neposredno v središče mesta.

V njem priporočajo tudi ogled arheološkega muzeja, saj velja za najboljšega v Maroku, zlasti z vidika eksponatov antične zgodovine. Južno od mestnega središča je obsežen kompleks s kraljevo rezidenco. Kraljevo palačo so zgradili že leta 1864 in jo pozneje razširili za sultana Mohameda V. in njegovega sina Hasana II. (Severna ... 1994). Oba sta iz Rabata vladala kot prva kralja v neodvisni maroški parlamentarni monarhiji. Med štirimi vrati almohadskega mestnega obzidja so najbolj slavna tako imenovana 'Vrata vetrov' ali Bab ar-Rouah, postavljena v severozahodnem kotu kraljevega kompleksa. Južno od njih je Mechouar, paradno območje z vrtovi, vodnjaki in mošeje, v katero redno zahaja tudi kralj (Linzee Gordon in drugi 1998).

Zaščitni znak Rabata je Hasanov stolp, ki je pravzaprav minaret načrtovane al Mansurjeve mošeje. Stolp s čudovitim razgledom stoji na vzhodnem robu Rabata in usmerja pogled na most čez Bou Regreg, ki vodi v Sale. Almohadski sultan al Mansur je želel, da bi bil čokat minaret visok 60 m, torej naj bi bil največji in najvišji v muslimanskem svetu. Njegova gradnja se je začela leta 1195, a se je že čez štiri leta neslavno končala s sultanovo smrtjo. Minaret je bil zgrajen le do višine 44 m. Od mošeje je ostalo bore malo, saj jo je popolnoma uničil potres leta 1755. Zdaj o velikopoteznem načrtu pričajo obnovljeni stebri mošeje (Linzee Gordon in drugi 1998) na prostranem planem območju med Hasanovim stolpom na eni strani in mavzolejem Mohameda V. na drugi (Morocco 1992). Mavzolej Mohameda V. je dal v čast svojega pokojnega očeta leta 1971 zgraditi kralj Hasan II. Sezidan je v tradicionalnem maroškem slogu in je bogato okrašen. Postavljen je na mestu, kjer je Mohamed V. po vrnitvi iz izgnanstva leta 1955 zbral tisočglavo množico in se pred njo Alahu zahvalil za neodvisnost države. Kraljeva grobnica je pod zemljo, obiskovalci pa jo lahko opazujejo z galerije tik nad njo (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997, Linzee Gordon in drugi 1998, The golden ... 2003).

*Obisk **hamama** ali turške kopeli je še vedno del vsakodnevnega življenja številnih Maročanov. Obredno umivanje je bistvenega pomena pred molitvijo. Še preden so kopalnice v domovih postale nekaj običajnega, se je večina ljudi umivala v hamamih. Ti pa niso namenjeni le higieni, ampak tudi sproščanju in klepetu ob kavi ali čaju, kar se odraža tudi v običajni zasnovi kopališča. Poleg slačilnic ima hamam vrsto sob z vročo paro in obilico vode, v katerih so obiskovalcem na voljo tudi maserji in pomočniki, pa tudi prostorov za hlajenje ter počitek ob klepetu in pijači. Hamami imajo bodisi ločene prostore za moške in ženske ali pa je čas obiska za posamezen spol podrobno predpisan, na primer zjutraj in zvečer za moške, popoldan za ženske. Shajanje v hamamih zlasti za ženske tradicionalno predstavlja dobršen del družabnega življenja, saj imajo zanj drugod razmeroma malo možnosti. Marsikaterra mati je tako v hamamu našla primerno ženo za svojega sina (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997, Linzee Gordon in drugi 1998).*

3. dan: Rabat – Meknès – Volubilis – Moulay Idriss – Fez

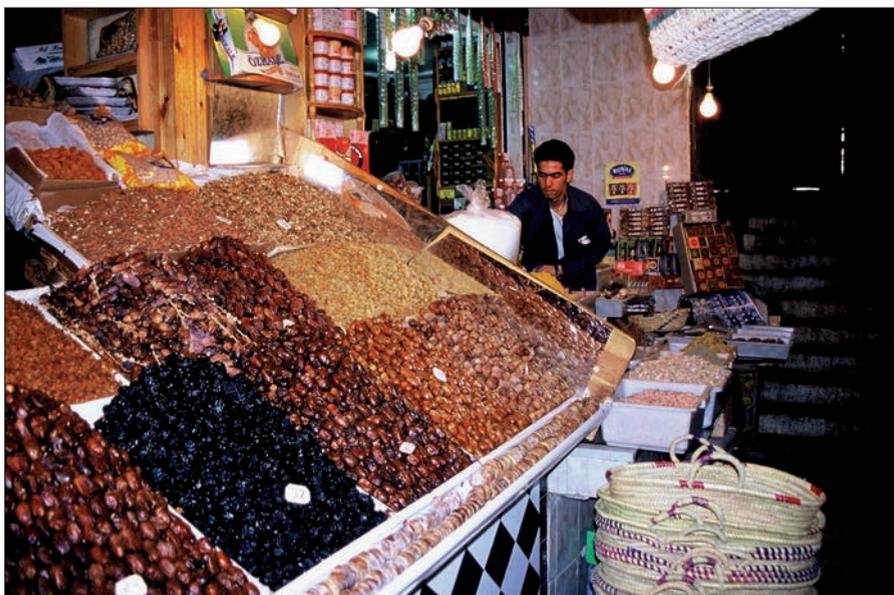
Meknès, tretje največje kraljevo mesto, je 138 km oddaljeno od Rabata. Obdajajo ga rodovitne planote ob vznožju Srednjega Atlasa, ki zagotavljajo obilo žita, oliv, vina, agrumov in drugih kmetijskih pridelkov, na katerih temelji mestno gospodarstvo. Precejšnja blaginja v mesto priteguje podeželsko prebivalstvo, tako da naj bi po zadnjih ocenah imelo že več kot 700.000 prebivalcev (Linzee Gordon in drugi 1998).

Meknès je eno od kulturno najbolj bogatih maroških mest, čeprav je večino časa v preteklosti preživel v senci Feza in Marakeša. Tisočletna zgodovina mesta se je začela v 10. stoletju, ko je območje z več vasicami naselilo berbersko pleme Meknassa, po katerem je mesto prevzelo ime (Linzee Gordon in drugi 1998). Naselje se je po zaslugi ugodne lege na križišču karavanskih poti med vzhodnimi muslimanskimi državami in Atlantikom ter med sredozemsko obalo in Sahelom razvilo v pomembno trgovsko središče (Marokko 1992). Pod vladavino dinastij Almohadov in Merinidov se je medina razširila. V ta čas sega tudi nekaj drugih mestnih znamenitosti, čeprav Meknès ni imel pomembnejše vloge vse do sredine 17. stoletja. Iz pozabe ga je iztrgal sultan Mulaj Ismail, ki je leta 1672 na prestolu nasledil svojega brata Mulaja Rašida, ustanovitelja dinastije Alavitov. V petinpetdesetih letih svoje vladavine je Meknès preobrazil v razkošno prestolnico, ki je bila poznana tudi kot maroški Versailles (Linzee Gordon in drugi 1998).

Mulaj Ismail je med drugim dal zgraditi 25 km obzidja, 20 monumentalnih vrat, več palač, podzemne zapore, kasarne, hleve, skladišča, akvadukte (Marokko 1992), mošeje in vrtove, pred tem pa je ukazal odstraniti vse staro in odvečno za uresničitev njegovih načrtov (The golden ... 2003). Izreden uspeh pri obvladovanju tujih vsiljivcev in domače opozicije je močno okrepil njegov položaj, Meknèsu pa zagotovil pol stoletja bleščeče zgodovine. Slednja se je končala s sultanovo smrtjo in se ni več ponovila, saj sta se pozneje v vlogi glavnega mesta izmenjavala le še Fez in Marakeš, Meknès pa je stagniral. Močno ga je razdeljal potres leta 1755 in kot se je v zgodovini Maroka pogosto dogajalo, so stavbno dediščino opustošili, ko so gradbeni material porušenih stavb uporabili v druge namene (Linzee Gordon in drugi 1998).

Mesto je ponovno oživil šele prihod Francozov v obdobju protektorata. Francoska vojska je imela v njem generalni štab, spremljala pa jo je tudi množica francoskih kmetov, ki jo je pritegnila rodovitna okolica mesta (Linzee Gordon in drugi 1998). Priseljenci so prinesli kapital in znanje, zato se je Meknès kmalu razvil v maroško kmetijsko središče (Marokko 1992). Država je po osamosvojitvi leta 1956 večino posesti tujcem odvzela in jo razdelila domačim kmetovalcem (Linzee Gordon in drugi 1998). Meknès je še vedno središče za zbiranje in distribucijo kmetijskih pridelkov v regiji. Najpomembnejši artikli so vino, žita, agrumi, olive in olje.

Na podlagi kmetijstva se je razvila živilska industrija, veliko ljudi zaposlujejo tudi podjetja za izdelavo in popravilo kmetijskih strojev, tekstilna industrija, cvetita tudi obrt in umetnost, zlasti slikanje na les, lončarstvo, vezenje (The golden ... 2003). V zadnjih desetletjih je mesto postalo turistično privlačno, kar je spodbudilo obnovo privlačnih točk in razvoj

Mekneška tržnica je med najbolj slikovitimi v Maroku. Pomembna je prodaja svežega, posušenega in kandiranega sadja, med katerim so tudi datlji, mandlji in fige. Foto Nenad Jelenčič.

Ena od mekneških znamenitosti so ostanki konjušnice Rua, ki jo je dal zgraditi sultan Mulaj Ismail. V njej so lahko poskrbeli kar za 12.000 konj hkrati. Foto Nenad Jelenčič.

infrastrukture. Čeprav v senci Marakeša in Feza, se Meknès ponaša z vrsto navdušujočih zgradb, vendar je nekoliko manjše in tišje, bolj samozadostno in manj odvisno od turizma, zato pa toliko bolj pristno (Linzee Gordon in drugi 1998).

Staro medino na zahodu in ville nouvelle na vzhodu Meknèsa ločuje običajno suh vadi Bou Fekrane, prek katerega oba mestna dela povezuje Avenija Mulaja Ismaila. Medtem ko je v zahodnem delu mesta judovska četrt, imenovana mellah, je osrčje stare medine v severnem delu. V medini se drug za drugim vrstijo živopisni trgi, imenovani suki, ki ponujajo bogato izbiro hrane, začimb, oreščkov, preprog, oblačil, obutve, glasbil, zlatnine, spominkov ipd. (Linzee Gordon in drugi 1998). Južno od medine je v 17. stoletju zraslo kraljevo mesto, v katerega nasproti znanega trga el-Hedim vodijo slovita Mansurjeva vrata (Bab al Mansur). Masivna vrata veljajo za največja in najlepša mestna vrata v Maroku, saj so bogato okrašena s keramiko in zelenimi mozaiki (Linzee Gordon in drugi 1998, The golden ... 2003). Mogočni marmornati stebri naj bi izvirali iz Volubilisa (Marokko 1992). V Meknèsu je tudi mavzolej Mulaja Ismaila, ki velja za eno najpomembnejših maroških zgodovinskih osebnosti (Linzee Gordon in drugi 1998).

***Mulaj Ismail** je bil nedvomno eden najmočnejših vladarjev Maroka in zagotovo najbolj krvoločan med njimi. O njem krožijo številne legende, ki se med sabo razlikujejo manj po vsebini in bolj po številčnih podatkih, ki jih navajajo. Mulaj Ismail je prevzel prestol s 25. leti in podložnikom je takoj nakazal, da z njim ne bo šale. Kot svarilo nepokornim plemenom naj bi dal obzidji Marakeša in Feza okrasiti z 10.000 glavami, ki jih je zbral v bojih proti upornikom na severu. Ob legendarni krutosti je bil eden redkih maroških vladarjev, ki mu je uspelo nadzorovati celotno državo in iz nje pregnati tujce. Medtem ko naj bi lastnoročno usmrtil kar okrog 30.000 podanikov, je strah sejala tudi njegova vojska, katere jedro je predstavljala elitna Črna garda. Prvotno je bilo v njej 16.000 sužnjev iz Podsaharske Afrike, do njegove smrti pa so se sile temnopoltih plačancev celo podeseterile. Mulaj Ismail je bil sodobnik Sončnega kralja Ludvika XIV., zato so ga pri načrtovanju Meknèsa navduševale pripovedi o gradnji Versaillesa. Zelo si je prizadeval za francosko zaveznitvo proti Španiji in celo za poroko z eno izmed Ludvikovih hčera, a so mu načrte skazili napadi obalnih piratov na francoske trgovske ladje. Kljub temu pa sultanu ženske družbe ni primanjkovalo, saj naj bi imel med 360 in 500 žena ter priležnic, z njimi pa kar 800 otrok, med katerimi se je po očetovi smrti vnel tridesetletni boj za oblast (Linzee Gordon in drugi 1998).*

Meknès je izhodišče za obisk 33 km proti severozahodu oddaljenih razvalin rimske naselbine **Volubilis**. Razvaline Volubilisa so zagotovo največji in najlepše ohranjeni rimski preostanki v Maroku. Leta 1915 začeta izkopavanja so dokazala celo poselitev v železni dobi (The golden ... 2003) in navzočnost kartažanskih trgovcev v 3. stoletju pr. n. št. Volubilis (arabsko Oualili) datira v 2. in 3. stoletje našega štetja, ko je veljal za eno najbolj odročnih rimskih oporišč (Linzee Gordon in drugi 1998). Severni del Maroka je bil takrat sestavni del rimske province Mauretania tingitana, katere guverner je imel dve rezidenci, eno v Tingisu, zdajšnjem Tangerju, in drugo v Volubilisu. Funkcija slednjega je bilo predvsem varovanje južne meje imperija pred atlaškimi Berberi (Marokko 1992).

Moulay Idriss velja za najbolj sveto maroško mesto in njegovo najpomembnejše romarsko središče. Mavzolej svetnika Mulaja Idrisa je v spodnjem delu naselja. Foto Katja Vintar Mally.

Rimljani so v severnoafriških provincah strogo nadzorovali kmetijsko pridelavo in jo prilagajali potrebam imperija. To je povzročilo izsekavanje gozdov in sejanje žit, na kar kažejo tudi izkrcene planjave okrog Volubilisa. Mesto samo se je širilo v valovih. Še vedno so zelo dobro vidni ostanki tipičnih rimskih zgradb kot so forum, bazilika in kapitol, pa tudi term, slavoloka in številnih drugih stavb, ki jih krasijo mozaiki z antičnimi motivi (Linzee Gordon in drugi 1998). S propadom rimskega cesarstva se je začel tudi zaton nekoč cvetočega in svetovljanskega mesta, zlasti še, ko je bilo manj kot štiri kilometre stran ustanovljeno naselje Moulay Idriss. Še bolj je Volubilis uničila gradnja bližnjega Meknèsa, saj je bil nekakšen "kamnolom" za pridobivanje gradbenega materiala; v Meknès so prepeljali celo velike marmorne stolpe (Marokko 1992).

Naselje **Moulay Idriss** stoji visoko na hribu, dobrih 37 km severozahodno od Meknèsa. Ugnezdeno v naročje zelenih gora se ponaša zlasti z mavzolejem ustanovitelja prve maroške vladarske dinastije in s čudovitim razgledom na okolico (Linzee Gordon in drugi 1998). Dandanes najbolj čaščen svetnik v Maroku Mulaj Idris je konec 8. stoletja pribežal iz Meke in se naselil v Volubilisu, kjer mu je prebivalce uspelo spreobrniti v islam in postati njihov voditelj. To je bil tudi začetek vladarske rodbine Idrisidov, medtem ko je bil največji uspeh Mulaja Idrisa združitev arabskih in berberskih ozemelj v enotno državo. Moulay Idriss velja za najbolj sveto maroško mesto in najpomembnejše romarsko središče v državi, v kate-

rega se vsako leto avgusta zgrne večdesettisočglava množica romarjev, ki okrog mesta postavi šotore, se udeležuje verskih obredov in obišče letni sejem. Kraj čaščenja je svetnikov mavzolej. Mnogi Maročani romajo tjakaj tudi sedemkrat v življenju, da bi tako nadomestili zapovedano romanje v Meko (ibid., Marokko 1992).

4. dan: Fez

Kraljevski mesti Meknès in Fez (arabsko Fāz), ki sta skupaj z Marakešem v preteklosti predstavljali glavno razvojno os države, razdvaja vsega 60 km. V 20. stoletju se je strateški položaj znotraj Maroka bistveno spremenil, tako da je zdaj politično, gospodarsko in prebivalstveno težišče na širšem območju Casablance in glavnega mesta Rabata. Kljub vsemu Fez v Dolini reke Sebou še vedno velja za kulturno in duhovno prestolnico dežele (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). Na njegov razvoj je vplivalo več ugodnih dejavnikov; od lege na stičišču karavanskih poti, rodovitnih kmetijskih zemljišč v okolici mesta, cedrovih in hrastovih gozdov v bližnjem Srednjem Atlasu, katerih les so uporabljali za kurjavo, lesne izdelke in gradbeni material, do obilnih vodnih virov, ki so jih zagotavljali številni izviri in stalno tekoča reka Fès (Marokko 1992).

Mnenja o ustanovitelju Feza se razhajajo, saj eni v tej vlogi vidijo začetnika rodbine Idrisidov Mulaja Idrisa I., drugi pa njegovega sina Mulaja Idrisa II. Dejstvo je, da je bil Mulaju Idrisu I. Volubilis za vlogo prestolnice premajhen, zato je leta 789 začel z gradnjo novega glavnega mesta, ki je zaživelo šele v času vladanja njegovega sina. Ime mesta naj bi izviralo iz arabske besede za sekiro, saj naj bi na začetku gradbenih del ob reki Fès našli zlat cepin. Začetki mesta so bili skromni in v glavnem berberski, dokler ni vzhodni breg reke poselilo nekaj tisoč pribežnikov iz Andaluzije, na zahodni breg pa so se naselile arabske družine iz tunizijskega Kairouana, ki so ustanovile četrt Kairouine. Prišleki so s seboj prinesli tudi versko, kulturno in arhitekturno dediščino dveh velikih muslimanskih središč (Linzee Gordon in drugi 1998).

Čeprav je kraljestvo Idrisidov pozneje razpadlo, je Fez še nekaj časa užival mir in blaginjo, dokler ga niso v 10. stoletju napadli Berberi. Vojna, lakota in kaos so vladali do prihoda Almoravidov leta 1070, ki so jim leta 1154 sledili Almohadi. V času obeh dinastij je bil Fez za Marakešem drugo najpomembnejše mesto in središče izobraževanja ter kulture v imperiju, ki se je raztezal od Španije do Senegala.

Politična vloga Feza se je povečala z dinastijo Merinidov, ki so ga zavzeli okrog leta 1250 in imeli v njem prestolnico. Drugi merinidski sultan je zunaj medine zgradil obzidano četrt Fès el-Jedid s kraljevo palačo. V južni del novonastale četrti je v 14. stoletju preselil judovsko skupnost. S tem je nastal prvi maroški judovski geto, imenovan mellah. Čeprav so Jude obravnavali kot drugorazredne državljane, so bili gospodarsko zelo močni in pomembni zavezniki sultana, ki naj bi jim v novi četrti omogočil boljšo zaščito. Večina Judov se je po 2. svetovni vojni izselila v Izrael, njihove sinagoge pa so hitro spremenili v skladišča, trgovine preproge ipd. (ibid.).

Fez je eno najlepših maroških mest. Obzidan Stari Fez je v dolinici, medtem ko so novejši deli mesta postavljeni na slemenski uravnavi, vidni v zgornjem levem delu slike. Foto Nenad Jelenčič.

Merinidi so za več kot 100.000 prebivalcev, kolikor jih je mesto štelo v 14. in 15. stoletju, zagotovili tri stoletja miru in reda (Marokko 1992). Čeprav je bila pozneje prestolnica prestavljena v Meknès in Marakeš, je Fez vedno znova opozarjal nase z nacionalističnim gibanjem, nemiri in stavkami, tudi v času francoskega protektorata in neodvisne države Maroko. Tretji del mesta, tako imenovani ville nouvelle, so na jugovzhodu v času protektorata zgradili Francozi, zato ima tipično kolonialno zasnovo s širokimi bulvarji, drevoredi, trgi in parki. Novo mesto z urejeno prometno infrastrukturo je upravno središče z večino bank, restavracij in hotelov (Linzee Gordon in drugi 1998).

V Fezu obiskovalce najbolj navdušuje prvotna medina (Fès el-Bali ali Stari Fez), polna zgodovinskih spomenikov. Njeno obzidje obdaja pravi labirint trgov in uličic, ki naj bi jih bilo kar 9400. Medina je razdeljena na območja, namenjena posameznim obrtem; delavnice se prepletajo s stanovanjskimi hišami. V Starem Fezu naj bi bilo okrog 300 mošej in vrsta verskih visokih šol ali medres (zlasti znani sta Bou Inania in el-Attarina), ki so jih gradili predvsem Merinidi v 14. stoletju. Turiste pritegne tudi trg Nejjarine z najlepšo mestno fontano in fundukom, enim od bivših karavanserajev za potujoče trgovce, ki so svoje blago skladiščili in prodajali v spodnjih prostorih, v zgornjih pa so prebivali. Četudi Mulaj Idris II. morda ni bil ustanovitelj mesta, je zagotovo deležen prav takšnega spoštovanja kot njegov oče, saj je njegova grobnica v osrčju medine še vedno pomemben romarski cilj.

Judovsko pokopališče v Fezu. Foto Katja Vintar Mally.

Stari Fez slovi tudi po mošiji in univerzi Kairauouine, ki sta bili med letoma 859 in 862 zgrajeni za begunce iz Tunizije. Kairauouine je ena najstarejših univerz na svetu in je med najbolj cenjenimi muslimanskimi verskimi izobraževalnimi središči. V najbolj cvetočih časih jo je obiskovalo 8000 študentov z vsega takratnega muslimanskega sveta, ki so poslušali predavanja o islamski teologiji in pravu. Njeni diplomanti so še vedno najbolj čislani izobraženci v Maroku. Med čislane poklice pa zagotovo ne spadajo barvarji in strojarji, ki so slikovita posebnost Feza. Medtem ko barvarji dandanes barvajo predvsem umetna vlakna in ne več volne ter svile, strojarji kože ovac, koz in govedi še vedno obdelujejo na star način, z mešanico apna in golobjih iztrebkov. V Starem Fezu zdaj živi in dela več kot četrto milijona ljudi. Med glavnimi mestnimi problemi je ohranjanje kulturne dediščine, pri čemer skuša pomagati tudi Unesco; medina je namreč že od leta 1976 del Unescove svetovne kulturne dediščine (Marokko 1992, Linzee Gordon in drugi 1998).

Medina je nepogrešljivo sestavni del vseh zgodovinskih arabskih mest. Prva islamska skupnost in videz saudskega mesta Medina sta še vedno vzor vsem muslimanskim mestom po svetu, saj privrženci islama verjamejo, da se bodo na sodni dan presojale ne le odlike posameznika, ampak tudi njegov doprinos celotni skupnosti. Oblika medine odraža skupne vrednote, zato je vsak del mesta namenjen skupnemu dobremu, kar so v Maroku spoštovali tudi v času španskega in francoskega protektorata. General

Lyautey je z namenom zavarovanja integritete medin in življenja v njih odredil, da se za priseljene Evropejce povsod zgradijo prostorsko ločeni novi deli mest. Kljub dobrim namenom je to sčasoma povzročilo probleme, saj so medine na račun tako imenovanih villes nouvelles praviloma izgubile upravno in politično funkcijo. Po osamosvojitvi Maroka in odselitvi Evropejcev so se v nove četrti priseljevali premožnejši sloji, v njihove hiše v medini pa so se naselili revnejši podeželski priseljenci. Marsikatera medina še vedno deluje enako kot v srednjem veku, le da je njeno prebivalstvo zdaj v glavnem brez gospodarske in politične moči. Tudi medina v Fezu še vedno živi zlasti od tradicionalnih obrti, proizvodnje in prodaje izdelkov iz srebra, usnja in cedrovine, in ni le muzej na prostem, kot si jo marsikdo popačeno predstavlja. V proizvodnji se še vedno uporabljajo stari postopki, saj za nove tehnologije in večje proizvodne obrate ni na voljo ne prostora ne denarnih sredstev. Zaradi prenaseljenosti v medini ni dovolj stanovanj, čedalje večji problem pa predstavljajo oskrba z vodo, odvajanje odpadnih voda in odvoz odpadkov. Reševati ga skušajo tudi s pomočjo mednarodnih organizacij za zaščito kulturne dediščine (Morocco 1992).

5. dan: Fez – Ifrane – Azrou – Midelt – Ar-Rachidia – Erfoud

Južno od Feza se površje postopoma vzpne v razgibani Srednji Atlas, kamor se poleti meščani radi umaknejo pred vročino, pozimi pa oživita znani zimskošportni središči Ifrane in Mischliffen. **Ifrane** na nadmorski višini 1650 m ima snežno odejo običajno med januarjem in zgodnjim marcem. V tridesetih letih 20. stoletja so ga zgradili Francozi, kar je opazno zlasti v videzu naselja, saj so rdeče strehe v alpskem slogu v maroški pokrajini precejšen tujek. V njem so številne vile, počitniške hišice, lovska kočica in kraljevi dvorec, ki bogatejše sloje privlačijo v kratki smučarski sezoni in ob vročih poletnih vikendih, sicer pa v kraju vlada mrtvilo. Gozdovi hrasta črnike in cedre v okolici omogočajo prijetne sprehode, ob poti pa je tudi več jezer, ki privlačijo veliko število ptic (Linzee Gordon in drugi 1998).

17 km južneje je živahno, v glavnem berbersko naselje **Azrou** (ime je dobilo po legi na skalnatem pobočju), obdano z borovimi in cedrovimi gozdovi. V kraju je križišče poti proti Meknèsu, Fezu ter Marakešu in drugim naseljem na jugu države, kamor vodi cesta čez Midelt.

Midelt na nadmorski višini 1500 m je naselje med Srednjim in Visokim Atlasom, zato je pomembno izhodišče za raziskovanje obeh gorskih verig. V njem se običajno ustavijo potniki na poti proti Ar-Rachidii na jugu, zato se je v kraju, ki ga sestavljata le glavna ulica in manjši trg, nesorazmerno močno razvila gostinska ponudba v restavracijah. Največji ponos Midelta so preproge visoke kakovosti in privlačnih geometričnih vzorcev, ki so značilni za tamkajšnje Berbere (ibid.).

Južno od Midelta se cesta vzpne v Visoki Atlas, kjer so pobočja bolj skromno porasla; eroziji zaradi čezmerne paše kljubujejo le brin, trava halfa in posamezna drevesa. Na južni strani gorovja se cesta proti Ar-Rachidii spusti v Dolino vadija Ziz (Marokko 1992). Po obsežnih poplavih Ziza v poznih šestdesetih letih 20. stoletja so zgradili vrsto jezov in ure-

Zimskošportno središče Ifrane so med svetovnimi vojnami zgradili Francozi. Njegove zanimive stavbe v alpskem slogu so v maroški pokrajini prej tujek kot poživitev. Foto Nenad Jelenčič.

dili več namakalnih sistemov, zato je regija gospodarsko zdaj razmeroma uspešna (Linzee Gordon in drugi 1998).

Ar-Rachidia na nadmorski višini 1060 m je dobila ime po prvem alavitskem sultanu Mulaju Rašidu. Kot upravno in vojaško postojanko so jo zgradili Francozi. Zdaj ima širše območje nekaj desettisoč prebivalcev, največje število zaposlitev pa zagotavlja maroška vojska, ki ima tu šolski center za celotno provinco (Marokko 1992). 23 km južno od mesta je čudovit kraški izvir z vodnim bazenom, imenovan Source Bleue de Meski. Je priljubljeno kopališče in zbirališče domačinov ob vročih pomladanskih in poletnih koncih tedna (Linzee Gordon in drugi 1998).

Tudi naslednje večje mesto **Erfoud** so kot vojaško in upravno naselje zasnovali Francozi z namenom, da bi lažje nadzorovali Tafilalt. Območje Tafilalta je velika oaza datljevih palm z okrog 700.000 drevesi. Je tudi eno zadnjih območij v Maroku, kjer so se domačini Francozom upirali vse do leta 1932. Erfoud z nekaj tisoč prebivalci je precej mirno naselje, ki je znano zlasti kot izhodišče za obisk peščene puščave na jugu (Marokko 1992, Linzee Gordon in drugi 1998).

Kmetijska zemljišča v **oazah** skušajo čimbolj smotrno izkoriščati, zato so kulturne rastline največkrat razporejene v treh nadstropjih. V spodnjem pridelujejo ječmen, pšenico, bob, zelenjavo in krmne rastline. Drugo nadstropje sestavlja sadno drevje, zlasti marelice, kutine, granatna jabolka in slive. V najvišje tretje nadstropje segajo vrhovi datljevih palm, ki so v Maroku manj pomembne kot v sosednji Alžiriji ali Tuniziji. Datljeva palma je precej zahtevna kulturna rastlina; ustrežata ji povprečna letna temperatura okrog 21 °C in obilica vode (do 300 litrov na dan), zato je občutljiva na mraz, sušo ali znižanje gladine talne vode, medtem ko zaslanjene prsti dobro prenaša. Ker maroške datljeve palme v zadnjih letih ogrožajo bolezni, mora Maroko za pokrivanje domačega povpraševanja datlje celo uvažati. Plodove imajo samo ženska drevesa in ker je v oazah prostor zelo omejen, običajno posadijo eno moško drevo na okrog 30 do 50 ženskih. Palme razmnožujejo s potaknjenci, kmetje pa jim pomagajo tudi pri opravljanju, zato spomladi v krošnje ženskih palm obešajo moška socvetja. Na majhnih kmetijah moških dreves sploh nimajo in njihova socvetja spomladi raje kupijo. Palma rodi šele v sedmem letu starosti, medtem ko optimalni pridelek (okrog 100 kg) doseže med 40. in 80. letom starosti. Ko je drevo staro in se njegova rodnost zmanjša, ga posekajo in uporabijo kot gradbeni material (Maroko 1992, Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997).

Značilna maroška oaza z nadstropno razporeditvijo kulturnih rastlin. Foto Katja Vintar Mally.

6. dan: Erfoud – Merzouga – Rissani – Todra – Tinerhir

Okrog 50 km jugovzhodno od Erfouda in le kakšnih 20 km od alžirske meje je majhna vasica **Merzouga**, ki je turistično znana zgolj po zaslugi bližine peščenih sipin. **Erg Chebi** (v pomenu 'Mala puščava') je edini pravi saharski erg v Maroku, sipine pa dosežejo višino do 100 m. Sipine čez dan spreminjajo barvo od rožnate do zlate in rdeče, s čimer so izra-

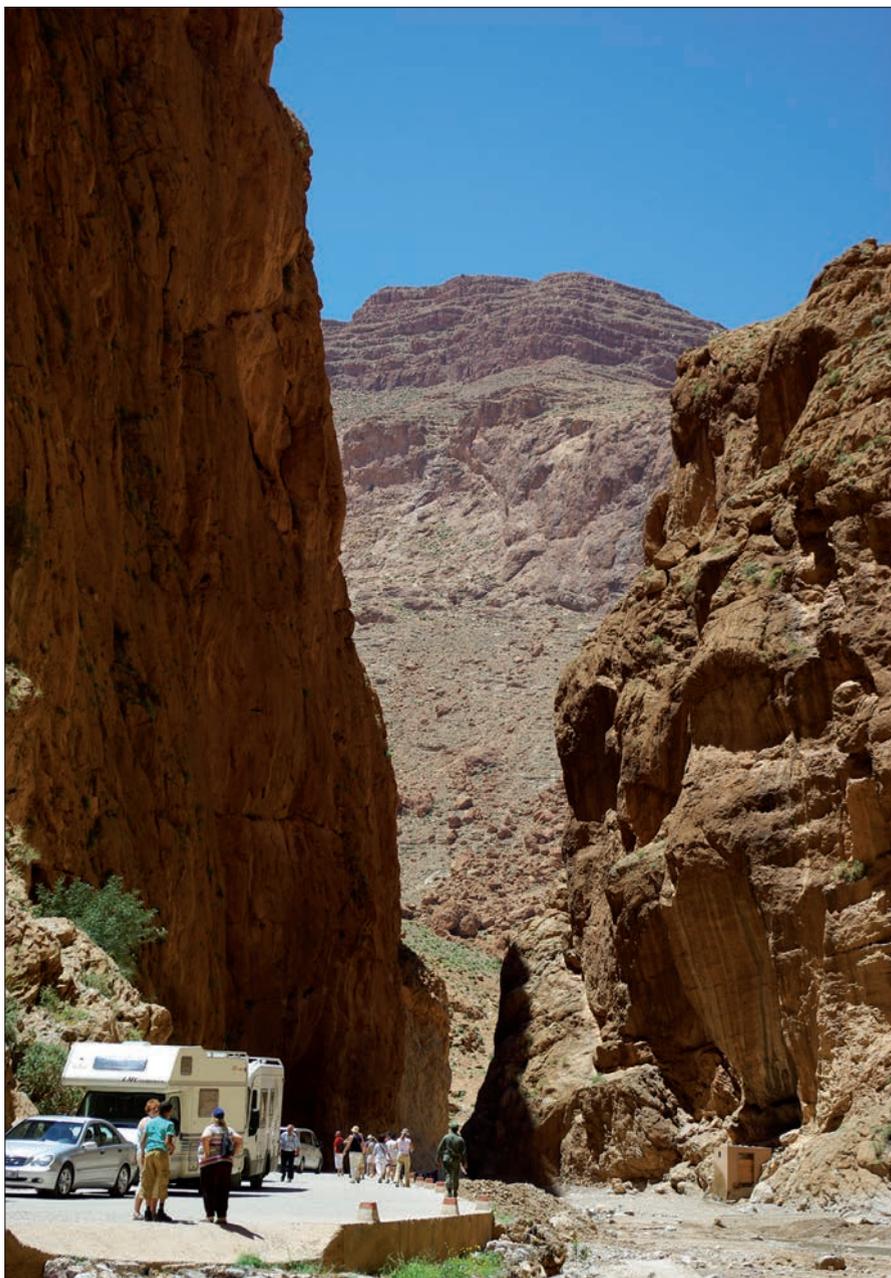
Edini pravi saharski erg v Maroku je Erg Chebi. Njegove sipine čez dan spreminjajo barvo v najrazličnejših odtenkih; še najbolj privlačne so ob sončnem vzhodu. Foto Nenad Jelenčič.

zito nasprotje modrini puščavskega neba, kar obiskovalce najbolj prevzame ob sončnem vzhodu (Morocco 1992, Linzee Gordon in drugi 1998).

Na poti iz puščavskih brezpotij proti severu vodi cesta mimo majhnega mesta **Rissani** v osrčju oaze Tafilalt. Čas nastanka naselbine ni znan, zagotovo pa je že konec 8. stoletja imela pomembno vlogo na čezsaharskih trgovskih poteh. Na mestnem trgu se je nekoč trgovalo s sužnji, z zlatom in s slonovino. Notranji spori v 14. stoletju so povzročili propad mesta, vendar si je kmalu opomoglo in dalo maroški zgodovini vladarsko dinastijo Alavitov, ki je z manjšimi prekinitvami še vedno na prestolu. Alaviti so začeli postopoma izrinjati rodbino Saaditov na začetku 17. stoletja, ko je Mulaj Ali Šerif s serijo manjših vojn začel oblast razširjati na sosednja plemena. Boj za oblast so nadaljevali njegovi sinovi in leta 1668 je bil Mulaj Rašid priznan za sultana, medtem ko je izjemno močno in centralizirano državo s prestolnico v Meknèsu oblikoval njegov že omenjeni brat Mulaj Ismail.

V okolici Rissanija je več ogleda vrednih zgodovinskih preostankov. Med njimi so grob Mulaja Ali Šerifa, razvaline Ksar d'Akbar iz 19. stoletja, kjer so svojčas prebivali nezaželeni člani alavitske dinastije, in vrsta drugih utrjenih zgradb (Linzee Gordon in drugi 1998). V Rissaniju ob določenih dnevih zaživi trg, kjer na stojnicah prodajajo ženske, ki so tukaj bolj zakrite kot kjerkoli drugje v državi (Morocco 1992).

Pot proti zahodu in mestu Ouazazate sledi najprej Dolini reke Rheris in njenemu levemu pritoku Todra, nato pa zgornjemu toku reke Dadès. Pobočja Atlasa so tod kamnita, sušna

Soteski Todra in reke Dadès v Visokem Atlasu sta med bolj obiskanimi turističnimi točkami v državi. Foto Katja Vintar Mally.

in izpostavljena saharskim vetrovom. Ob poti je obilica naseljenih in zapuščenih, bolj ali manj razpadlih utrjenih domov in naselij, imenovanih ksar oziroma kazba. Kjer se v dolinah in na uravninah pojavljajo vodni viri, pokrajina bujno ozeleni in je precejšnje nasprotje sicer golim pobočjem. Na terasah ob palmovih nasadih v Dolini reke Todra se je razvilo naselje **Tinerhir**. Le 15 km severno od njega je **Soteska Todra**, ki jo je ustvarila istoimenska reka. Dolina palm, mandljevcev in berberskih naselij se konča z ozko sotesko, ki je v najožjem delu široka le 10 m, globoka pa kar 300 m. Tod kristalno čista reka teče po obsežni prelomnici, ki razdvaja Visoki Atlas in Jebel Sarhro. Visoke navpične stene soteske postajajo čedalje bolj priljubljene tudi med plezalci (Marokko 1992, Linzee Gordon in drugi 1998). Nekaj kilometrov zahodneje je še **Soteska reke Dadès**, ki je malce manj veličastna. Pot vanjo spremljajo številne utrdbе, figovci, mandljevci in zanimive skalne tvorbe (Linzee Gordon in drugi 1998).

*Za izolirane južne pokrajine Maroka so bili dolga stoletja značilni plemenski spori in razbojništvo, zato je bilo še v tridesetih letih 20. stoletja potovanje tjakaj skrajno nevarno. Povsem razumljivo je, da se je v takšnih okoliščinah uveljavila gradnja izrazito obrambnega značaja, ki so ji Berberi navkljub stikom z drugimi tradicijami ostali zvesti vse do sodobnosti. V puščavski pokrajini so tako zrastle obsežni utrjeni stavbni kompleksi in posamezne zgradbe. Žgodnjo obliko berberske arhitekture predstavlja utrjena vas – **ksar** (množina ksour, arabsko qasr v pomenu 'palača, grad'), katere osnova je pravokotno ali kvadratno obzidje s štirimi kvadratnimi vogalnimi stolpi in enim samim vhodom, ki vodi na osrednjo, pokrito ulico. Prostor med glavno ulico in obzidjem zapolnjujejo hiše z dvorišči, ozke uličice, mošeja in vodnjak. Ko se naselje širi, se dozidavajo novi deli s popolnoma enako zasnovo in z novimi zunanjimi obzidji. Na enak način so zgrajene tudi posamezne domačije. Vogalni stolpi so proti vrhu priostreni, njihova ozka in podolgovata okna, ki lahko služijo kot strelne line, pa spuščajo v stolp le najnujnejšo svetlobo. Dandanes se stolpi uporabljajo večinoma kot kašče za skladiščenje hrane ali orožja. Prevladujoč gradbeni material stavb in obzidij je stolčena ilovica; spodnja polovica obrambnega zidu je tako iz prsti, zgornja nadstropja pa so iz žgane opeke. Takšne konstrukcije so zelo krhke in se lahko ohranjajo le v zelo sušnem podnebnju, saj jih brez nenehnega obnavljanja dež lahko že v pol stoletja spremeni v kup blata in kamenja. Ksaru podobna je **kazba**, ki pa je bolj mestnega značaja. Kazbe so lokalni oblastniki običajno gradili na ključnih mestih v pokrajini, tako da so lahko nudile zatočišče manjšim vojaškim posadkam. Tudi kazbe so močno utrjene, kvadratnih oblik, grajene iz ilovice in z majhnim številom odprtin na zunanji strani (Linzee Gordon in drugi 1998).*

7. dan: Tinerhir – Ouarzazate

Od Tinerhira do mesta Ouarzazate vodi pot najprej po "Cesti kazb", ki so razporejene vzdolž celotne poti, nato pa po Dolini reke Dadès, ki ločuje Visoki Atlas na severu in Jebel Sarhro na jugu. Rečna voda je omogočila nastanek številnih oaz, med katerimi sta tudi **El Kelaa des M'gouna** in **Skoura**, ki slovita po gojenju vrtnic (Morocco 1992). Posušene

V Dolini reke Dadès sta oazi El Kelaa des M'gouna in Skoura, znani po gojenju perzijskih vrtnic. Prodajajo posušene cvetne liste, pridobivajo pa tudi rožno olje. Foto Katja Vintar Mally.

cvetne liste prodajajo širom po državi (Marokko 1992), El Kelaa des M'gouna se ponaša tudi s tovarno, kjer pridobivajo rožno olje in rožno vodo. Vsako leto na koncu maja ali na začetku junija priredijo Festival vrtnic. Takrat, ko je pobiranje cvetov na vrhuncu, je celotno območje preplavljeno z rožnatimi perzijskimi vrtnicami (Linzee Gordon in drugi 1998). Zahodno od Skoure se začena velika oaza ob reki Dadès, ki se izliva v 20 km dolgo umetno jezero vzhodno od mesta Ouarzazate. Za polpuščavsko območje povsem netipično jezero je nastalo po zgraditvi jezusa Mansour Eddahbi in zagotavlja vodo za namakanje palmovih nasadov v južno ležeči Dolini vadija Drâa (Marokko 1992).

Ouarzazate je bil zaradi svoje strateške lege sedež vojaških posadk vse od časa Almohadov dalje. Po plemenski vojni konec 19. stoletja je prišel v roke družine Glaoui; njena kazba je postala izhodišče za širjenje oblasti (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). Novejši del mesta so leta 1928 kot regionalno upravno središče in garnizon začeli graditi Francozi, kar je lepo opazno iz zasnove ulic in trgov. Ouarzazate ima na širšem območju okrog 60.000 prebivalcev. Je zelo mirno mesto in z izjemo kazbe brez posebnih znamenitosti. Kljub temu ga Maročani zavzeto propagirajo kot pomemben turistični cilj in izhodišče izletov v dolini vadija Drâa in reke Dadès. Po zaslugi rednih letov iz Pariza in Casablance so na pol polni tudi luksuzni hoteli, ki jih v mestu še vedno gradijo (Linzee Gordon in drugi 1998). Priporočljiv je ogled stare **kazbe Taourirt**, ki je bila zgrajena v 19. stoletju in je bila v tridesetih letih 20. stoletja ena največjih na širšem območju. V njej je stanovala družina Glaoui

Stara kazba Taourirt v Ouarzazateju. Foto Katja Vintar Mally.

s služinčadjo, privrženci ter številnimi trgovci, obrtniki in poljedelci. V zameno za podporo francoskemu protektoratu so imeli Glaouiji v tem delu države popolnoma proste roke, kar je trajalo vse do pridobitve neodvisnosti Maroka (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997, Linzee Gordon in drugi 1998). Zdaj je kazba deloma porušena, del pa je bil s pomočjo Unesca obnovljen, vendar v njem prebiva le revno prebivalstvo (Linzee Gordon in drugi 1998).

V Maroku je zelo razširjeno vraževerje. Da bi odvrnili zlo in nesrečo, pogosto upodabljajo razprto dlan z navzgor kažočimi prsti, kar naj bi bila roka Prerokove hčere Fatime. Dlan je običajno naslikana na hišnih vratih, pojavlja pa se tudi kot nakit ali pa je vgravirana na raznih predmetih. Stara vraža tudi pravi, da lahko pri odganjanju hujšega zla pomaga kameleon, ki ga Maročani cenijo sicer zlasti zaradi izdatnega prehranjevanja z muhami in komarji. Kameleona je potrebno vreči v peč na drva in jo nato trikrat obhoditi. Če nesrečna žival pri tem eksplodira, je zlo uspešno odgnano, v nasprotnem primeru so težave še vedno na vidiku. Odganjanju zla so namenjene tudi poslikave na telesih arabskih in berberskih moških in žensk. Tradicija tetoviranja izvira iz prepričanja, da so zlu še posebej izpostavljene telesne odprtine, zato ima veliko ljudi tetovaže na obrazu, po rokah, gležnjih ali drugje na telesu. Stilizirane tetovirane podobe lahko veliko povedo tudi o družbeni pripadnosti in stanu žensk. Deklice z njimi največkrat zaznamujejo vstop v odraslost, za nekatere poslikave pa verjamejo, da imajo zdravilno moč, preprečujejo neplodnost ali pa preprosto poudarjajo čutnost ženskega telesa (Linzee Gordon in drugi 1998).

Ouarzazate je poleg Agadirja najbolj turistično mesto na maroškem jugu. Dokler niso vlada in podjetniki prepoznali njegovega potenciala, je bilo siromašno in gospodarsko zaostalo. Še pred turisti je njegovo zaledje odkrila filmska industrija, ki sta jo pritegnili bližini puščave na eni strani in visokih atlaških gora na drugi. Kot kuliso za snemanje so najpogosteje uporabili vasico **Āir Benhaddou**. **Kazbo Tifeltout** 7 km severozahodno od mesta Ouarzazate so ob snemanju filma Lawrence arabski v šestdesetih letih prejšnjega stoletja uporabili kot hotel, kar je še dandanes. Hotel in restavracija privabljata številne turiste tudi z večernimi predstavami tradicionalnih plesov in glasbe (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997).

8. dan: Ouarzazate – prelaz Tichka – Marakeš

32 km severno od Ouarzazateja je vas **Āir Benhaddou**, ki se je s svojo kazbo sredi zelenih obdelanih zemljišč proslavila v več kot dvajsetih evropskih in ameriških filmih. Kazba je ena najbolj eksotičnih in najlepše ohranjenih na območju Atlasa, saj so jo prav zaradi snemanja filmov temeljito obnovili (Linzee Gordon in drugi 1998). Vrh rdečkastih stolpov je čudovit razgled na puščavo na jugu in v zimskem času zasnežene vrhove Atlasa na severu, kar čar naselja še povečuje. Medtem ko se je filmska slava ohranila in je Unesco Āir Benhaddou uvrstil na seznam svetovne dediščine, pa se število njegovih prebivalcev nezadržno zmanjšuje (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997).

Slikovito kazbo v Āir Benhaddouju so večkrat uporabili za filmsko kuliso. Foto Katja Vintar Mally.

Z več kot 2200 m visokega prelaza Tichka med mestoma Ouarzazate in Marakeš se cesta v serpentinah spušča proti bolj zelenim in položnim ravnikom Maroške Mezete. Foto Nenad Jelenčič.

Glavna prometnica med 204 km oddaljenima mestoma Ouarzazate in Marakeš vodi čez **prelaz Tichka** na nadmorski višini 2260 m, od koder se odpira pogled na osrednji del gorske verige Atlasa. Območje Visokega Atlasa med prelazoma Tichka in Test je posebej primerno za trekinge, ki vključujejo tudi najvišji vrh Atlasa, Maroka in severne Afrike Jebel Toubkal, visok 4165 m. S prelaza se cesta do Tadderta strmo spušča proti bolj zelenim in položnim ravnikom Maroške Mezete, kjer je tudi mesto Marakeš.

Marihuana ali kif se dokaj odkrito uporablja po celotnem Maroku, čeprav roka prave pri posesti in uporabi večjih količin droge do tujcev ni popustljiva. Korenine kajenja kifa segajo že v antiko in glede tega je precej popustljiv in protisloven tudi koran, saj naj bi kif ne bil tako omamen kot strogo prepovedani alkohol. Kif se tradicionalno uporablja v obliki posušenih listov, ki se kadijo v sebsi, posebni pipi z glinenim filtrom; učinek je sorazmerno blag. Bistveno močnejši je hašiš, ki ga pridobivajo iz semen konoplje. Priljubljen je predusem pri mlajši generaciji. V premožnejših hišah ni bilo neobičajno, da so za bolj sproščeno vzdušje v družinski čaj primešali hašišev pripravek, imenovan gaouza, poznajo pa tudi marmeladi podoben pripravek iz semen konoplje, imenovan majun. Gojenje konoplje je najbolj razširjeno v Rifu, kjer cvetita tudi proizvodnja in prodaja hašiša, ki sta, prav tako kot njegov prevoz in uporaba, zakonsko prepovedani. Glede spoštovanja zakonitosti je država do domačinov zelo popustljiva, saj so pridelava konoplje ter izdelava in prodaja hašiša za precejšen del podeželskega prebivalstva še vedno glavni ali vsaj nujen dopolnilni vir preživljanja (Morocco 1992, Linzee Gordon in drugi 1998).

9. dan: Marakeš

Za nastanek Marakeša v dolini reke Tensift so bili odločilni obilni vodni viri, ki pritekajo iz Visokega Atlasa in napajajo rodovitno kmetijsko ravnino v okolici mesta. Padavin na območju Marakeša je manj kot 250 mm, zato bi bila pokrajina brez alohtone vode neugodna za poselitev. Tako pa se je v preteklem tisočletju mesto prostorsko močno razmahnilo in je zdaj po številu prebivalcev četrto največje mesto v državi. Leta 2004 je v njem živel 823.154 ljudi. Marakeš velja za eno najlepših maroških mest (njegov vzdevek je "Južni biser") in za nesporno prestolnico južnega dela države (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997, Linzee Gordon in drugi 1998, Der Fischer ... 2007).

Mestno prebivalstvo je mešano, arabsko in berbersko, s priseljenci z bližnjega podeželja in daljnega juga. Zagotovo je Marakeš bolj afriški kot Rabat ali svetovljanska Casablanca in bolj berberski kot Fez, saj priteguje ne le trgovce z okoliških planot, ampak tudi iz Visokega Atlasa in Sahare (Linzee Gordon in drugi 1998). Mesto ima pomembno administrativno vlogo, njegovo gospodarstvo pa temelji na trgovini, storitvah in turizmu. Marakeš je bil zlasti zaradi razvite obrti tradicionalno pomembno pokrajinsko središče za trgovanje s kmetijskimi pridelki in drugim blagom. V sodobnosti so v mestu zrastle tudi industrijski obrati, še zlasti tovarne živilsko-predelovalne industrije (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). Marakeš, za Agadirjem drugo najpomembnejše turistično središče Maroka, ima mednarodno letališče, mesto pa je tudi najbolj južna točka državne železnice.

Območje Marakeša je zagotovo poseljeno že od neolitika dalje, čeprav so pravo naselbino kot izhodišče za nadzorovanje območja Visokega Atlasa ustanovili šele Almoravidi (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). Začetki naselja segajo v leto 1062. Za ustanovitelja velja almoravidski sultan Jusef bin Tahfin, čeprav je mesto pravi razcvet doživelo šele pod vladavino njegovega sina Alija. Ali je med drugim dal zgraditi tudi obsežne podzemne namakalne kanale, imenovane ketara, ki z vodo še vedno oskrbujejo mestne vrtove.

Z uspešnim almoravidskim osvajanjem Španije je v kraljestvo pritekalo veliko denarja. Velik del bogastva je bil porabljen za širjenje in lepšanje mesta. Znotraj rdečih kamnitih in zemeljskih obzidij so španski muslimanski rokodelci zgradili prve stavbe v andaluzijskem slogu, ki pa so jih leta 1147 skoraj povsem uničili Almohadi. Prizanesli so le obzidju in vhodu v veliko Alijevo palačo. Almohadi pa so Marakeš obdržali za prestolnico in ga postopoma obnovili. Tudi pri tem so bili za večino gradnje zadolženi andaluzijski obrtniki (Linzee Gordon in drugi 1998). V obdobju vladavine dinastije Almohadov nista cveteli samo umetnost in kultura, ampak je mesto pritegovalo tudi vodilne tuje srednjeveške mislece (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997).

Z zatonom Almohadov je nazadoval tudi pomen Marakeša, saj se je z začetkom vladavine Merinidov leta 1269 pozornost preusmerila v novo prestolnico Fez. Za Marakeš so nastopili težki časi, saj so ga leta 1515 želeli zavzeti Portugalci, mesto in okolico pa je pogosto pestila lakota. Nekdanja blišč in blaginja sta se povrnila sredi 16. stoletja, ko je z nastopom vladavine Saaditov (1554–1659) Marakeš znova postal prestolnica. V tem času so bili zgra-

Trg Djemaa el-Fna sredi marakeške medine vrvi od najrazličnejših prodajalcev blaga, domačih nakupovalcev, akrobatov, čarodejev, krotilcev kač, postopačev, turistov ... Foto Nenad Jelenčič.

Zlasti za turiste so med najbolj privlačnimi možnostmi ogleda kačji plesi. Krotilci kač jih največkrat izvajajo s kobrami, pri čemer gibanje skoraj gluhih živali sledi premikanju piščali. Foto Katja Vintar Mally.

jeni judovski predel mellah, velika mošeja Mouassine in medresa Ali ben Youssef. Pečat mestu je dal tudi Ahmed al Mansur, eden pomembnejših sultanov iz dinastije Saaditov, znan predvsem po velikem bogastvu, ki si ga je pridobil z osvojitvijo Timbuktuja. Njegova zapuščina obsega andaluzijsko palačo El-Badi in dolgo skrito nekropolo dinastije, tako imenovano grobnico Saaditov. Stoletju zlatega obdobja je spet sledilo usihanje mesta, saj so Alaviti zgradili novo prestolnico Meknès. Zaradi v ta namen potrebnega gradbenega materiala je Mulaj Ismail (1672–1727) celo opustošil palačo El-Badi. Kljub temu Marakeša ni bilo mogoče povsem zapostaviti. Vnuk Mulaja Ismaila Sidi Mohamed ben Abdalah (1757–1790) je finančno podprl obnovo mellaha, obzidij, palač, mošej, kazbe, kraljeve palače, jugovzhodno od medine pa je dal zgraditi vrtove (Linzee Gordon in drugi 1998), kakršen je Menara. Tudi v 19. stoletju je bila za mesto značilna stagnacija; napredek so prinesli šele Francozi. Ti so v času protektorata oživil in ponovno poselili medino, predvsem pa so zgradili nov del mesta na vzhodu (ibid.).

Zdaj sta medina in novo mesto približno enako velika. Posamezne dele mesta ločujejo redkeje poseljena območja z zelenimi površinami in vrtovi. Rdečkasto obzidje medine obdaja precej bolj odprt prostor kot na primer v Fezu ali Meknèsu. V osrčju medine je Djemaa el-Fna, velik nepravilno oblikovan trg, na katerem je ves čas živahen vrvež prodajalcev najrazličnejšega blaga, stojnic s hrano, domačinov, turistov, krotilcev kač, akrobatov, čarovnikov, pripovedovalcev zgodb, postopačev ipd. (Linzee Gordon in drugi 1998). Prizor, ki je bil v preteklosti značilen za večino maroških mest, a ga je marsikje izrinil sodoben način življenja (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997, ibid.), je tudi ena glavnih turističnih privlačnosti mesta.

Najpomembnejši zgradbi v medini sta mošeja Koutoubia in medresa Ali ben Youssef (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). Medresa Ali ben Youssef iz srede 16. stoletja je največja verska šola v Magrebu. Stoji poleg istoimenske mošeje, ki pa je štiri stoletja starejša in velja za najstarejšo v medini, čeprav je bila, podobno kot medresa, pozneje popolnoma obnovljena (Linzee Gordon in drugi 1998). Mošeja Koutoubia z visokim minaretom je vidna daleč naokrog, saj je minaret najvišja zgradba v mestu. Legenda pravi, da naj bi se zaradi njegovega razgleda na harem, nanj smel povzpeti in vernike klicati k molitvi le slepi muezin (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). Mošeja je bila zgrajena leta 1162. Njen minaret s širino 12,5 m in višino 67,5 m je vzpostavil razmerje 1 : 5, ki je imelo pomemben vpliv na gradnjo v Maroku (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997), med drugim tudi na zasnovo Hasanovega stolpa v Rabatu (Marokko 1992).

Obisk mošeje je tako kot obisk večine drugih mošej dovoljen le muslimanom, ogledati pa si je mogoče mavzolej dinastije Saaditov, kjer je pokopanih 66 članov rodbine, več kot sto jih je pokopanih na prostem (Linzee Gordon in drugi 1998). Tudi v Marakešu je večina sukov ohranila prvotno namembnost s prevlado obrti in trgovine, npr. za izdelavo in prodajo oblačil, obutve, preprog, lončenih izdelkov, ovčjih kož, tradicionalnih zdravil, kozmetike, začimb, sadja, zelenjave, nakita, usnjenih in kovaških izdelkov (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997). V starem delu mesta obiskovalce privlačita tudi muzej maroške umetnosti Dar Si Said in palača Bahia s konca 19. stoletja, ki jo deloma še vedno uporablja kraljeva družina.

Suk (souq) ali trg oziroma trgovska ulica je v maroških mestih največkrat odraz tradicionalnih islamskih nazorov in trgovanja, ki temeljijo na še vedno močnih predstavah o strukturi družbe in prostorski zasnovi mesta. Obrtnim delavnicam in spremljajočim trgovinam se tako pripisuje določena mera čistosti oziroma nečistosti, kar vpliva na njihovo lokacijo. Tako naj bi se v bližini mošej in medres prodajalo le "čisto blago", na primer parfumi in začimbe. Bolj dragoceni predmeti iz zlahtnih kovin so predvideni za prodajo v bližini glavne ulice, medtem ko so manj vredne obrti z večjimi potrebami po prostoru praviloma odrinjene na zunanji rob. Prav tako se v posameznih sukih zgoščajo sorodne obrti, tako da je na primer vse izdelovalce in prodajalce copat mogoče najti v isti ulici. Obstaja tudi hierarhija z ekonomskega vidika, tako da je najbolj cenjena izdelava knjig in zlatega ter srebrnega nakita, ki ji sledi prodaja preprog, kovinskih izdelkov, keramike in kmetijskih pridelkov, pa tako naprej vse do najmanj cenjenih barvarjev in strojarjev usnja. Seveda so to le splošna načela, ki se v času in prostoru lahko spreminjajo, vendar v grobem še vedno odlojučno vplivajo na zgradbo in morfologijo številnih starih mest (Mc Lachlan A. in Mc Lachlan K. 1997).

Eden od sukov v Marakešu. Foto Katja Vintar Mally.

Nov del mesta, imenovan ville nouvelle, sestavljata mestni območji Hivernage in Gueliz. V slednjem je poslovno središče z večino pisarn, glavno avtobusno in železniško postajo, restavracijami, hoteli in trgovinami, ki so osredotočene v bližini glavne prometnice Avenue Mohameda V. (Linzee Gordon in drugi 1998). Novejši del mesta iz obdobja francoskega protektorata je tudi v Marakešu izrazito nasprotje stari medini, tako po videzu kot po mestnem utripu.

VIRI IN LITERATURA

- African Economic Outlook 2004/05. 2005. OECD. Pariz, 540 str.
- Afrol News. 2005. Medmrežje: www.afrol.com/articles (citirano 28. 5. 2005).
- Arab Maghreb Union Country Analysis Brief. 2004. Medmrežje: www.eia.doe.gov/emeu/cabs/maghreb.html (citirano 2. 5. 2005).
- Bauer, L. in drugi 1983: Afrika 1: Studienausgabe: Allgemeine Grundzüge Länder im Norden. Paul List Verlag. München, 264 str.
- Clean Development Mechanism - Morocco. 2004. Medmrežje: www.mdpmaroc.com (citirano 1. 6. 2005).
- Collyer, M. 2004: The Development Impact of Temporary International Labour Migration on Southern Mediterranean Sending Countries: Contrasting Examples of Morocco and Egypt. Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty. Brighton, 54 str.
- Crkvenčić, I. 1980: Afričko Sredozemlje. Školska knjiga. Zagreb, 138 str.
- Crkvenčić, I. 1990: Afrika: Regionalna geografija. Školska knjiga. Zagreb, 292 str.
- Demographic Yearbook 2001. 2003. United Nations. New York, 748 str.
- Der Fischer Weltatmanach 2005. 2004. Fischer Taschenbuch Verlag. Frankfurt am Main, 799 str.
- Der Fischer Weltatmanach 2008. 2007. Fischer Taschenbuch Verlag. Frankfurt am Main, 831 str.
- Earthtrends – Country Profiles. 2003. Medmrežje: www.earthtrends.wri.org (citirano 5. 5. 2005).
- Encyclopaedia Britannica Almanach 2003. 2002. Encyclopaedia Britannica. Chicago, 1150 str.
- First National Communication United Nations Framework Convention on Climate Change. 2001. Medmrežje: www.unfccc.int/resource/docs/natc/mornrc1e.pdf (citirano 1. 6. 2005).
- Food and agriculture indicators – Morocco. 2004. Medmrežje: www.fao.org/es/ess/compendium_2004/pdf/ESS_MOR.pdf (citirano 28. 5. 2005).
- Hobbs, J. J., Sautler C. L. 2006: Essentials of World Regional Geography. Fifth Edition. Thomson Brooks/Cole. Canada, 687 str.
- Human Development Report 2003. 2003. United Nations Development Programme. New York, 367 str.
- Human Development Report 2004. 2004. United Nations Development Programme. New York, 285 str.
- Human Development Report 2007/2008. 2007. United Nations Development Programme. New York, 384 str.
- Human Development Report 2009. 2009. United Nations Development Programme. New York, 217 str.
- Länderbericht: Marokko. Europäische Nachbarschaftspolitik. 2004. Evropska komisija. Bruselj, 24 str.
- Linzee Gordon, F., Talbot, L., Simonis, D. 1998: Morocco. Lonely Planet Publications. Hawthorn, 537 str.
- Löfgren, H. 1999: Trade Reform and the Poor in Morocco. International Food Policy Research Institute. Washington, 46 str.
- Marokko. 1992. Nelles Verlag GmbH. München, 256 str.
- Mc Lachlan, A., Mc Lachlan, K. 1997: Morocco Handbook with Mauritania. Footprint Handbooks. Bath, 512 str.
- Medved, J. 1978: Afrika. PZE za geografijo, Filozofska fakulteta. Ljubljana, 506 str.
- Middle Atlas – Morocco. Medmrežje: www.panda.org/downloads/forests/moroccoflrfactsheet.pdf (citirano 2. 5. 2005).
- Morocco. 1992. APA Publications. Hong Kong, 328 str.
- Morocco cannabis survey 2003. 2003. Government of Morocco, United Nations Office on Drugs and Crime, 13 str.

- Morocco: statistical appendix. 2004. International Monetary Fund. Washington, 62 str.
- Morocco workforce development assessment. 2003. Medmrežje: www.gwit.us (citirano 22. 5. 2005).
- Müller, M. J. 1996: Handbuch ausgewählter Klimastationen der Erde. Georg Richter. Trier, 400 str.
- Natek, K., Natek, M. 1999: Države sveta 2000. Založba Mladinska knjiga. Ljubljana, 704 str.
- Schicho, W. 2004: Handbuch Afrika. Band 3 - Nord- und Ostafrika. Brandes&Apsel Verlag. Frankfurt ob Majni, 400 str.
- Severna Afrika in Arabski polotok. 1994. Zbirka Dežele in ljudje. Krušič, M. (urednik). Založba Mladinska knjiga. Ljubljana, 171 str.
- Soil map of the world: Volume IV - Africa. 1977. FAO-UNESCO. Pariz, 299 str.
- Tarradell, M. 2004: Morocco Case Study: Analysis of National Strategies for Sustainable Development. Medmrežje: www.iisd.org/pdf/2004/measure_sdsip_morocco.pdf (citirano 2. 5. 2005).
- The Golden Book of Morocco. 2003. Bonechi. Firenze, 128 str.
- United Nations Statistics Division – Demographic and Social Statistics. 2010. Medmrežje: <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm/statistics.htm#Population> (citirano 30.7.2010)
- UNWTO World Tourism Barometer - September 2009. 2009. Medmrežje: www.unwto.org/facts/eng/pdf/barometer/UNWTO_Barom09_update_sept_en.pdf (citirano 30. 7. 2010)
- Upline Securities. Medmrežje: www.upline.co.ma (citirano 2. 5. 2005).
- Vaquer i Fanes, J. 2004: The European Union and Western Sahara. European Foreign Affairs Review, 9-1, str. 93–113.
- World Development Indicators 2010. 2010. Washington, The World Bank, 464 str.
- World Resources 2002–2004. Decisions for the Earth: Balance, Voice, and Power. 2003. World Resources Institute. Washington, 315 str.
- Youth, H. 2003: Watching Birds Disappear. V: State of the World 2003. The Worldwatch Institute. New York, London, str. 14–37.
- Zahodna Sahara – dežela vztrajnih. Medmrežje: www.geocities.com/zahodna_sahara/zahodnasahara.htm (citirano 2. 5. 2005).

KAZALO

Uvod.....	3
Naravnogeografske značilnosti	4
Zgodovina	17
Zahodna Sahara.....	25
Prebivalstvo.....	28
Gospodarstvo.....	42
Okoljski problemi	57
Priporočena pot.....	64
Viri in literatura.....	93

PRIPOROČENA POT

- priporočena pot
- ceste
- železnice
- naselja ob priporočeni poti
- ostala naselja

 Oskar®
Agencija Oskar d.o.o.

Gregoričeva ulica 7
SI-4000 Kranj
t: + 04 201 43 38, 04 201 43 39
gsm: 031 699-078

WWW.AGENCIJA-OSKAR.SI
IZVIRNA AGENCIJA

Maroko
Bližnji Vzhod
Egipt
Indija In Šrilanka
Indonezija

Kuba, Etiopija,
Indonezija,
Tajska in Mjanmar,
Jemen, Turčija,
Mehika in Peru,
Kitajska, Iran,
Kenija in Tanzanija,
Španija in Portugalska.

Agencija
Van GOGH
d.o.o.

Dedicated to the happy few

Ponudba:

- POTOVANJA,
- KRIŽARJENJA,
- INDIVIDUALNI ODHODI,
- STROKOVNE EKSKURZIJE.

www.agencija-vangogh.si

Tel.: 02 2345 218/230

Agencija Van Gogh d.o.o.
Glavni trg 17, 2000 Maribor

Naše prednosti:

- skrbno in vrhunsko pripravljena potovanja za goste, ki si želijo posebnih doživetij,
- programi prilagojeni posameznim deželam,
- izbrani hoteli najvišjih kategorij,
- osebni pristop do vsakega gosta, saj večina potovanj poteka v manjših skupinah,
- strokovni in izkušeni slovenski vodniki, ki spremljajo skupino od samega začetka do konca potovanja,
- poleg slovenskega tudi lokalni vodniki na samem kraju potovanja.

Doživite čare orienta z nami!

MAROKO

8 dni • letalo

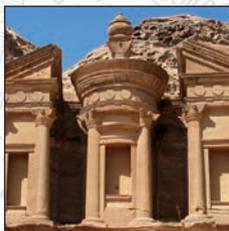
Med Atlantikom in Saharo leži pod zasneženimi vrhovi Atlasa dežela, kjer v slikoviti in nenehno spreminjajoči se pokrajini ležijo kot priče bogate in burne preteklosti **cesarska mesta**. Tišina slikovitih medres predstavlja nenavadno nasprotje z barvitim vrvežem na ozkih ulicah. Tam se očaranim očem ponujajo pisane krasote Orienta. **Bujnemu zelenju cedrovih gozdov**, oljčnih gajev in oaz sledijo divje **gorske doline Atlasa** in brezmejna prostranstva **Sahare**, v kateri nas pozdravijo prijazni **Tuaregi**, skrivnostni jezdec, ki jim je puščava dom.

EGIPT

8 dni • letalo

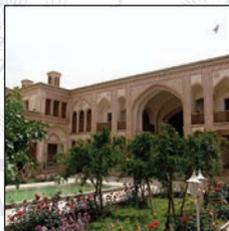
Potovanje ob **Nilu** nas vrača k skrivnostim **starega Egipta**. Od **veličastnih piramid**, ki jih varuje skrivnostna sfinxa, nas bo pot vodila na skrajni jug do **Asuana**. Tu se bomo zazrli v kamniti obraz **Ramzesa II.**, katerega štiri podobe krasijo najslavnejše svetišče v državi **Abu Simbel**. Tudi v **Luxorju** bo pred nami mogočno svetišče, ki v večernih urah zažari v prav posebni luči. Še monumentalnejši je **Karnak**, sveto mesto boga Amona. **Zahodne Tebe** ostajajo nepozabne zaradi **Doline kraljev** in nenavadnega templja kraljice **Hatšepsut**.

JORDANIJA

7 dni • letalo

Je ena **najočarljivejših** dežel Bliznjega vzhoda. Slovi po prijaznosti ljudi, odlični hrani in spomenikih, med katerimi izstopa **rdeče mesto Petra** in rimski Jerash. Pokazali vam bomo, da Jordanija skriva **veliko več** kot obsegajo običajni turistični programi. Reka **Jordan**, kjer je bil krščen Jezus in gora, s katere je Mojzes uzrl Obljubljeno deželo in umrl, pozabljeni **arabski gradovi**, skriti v puščavi, in križarski gradovi vrh hribov, **najnižja točka** na planetu in **najbolj slano morje** so nepozabni kraji, prav tako kot je nepozaben rumenozobi nasmeh beduina ob skodelici čaja.

IRAN

10 dni • letalo

Med Arskim polotokom in Indijo leži **Iran - dežela Arijcev**, kjer se je za številnimi kulturami skozi **sedem tisočletij** ohranila bogata kulturna dediščina. Sijajni ostanki **Persepolis**a in Pasargada pričajo o razkošju in moči starodavne države. Živahna mesta se ponášajo s sijajnimi vrtovi, palačami in mošejami, ki po svoji razsežnosti tekmujejo s podobo tamkajšnje narave. Eleganco in **čudovito ornamentiko** je moč najti tudi na številnih **bazarjih**, ki po ponudbi sodijo med najlepše v islamskem svetu.

Prepustite se poznavalcem!

www.sajko-turizem.si

POPOLNA PONUDBA TURISTIČNIH STORITEV!

- POČITNICE NA MORJU
- ZDRAVILIŠČA
- IZLETI IN POTOVANJA
- PROGRAMI ZA SKUPINE
- LETALSKE VOZOVNICE
- MATURANTSKI IZLETI
- KRIŽARJENJA
- REZERVACIJE HOTELOV

turistična
SAJKO *agencija*

SAJKO turizem d.o.o.

Trg svobode 22, 2310 SLOVENSKA BISTRICA: 02 80 51 800

Vita Kraigherja 5, TC CITY, 2000 MARIBOR: 02 23 80 830

Wolfova 10a, 1000 LJUBLJANA: 01 24 44 850

info@sajko-turizem.si | www.sajko-turizem.si

AFRIKA

MAROKO

15 €

<http://zalozba.zrc-sazu.si>

ISSN 1408-6395